

สุนทรภู่ : มหากวีชี้เมาชาวบ้าน

ยากจนจริงๆ หรือ?

สุจิตต์ วงษ์เทศ : บรรณาธิการ

ปรับปรุงมาจากพระนิพนธ์ของ

หม่อมเจ้าจันทร์จิรายุ รัชนี้ (พ. ณ ประมวญมารค)

“ข้าให้ลื้อหนึ่งชุด...หนังสือคั้นะไว้อย...ลื้อจะได้หายโง่”หม่อมเจ้าจันทร์จิรายุ รัชนี้ หรือที่เอ่ยพระนามท่านสั้นๆ ย่นๆ ย่อๆ ว่า **“ท่านจันทร์”** มีรับสั่งกับผมในตอนเย็นวันหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ ที่โรงแรมแถบบางขุนพรหม แล้วท่านก็ทรงหันไปคุยห่อกะตาศหยับ เอาหนังสือ ๒ เล่มมาส่งให้ผม “...ลื้อจะอ่านรู้เรื่องหรือเปล่าวะ ข้าชักไม่แน่ใจ...โง่ๆ อย่าง ลื้อจะรู้เรื่องหรือ...”

ท่านทรงชักพระหัตถ์กลับหลังจากทรงยื่นให้และก่อนที่ผมจะประนมมือน้อมรับ หนังสือ ๒ เล่มนั้น

ผมรู้ว่าท่านทรงแกล้งตีพยอก เพราะท่านทรงทำอย่างนี้เสมอๆ เมื่อจะประทาน หนังสือ

ผมจึงล้อเลียนท่านบ้างว่าถ้าหากท่านไม่ให้คนตีๆ อย่างผมอ่าน แล้วหนังสือของท่านจะดีไยยัง

ท่านจันทร์ทรงพระสรวล แถมด้วยรับสั่งผรุสวาทที่ใส่หน้าผมพร้อมกับทรงยื่นหนังสือให้ “โห่เอ๊ย นี่กว่าหนังสืออะไร ชุดนี้ผมอ่านมาจนจำได้เกือบหมดทั้งเล่มแล้ว” ...ผม ตอบท่านจันทร์ในขณะที่กราบกรานรับหนังสือ

“ไอ้นั่นมันของเก่า นี่พิมพ์ใหม่ไว้อย แล้วก็เขียนเพิ่มเติมปรับปรุงใหม่ด้วย ลื้อไป อ่านดูใหม่จะได้หายโง่ ข้าบอกแล้วไงว่าลื้อมันโง่ เอาไปอ่านใหม่ไป...” ท่านจันทร์ทรงอบรม ตั้งสอน

หนังสือที่ผมกำลังพูดถึงนี้คือ...**ประวัติคำกลอนสุนทรภู่...โดย พ. ณ ประมวญมารค** ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๙ และฉบับแก้ไขปรับปรุงพิมพ์ใหม่ซึ่งท่าน ประทานให้ผม ๑ ชุดนี้ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ พอพิมพ์เสร็จหมาดๆ ท่านจันทร์ก็ทรง เรียกให้ผมไปพบทันทีเพื่อผมจะได้หายโง่

ผมโง่อย่างที่ท่านจันทร์มีรับสั่งไว้จริงๆ เสียด้วย เพราะได้ความรู้ใหม่จากท่าน เป็นอันมาก

ท่านจันทร์ทรงเริ่มกล่าวถึงเรื่องราวของ...สุนทรภู่ : มหากวีกระฎุมพี... ดังต่อไปนี้

ประวัติสุนทรภู่ที่เราอ่านกันทุกวันนี้ ถือพระนิพนธ์สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพเป็นสำคัญ เรื่องนี้ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ. ศ. ๒๔๖๕ เพื่อลงพิมพ์เป็นคำนำหนังสือ *เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร* ของสุนทรภู่ ซึ่งทรงแจกเป็นมิตรพลีในโอกาสที่ทรงทำบุญกุศลพระชันษา ค่ำรบ ๕ รอบ พระนิพนธ์แยกออกเป็น ๗ ตอน คือ

๑. ตอนก่อนรับราชการ
๒. ตอนรับราชการ
๓. ตอนออกบวช
๔. ตอนตกยาก
๕. ตอนสิ้นเคราะห์
๖. ว่าด้วยหนังสือที่สุนทรภู่แต่ง
๗. ว่าด้วยเกียรติคุณของสุนทรภู่

หลังจากที่ได้ทรงพิมพ์แจกครั้งนั้น ในเมื่อได้หลักฐานเพิ่มมาใหม่ (เป็นต้นเมื่อทรงพระนิพนธ์ครั้งแรกยังมิได้พบเพลงยาวถวายโอวาท) ก็ได้ทรงแก้ไขเพิ่มเติมให้ฉบับเต็มสมบูรณ์ขึ้นเป็นลำดับ แลพิมพ์อีกหลายครั้ง (ครั้งที่ ๒ เมื่อแรกพิมพ์เรื่อง *พระอภัยมณี* ฉบับหอพระสมุดฯ) จนในที่สุดเสด็จออกจากราชการไป เป็นอันสิ้นโอกาสที่จะทรงแก้ไขเพิ่มเติมพระนิพนธ์ให้ดีขึ้นต่อไปได้ แต่ถึงกระนั้น พระนิพนธ์ก็ยังคงเป็นหลักเกี่ยวกับประวัติสุนทรภู่ที่จำเป็นต้องศึกษาแลอ้างถึงอยู่จนทุกวันนี้

ต่อจากที่ได้เสด็จออกจากราชการไปแล้วหลายปี พระยาราชสมบัติ (เอิบ บุนนาค) ได้ให้เรื่อง *รำพันพิลาป* ของสุนทรภู่แก่หอสมุดฯ สำหรับพระนครอีกเรื่องหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ เรื่องนี้มีข้อความหลายอย่างที่ทำให้พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าคลาดเคลื่อนไปบ้างเป็นธรรมดา (เป็นต้นสุนทรภู่บอกปีบวชแต่ปีกลีไว้ในเรื่อง) ถ้าจะว่ามากก็ว่าได้ ถ้าจะว่าน้อยก็ว่าได้ เพราะที่คลาดเคลื่อนส่วนมากอยู่ในตอนที่ ๓ แลที่ ๔ (ตั้งแต่ออกบวชตลอดจนสิ้นเคราะห์ไปอยู่กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ทรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์) ส่วนใน ๕ ตอนอื่นยังคงเป็นหลักที่สำคัญในประวัติสุนทรภู่อยู่นั่นเอง

เมื่อกรมศิลปากรได้ต้นฉบับเรื่อง *รำพันพิลาป* มาแล้ว ก็ให้ คุณชนิต อยู่โพธิ์ ทำเชิงอรรถอธิบายประกอบพระนิพนธ์ฯ ตามแนวความในเรื่องที่ได้มาใหม่ เป็นที่น่าเสียดายที่คุณชนิตมิได้ “ยกกว้าง” พระนิพนธ์ตอนที่คลาดเคลื่อนเสียใหม่ เพราะทั้งๆ ที่คุณชนิตได้ค้นคว้ามาอีกหลายเงื่อนที่น่าฟัง แต่เชิงอรรถของคุณชนิตกลับทำให้พระนิพนธ์อ่านเลอะเทอะโดยใช่เหตุ เพราะบางแห่งในที่ที่ของท่านถูกอย่างไม่มีปัญหา คุณชนิตกลับทำให้คนอ่านสงสัย

อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าพบร่ำพันพิลาป/เข้าใจใน พ.ศ. ๒๔๙๗ เมื่ออ่านแล้วก็เขียนบทความสั้นๆ ลงในวารสารศิลปากร (ปีที่ ๘ เล่มที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๗) ดังต่อไปนี้

หนึ่งศตวรรษแห่งสุนทรภู่

ขณะที่เขียนนี้เป็นปี พ.ศ. ๒๔๙๗ ข้าพเจ้าเห็นสมควรบันทึกไว้อย่างแม่นยำ เพราะสุนทรภู่ตายใน พ.ศ. ๒๓๙๘ หนึ่งร้อยปีเต็มถึงเวลาที่เขียน ในโอกาสที่เป็น Centenary นี้ สมควรแก่เวลาแล้วกระมังที่จะพิจารณาสุนทรภู่และกลอนสุนทรภู่กันใหม่ อีกคำรบหนึ่ง

ประวัติสุนทรภู่แบ่งออกเป็น ๔ ตอน คือ

๑) พ.ศ. ๒๓๒๙-๒๓๕๒ (ตั้งแต่กำเนิดตลอดจนสิ้นรัชกาลที่ ๑) ในระยะนี้สุนทรภู่เป็นข้าอยู่ในกรมพระราชวังหลัง จนเมื่อถึงวงศใน พ.ศ. ๒๓๔๔ ก็ได้ไปเป็นมหาดเล็กพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ถูกเชลในกรมพระราชวังหลัง ขณะที่ทรงผนวชอยู่ที่วัดระฆังฯ

๒) พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๖๗ (ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จราชย์ตลอดจนสวรรคต) ในรัชกาลนี้สุนทรภู่เปรื่องเป็นที่โปรดปรานและได้เป็นขุนสุนทรโวหารในกรมพระอาลักษณ์

๓) พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๘๕ (ตั้งแต่สุนทรภู่ออกบวชตลอดจนสิ้น) ความที่ว่าสุนทรภู่บวชตั้งแต่ปีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สวรรคต และได้บวชอยู่ ๑๘ ปี มีอยู่ในเรื่องร่ำพันพิลาปว่า

แต่ปีออกออกขาดราชกิจ

บรรพชิตพิสวาทพระศาสนาฯ

“ปีออก” คือ พ.ศ. ๒๓๖๗ ตรงกับปีสวรรคต

ไฉยมนี่ปีขาดสงสารวัด

เคยโสมนัสในอารามสามวษา

สิ้นกุศลผลบุญกรุณา

จะจำลาเลยลับไปนับนานฯ

ในหนังสือประวัติวัดเทพธิดาราม มีว่า วัดเทพธิดาเริ่มสร้างใน พ.ศ. ๒๓๗๙ ผูกพัทธสีมาใน พ.ศ. ๒๓๘๒ ฉะนั้น **“ปีขาด”** ที่สุนทรภู่ **“สงสารวัด”** หลังจากที่อยู่วัดนั้นสามวษา จึงตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๕ รวมเวลาบวชอยู่ ๑๘ ปี

๔) พ.ศ. ๒๓๙๕-๒๓๙๘ (ตั้งแต่ลี้กตลอดจนถึงแก่กรรม) เมื่อสุนทรภู่ลี้กแล้วได้ไปอยู่กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชวังเดิม (ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ แต่เรียกกันเป็นสามัญว่า **“เจ้าฟ้าน้อย”**) เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ หลังจากบวรราชภิเษกแล้ว (๒๓๙๔) ได้ทรงตั้งให้สุนทรภู่เป็นพระสุนทรโวหารอัครลักษณ์กรมพระราชวังบวรฯ และสุนทรภู่ถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ที่บ้านพระยามณฑิยบาล (บัว) สิริชนมายุ ๗๐ ปีบริบูรณ์

ประวัติสุนทรภู่ตอนปลายนี้มีอยู่ในภาคผนวก หนังสือสามกรุง ว่า

“สุนทรภู่เปรี๊ยะในรัชกาลที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๓ เกรงพระราชอาญาหนีเข้าวัดบวร เป็นภิกษุอยู่คราวหนึ่ง เมื่อลี้กแล้วไปอยู่กับเจ้าฟ้าน้อยซึ่งเวลานั้นประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม ที่หอหนังเล่นใหญ่ของทอด ข้าพเจ้าผู้เป็นพระพี่เลี้ยงเจ้าฟ้าน้อยมาแต่ยังทรงพระเยาว์มีฝาเพี้ยมจันทน์ที่เฉลียงด้านกว้างเป็นห้องๆ หนึ่งซึ่งญาติของข้าพเจ้าที่บ้านนั้นบอกว่า เป็นห้องสุนทรภู่ และนายพัด บุตรสุนทรภู่อยู่ต่อมา”

(ข้าพเจ้าแทรกคำอธิบายในตอนหลังนี้ว่า ไม่เคยทอดพระเนตรเรื่องราวพันพิลาปเลย เพราะเมื่อมีหอดสมุทฯ ได้ต้นฉบับมา ได้ทรงออกจากราชการไปแล้ว ข้าพเจ้าเองก็เพิ่งอ่านเรื่องนี้หลังท่านสิ้นพระชนม์)

ในนิราศพระประธมมีคำว่า **“ถวายเป็นพร”** พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ว่า

ถึงล่วงแล้วแก้วเกิดกับบุญฤทธิ์

ยังช่วยปิดปกอยู่ไม่รู้ศูนย์

สิ้นแผ่นดินทินกรจรจำรูญ

ให้เพิ่มพูนพอสว่างหนทางเดิน

ตั้งจินดาห้ำดวงช่วงทวิป

ได้ชูชีพช่วยทุกข์เมื่อจุกเนิน

เป็นทำนุอุปถัมภ์ไม่กำเกิน

จงเจริญเรียงวงศ์ทรงสุธาฯ

นิราศเรื่องนี้แต่งใน พ.ศ. ๒๓๙๕ หลังจากลี้กออกมาใหม่ๆ เป็นการบ่งว่าสุนทรภู่ลี้กแล้วตรงไปพึ่งเจ้าฟ้าน้อยทันที ไม่ได้ไปตกทุกข์ได้ยากที่ไหนเลย

ประวัติสุนทรภู่ตามข้างบนนี้ (เรียกสั้นๆ ว่า ตอนวังหลัง, วังหลวง, ตอนบวรฯ, และตอนวังหน้า) ครบถ้วนขบwnความ หากจะมีอะไรเพิ่มเติมก็เป็นเพียงแต่ฝอย แต่ประวัติสุนทรภู่ตามที่เขียนกันจากคำบอกเล่าสืบกันต่อๆ มา มี **“ตำนาน”** และ **“นิทาน”** ปนอยู่มาก จำเป็นที่จะต้องนำมาพิจารณาว่าส่วนไหนสมควรจะรักษาไว้เป็นส่วนหนึ่งในประวัติสุนทรภู่ ส่วนไหนควรจะตัดทิ้งไปเสียเลย

หากจะเชื่อว่าสุนทรภู่ได้ออกบวชตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต และเมื่อสึกออกมา ๑๘ ปี ภายหลัง ได้ไปอยู่กับเจ้าฟ้าน้อยจนถึงอนิจกรรม (จนกว่าจะมีหลักฐานใหม่มาล้างร่ำพันพิลาปก็ไม่เห็นทางที่จะไม่เชื่อ) ก็เท่ากับเชื่อว่าเรื่องต่างๆ ที่ประกอบประวัติสุนทรภู่มาแต่ก่อนเป็นนิทานทั้งสิ้น แม้แต่ที่ว่าสุนทรภู่ถูกถอดก็ไม่เห็นมีหลักฐานอะไรยืนยันนอกจากเป็นคำบอกเล่ากันมา ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างเพียงรายชื่อรายก่อน

การออกบวชของสุนทรภู่ คุเป็นสองนัยอยู่หน่อย นัยหนึ่งว่าหนีราชภัย และเมื่อบวชแล้วได้หลบไปหัวเมืองเสียดงสามปีจึงกลับมากรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๗๐ และไปอยู่วัดราชบูรณะ อีกนัยหนึ่งว่า สุนทรภู่ออกไปบวชต่างจังหวัด จำพรรษาอยู่ที่นั่นสามปีจึงได้มาอยู่ที่วัดเลียบ ทั้งสองนัยนี้ยังไม่พบหลักฐานยืนยันหรือคัดค้านเพราะยังไม่ทราบว่าสุนทรภู่บวชที่วัดไหน ประวัติสุนทรภู่ตอนบวชตั้งต้นด้วยนิราศภูเขาทอง (๒๓๗๑) ความในเรื่องนี้และในเพลงยาวถวายโอวาทชวนให้เชื่อว่าไม่ได้บวชในกรุงเทพฯ

หลังจากกลับมาจากกรุงเก่าคราวไปภูเขาทอง เจ้าฟ้ากุณฑลฯ ได้ให้เจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ๋วไปเรียนหนังสือกับสุนทรภู่ (เพลงยาวถวายโอวาท, ว่าแต่จราว พ.ศ. ๒๓๗๒) คุเป็นการค้านว่าสุนทรภู่ถูกกักไว้ในตัว

เหตุที่สุนทรภู่มีได้แต่งเพลงยาวถวายสำหรับจารึกที่วัดพระเชตุพน คุเป็นข้อใหญ่ที่นำมาอ้างว่าสุนทรภู่ถูกกักและเป็นที่ยังเกียจ หากจะพิจารณาคำจารึกอย่างละเอียด อย่างยิ่งคำพระราชปรารภประกอบเพลงยาวกลบท กลอักษร ก็เห็นทันทีว่าสุนทรภู่ไม่อยู่ในฐานะที่จะแต่งเพลงยาวสั่งวาสถวายได้เพราะขณะนั้นบวชเป็นพระอยู่

หากที่ข้าพเจ้าอธิบายนี้ยังไม่เป็นที่ล้นสงสัยสำหรับท่านที่เชื่อมั่นานว่าสุนทรภู่ไม่ได้แต่งเพลงยาวจารึกเพราะถูกกัก ข้าพเจ้าจะขอเชิญพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาชี้ขาดในเรื่องนี้เสียที มิฉะนั้นก็ไม่มีวันที่จะเข้าใจสุนทรภู่กันได้ พระราชปรารภประกอบเพลงยาวกลบทและกลอักษรว่า

อันอักษรกลอนเพลงนักเลงเล่น
จะรักใคร่ให้พอเป็นแต่พาเหียร
อย่าหลงไหลในผีปากคิดปากเพียร
แท้บาปเบียนตนตามรูปนามธรรม
ก็ทรงทราบว่าสั่งวาสนี้บาดจิต
ย่อมเป็นพิษกับสัตตเลขคือเนกขัม
แต่บูชาไว้ให้ครบจบลำนํ้า
เป็นที่ลํ้าราญมนัสผู้มีศการฯ

อนึ่ง ที่อ้างกันว่าสุนทรภู่แต่งเพลงยาวคำฉวน **“ลือ”** ตำรายาและกลบทที่จารึกว่า **“โรคมารากโมกค์มกนิหาย”** นั้นเป็นนิทานทั้งเพ หากจะดูบาทก่อนนั้นเพียงบาทเดียวก็จะเห็นว่าไม่ใช่คำฉวนสุนทรภู่ เป็นบทที่แต่งในชั้นหลัง เข้าใจว่าจะเป็นใคร เช่นเบโมราเป็นผู้แต่ง แต่ข้อนี้ข้าพเจ้าไม่ขอยืนยัน

ตามที่ได้แบ่งประวัติสุนทรภู่ออกเป็นสี่ตอน มี**ตอนวังหลัง** (๒๓๒๙-๒๓๕๒) **วังหลวง** (๒๓๕๒-๒๓๖๗) **ตอนบวช** (๒๓๖๗-๒๓๘๕) และ**ตอนวังหน้า** (๒๓๘๕-๒๓๘๘) ย่อมแสดงอยู่ในตัวว่า สุนทรภู่เป็นคนมีบุญที่สุด เพราะนอกจากจะได้รับอุปการะจากพระเจ้าแผ่นดินถึงสามพระองค์ยังได้ไปเป็น**“พุทธบุตร”** ในเมื่อไม่มีพระเจ้าแผ่นดินอุปการะ (แต่ก็มีเจ้าฟ้าสามสี่พระองค์) ฉะนั้นยากที่จะเห็นว่า ตกทุกข์ได้ยากในตอนไหน (เว้นแต่ด้วยความสมัครใจของเจ้าตัว) แต่ในกลอนของสุนทรภู่อกลับมีความตรงข้าม เช่นในร่ำพันพิลาปกล่าวถึงความยากจนว่า

ไฉ่ยามจนล้นเหลือสิ้นเลื้อหมอน
 ลู่มช่อนเสียมิให้ใครๆ เห็น
 ราหุทับบยับเียนเผชิญเป็น
 เปรียบเหมือนเช่นพราหมณ์ชิมณีจันท
 จะลิกหาลาพระอธิฐาน
 โดยกันดารเดือดร้อนสุดผ่นผ่น
 พอพวกพระอภัยมณีศรีสุวรรณ
 เธอช่วยกันแก้ร้อนค่อยหย่อนเย็น
 อยู่มาพระสิงหะไตรภพโลก
 เห็นเศร้าโศกแสนแค้นสุดแสนเข็ญ
 ทุกคำคืนผืนหน้าน้ำตากระเด็น
 พระโปรดเป็นที่พึ่งเหมือนหนึ่งนิก
 ดังใช้หนักรักษาวางยาทิพย์
 จันทองหยิบผอยทองไม่ต้องลิก
 ค่อยฝ่าผืนขึ้นจ้ำดังอำมฤก
 แต่ตกลิกเหลือที่จะได้สบาย
 ค่อยเบาบางสว่างโศกเหมือนโรคพิษ
 จะเดินยืนยังไม่ได้ยังไม่หาย

ได้ห่มสืมีหมอนเสื้ออ่อนลาย

ค่อยคลายอายอุดสำหรับครองคุณฯ

การที่จะสาวเรื่องราวของสุนทรภู่เป็นเรื่องของนักวรรณคดีที่จะทำกันต่อไป ถ้าจะพูดไปแล้ว เรื่องของสุนทรภู่ไม่ใช่ยากที่จะเข้าใจแต่คงจะไม่ง่ายที่จะอธิบาย เพราะถึงแม้เรื่องรำพันพิลาปจะได้พิมพ์ออกมาเป็นครั้งแรก ๑๖ ปีแล้วก็ตาม แต่หนังสือประวัติวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ที่แต่งหลังจากนั้นยังคงถือว่าสุนทรภู่ต้องลอยแพกินเหล้าอยู่นั่นเอง กลอนของสุนทรภู่ชวนอ่านเสมอ แต่ในเมื่อชวนอ่านแล้วก็ยอมชวนให้เชื่อด้วยทั้งๆ ที่ในบทมีขัดกันหลายแห่ง ในขณะนี้ยังไม่ได้ฤกษ์ที่ข้าพเจ้าจะอธิบาย แต่เพื่อเป็นการประเดิมศตวรรษใหม่ช่วยนักวรรณคดีที่เชื่อว่าอยู่ในศตวรรษใหม่วิจารณ์ก่อนตามสบาย ข้าพเจ้าจะชี้ข้อขัดในตัวเองเพียงแห่งเดียว คือในเรื่องภรรยาที่ชื่อจัน และบุตรที่ชื่อพัด (นักวรรณคดีที่เชื่อว่าอยู่ในศตวรรษเก่าอย่าได้พยายามเห็นจะดีกว่า เพียงแต่รับทราบเรื่องศักราชก็พอ)

ตามความในนิราศพระบาทแต่งใน พ.ศ. ๒๓๕๐ สุนทรภู่ได้ภรรยาคนหนึ่งชื่อจันเป็นชาววังหลัง ต่อจากนั้น ๑๗ ปี (พ.ศ. ๒๓๖๗) สุนทรภู่ออกบวช ต่อจากนั้นอีก ๑๗ ปี ในนิราศสุพรรณ (ว่าแต่งปลายปีฉลู พ.ศ. ๒๓๘๔) ปรากฏว่าภรรยาที่ชื่อจันนั้นไปได้สามีใหม่ เรามักเชื่อกันจากนิราศพระบาทว่า สุนทรภู่อยู่กับภรรยาชื่อจันได้ไม่เท่าไรก็แตกกัน มีบุตรด้วยกันคนหนึ่งชื่อพัด

ในนิราศภูเขาทอง ซึ่งเป็นบทประพันธ์ชิ้นแรกในชีวิตอุปสมบทของสุนทรภู่ (แต่ง พ.ศ. ๒๓๗๑) มีกล่าวถึง **“หนูพัด”** ว่าได้ติดตามไปด้วย (กับหนูพัดมัสการสำเร็จแล้ว) ต่อจากนั้นอีกประมาณ ๑๗ ปี ในนิราศเพชรบุรี ซึ่งว่าเป็นนิราศเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู่ (เข้าใจกันว่าแต่งหลังกรมหมื่นอัปสรสุตาเทพลิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๓๘๘ แต่ยังไม่ทันเปลี่ยนแปลงแผ่นดินใน พ.ศ. ๒๓๘๔) มีกล่าวถึง **“หนูพัด”** ว่า

กับหนูพัดจัดรูปเทียนดอกไม้

จะขึ้นไหว้พระสัมฤทธิ์พิษฐานฯ

หากจะเชื่อว่าเมื่อหนูพัดไปภูเขาทองอายุจะต้อง ๕-๖ ขวบเป็นอย่างน้อย (มิฉะนั้นสุนทรภู่คงไม่พาตระเวนไปหัวเมือง) เมื่อไปเพชรบุรีก็ต้องเลยอายุบวช คุเป็น **“หนู”** ที่โตเข้าหน่อย ยิ่งกว่านั้นหากจะเชื่อตามนิราศพระบาทว่า อยู่กับภรรยาที่ชื่อจันได้ไม่เท่าไรก็เลิกกันแล้วไซ้ **“หนูพัด”** ที่ไปเพชรบุรีอายุจะมีต้องร่วม ๔๐ หรือ?

สุนทรภู่ตายไปเพียงร้อยปีเท่านั้น ฉะนั้นที่นักวรรณคดีจะค้นหาหลักฐานมาประกอบประวัติสุนทรภู่เสียใหม่ ก็คงไม่ยากเหมือนค้นเรื่องเกี่ยวกับกวีสมัยกรุงศรีอยุธยา (เรื่องของสุนทรภู่ยังมีผู้ใหญ่ในเชื้อสายของพระยามณเฑียรบาล (บัว) เล่ากันต่อมาจนทุกวันนี้)

หากนักวรรณคดีสืบสาวราวเรื่องหรืออธิบายข้อต่างๆ ในตัวบทที่ขัดกันได้แล้วกลับไปอ่านกลอนของสุนทรภู่ใหม่ ก็อาจจะได้รหัสที่ร่อยกว่าเก่ามาก แต่ถ้าหากอธิบายไม่ได้ ก็น่ากลัวจะตกค้างอยู่ในศตวรรษเก่าไปอีกนาน แต่กลอนของสุนทรภู่เป็นของชวนอ่านเสมอ ฉะนั้นถึงแม้จะตกค้างอยู่ถึงศตวรรษสองศตวรรษก็ไม่แปลกอะไร กลอนของสุนทรภู่อยังคงชวนอ่านอยู่นั่นเอง

(จบข้อความจากวารสารศิลปากร)

เมื่อปลายเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ อาจารย์ฉันทน์ ขำวิไล ได้แต่งหนังสือเล่มหนึ่งชื่อ **๑๐๐ ปีของสุนทรภู่**

หนังสือของอาจารย์ฉันทน์หนาประมาณ ๖๐๐ หน้า นอกจากมี **“นิราศพระอภัยมณี”** และ **“เฉลิมเกียรติสุนทรภู่”** แต่งเป็นคำกลอนแล้ว อาจารย์ฉันทน์ยังได้แต่งประวัติสุนทรภู่ประกอบอย่างละเอียด

ต่อไปนี้เป็น **“สังเขปประวัติ”** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในนั้นปลายของหนังสือ ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่ ที่ท่านจันทร์ทรงกล่าวถึง

สังเขปประวัติสุนทรภู่

พระสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์ฝ่ายพระบวรราชวัง นามเดิมชื่อ **“ภู่”** หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า **“สุนทรภู่”** นั้น ถิ่นเดิมบรรพบุรุษของท่านเป็นชาวพระนครศรีอยุธยา ทางฝ่ายบิดาได้อพยพลงมาอยู่ ตำบลบ้านกร่าง อำเภอแก่ง จังหวัดระยอง ในสมัยเมื่อชาติไทยต้องเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๑๐

ครั้งนั้น ปู่และบิดาของสุนทรภู่ได้อพยพตามสายของพระเจ้าตากสินลงมา ซึ่งเข้าใจว่าปู่จะเป็นคนหนีหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ด้วยมีพาหนะช้างอพยพ ส่วนบิดาในขณะนั้นอายุยังเยาว์อยู่ เมื่อพระเจ้าตากสินกู้อิสรภาพสร้างกรุงธนฯ ขึ้นเป็นราชธานี ปู่ของสุนทรภู่คงมีหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นกำลังอยู่ในครั้งนั้นด้วย ฝ่ายบิดาคงยังอยู่ในวัยการศึกษา ในสมัยกรุงธนบุรี

เมื่อสิ้นกรุงธนฯ แล้ว ปู่ของสุนทรภู่คงกลับไปอยู่บ้านกร่างอันเป็นสถานที่ได้อพยพลงมาตั้งหลักแหล่งอยู่ก่อน สืบตระกูลวงศ์เป็นลำดับมา

ส่วนบิดาของสุนทรภู่ เมื่อเจริญวัยได้รับการศึกษาอยู่พอสมควร จนถึงสมัยสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีแล้ว ได้มีการสัมพันธ์กันกับทางฝ่ายมารดาของสุนทรภู่ ซึ่งบรรพบุรุษทางฝ่ายมารดาคงได้อพยพลงมาตามสายของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในครั้งนั้นด้วย

เมื่อความสัมพันธ์ทางฝ่ายบิดากับมารดาเป็นไปอย่างฉันสามีภรรยาจนได้ให้กำเนิด

สุนทรภู่ เมื่อ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๔๘ เวลา ๒ โมงเช้า (ตรงกับวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๓๒๙) ณ บริเวณด้านเหนือของพระราชวังหลัง อันเป็นที่ตั้งบริเวณสถานีรถไฟสายบางกอกน้อย และบริเวณพระราชวังหลังนั้นเป็นที่ตั้งโรงพยาบาลศิริราชอยู่ ณ บัดนี้

การรวมคู่ในระหว่างบิดากับมารดาของสุนทรภู่นั้น คงมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งต้องให้เลิกร้างกันไป อาจเป็นระยะเวลาที่สุนทรภู่อยังอยู่ในครรภ์หรือเพิ่งคลอดแล้วไม่นานนักปรากฏว่าฝ่ายบิดาได้ออกไปบวชอยู่ที่วัดป่า ตำบลบ้านกร่าง อำเภอแก่ง ในจังหวัดระยอง และเข้าใจว่าในตอนนี้อยู่ของสุนทรภู่อยังมีชีวิตอยู่ที่บ้านของตนนั้น

กล่าวถึงฝ่ายมารดาของสุนทรภู่ ก่อนที่จะได้สามีคงเป็นข้าหลวงอยู่กับเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในพระราชวังหลัง เมื่อออกมาเป็นบุตรและต้องร้างกันกับสามีในระยะเวลาอันสั้นนั้นแล้ว จึงกลับเข้าอยู่ในพระราชวังหลัง และได้ถวายตัวเป็นแม่นมพระธิดาในกรมฯ นั้น ซึ่งมีพระนามว่าพระองค์เจ้าหญิงจงกล (คงประสูติในปีเดียวกันกับสุนทรภู่เกิด) ต่อมาจึงได้สามีใหม่ มีบุตรหญิงด้วยกัน ๒ คน คือ ฉิม คนหนึ่ง ชื่อ นิม คนหนึ่ง และเป็นข้าอยู่ในพระราชวังหลังนั้น

เมื่อสุนทรภู่เจริญวัย ได้รับการศึกษาตามสมควรแก่ฐานะแล้วปรากฏว่าเป็นผู้เปรื่องปราดในวิชาอักษรศาสตร์มาแต่เยาว์ เมื่อรุ่นหนุ่มก็สามารถบอกตอสร้อยสักวาและมีอาชีพเป็นครูสอนหนังสืออยู่ที่วัดชีปะขาว (วัดศรีสุทธาวาส) ในคลองบางกอกน้อย และขณะที่เป็นมหาดเล็กอยู่ในกรมพระราชวังหลัง ได้แต่งกลอนสุภาพ และแต่งกลอนนิทานขึ้นไว้เมื่ออายุอยู่ในราว ๒๐ ปี ในระยะนี้ได้ไปลอบรักกับหญิงในวังคนหนึ่งชื่อ “จัน” เมื่อทราบถึงกรมพระราชวังหลังก็ทรงกริ้ว รั้งให้เวนจำเสียทั้งหญิงและชาย

สุนทรภู่จะถูกเวนจำอยู่ไม่นานนัก กรมพระราชวังหลังก็ประชวรทิวศตใน พ.ศ. ๒๓๔๙ จึงได้ออกจากเวนจำ ครั้นถึงต้นปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ได้เดินทางไปหาบิดาซึ่งยังบวชอยู่ที่วัดป่า ตำบลบ้านกร่าง ในจังหวัดระยอง ขณะนั้นบิดาบวชได้ ๒๐ พรรษา ก่อนที่สุนทรภู่จะไปพบกับบิดาครั้งนี้ เข้าใจว่าคงได้พบกันที่กรุงเทพฯ บ้างแล้วและเมื่อได้พักอยู่กับบิดาที่วัดป่าประมาณ ๒ เดือนเศษ จึงกลับมาอยู่ที่พระราชวังหลังตามเดิม ในการเดินทางครั้งนี้สุนทรภู่ได้แต่งนิราศเรื่องหนึ่ง เรียกชื่อว่า “นิราศเมืองแกลง” ปรากฏว่าเป็นนิราศเรื่องที่แต่งขึ้นก่อนนิราศเรื่องอื่นๆ แล้วได้ถวายตัวอยู่กับพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสในกรมพระราชวังหลัง ซึ่งทรงผนวชอยู่ที่วัดระฆังฯ และในตอนนี้ได้แม่จันทน์หญิงคนที่รักซึ่งต้องเวนจำมาด้วยกันเป็นภรรยา ชะรอยเจ้าครอกข้างใน (ทองอยู่) พระอัครชายากรมพระราชวังหลังจะทรงจัดแจงให้ แต่สุนทรภู่อยู่กับภรรยาได้ไม่กี่เดือนก็โกรธกัน คงจะเนื่องด้วยสุนทรภู่เมาหนักขึ้นหรือชอบเป็นคนเจ้าชู้ เพราะปรากฏว่าแม่จันทน์ก็เป็นคนชู้ หึงอยู่ เมื่อถึงปลายปี พ.ศ. ๒๓๕๐ นั้น สุนทรภู่ได้ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์เดินทางไปนมัสการพระพุทธบาท ได้แต่งกลอนนิราศพระบาทไว้อีกเรื่องหนึ่งใน พ.ศ. นี้

เมื่อเดินทางกลับมาแล้วก็ยังไม่ได้คืนดีกับภรรยา สุนทรภู่จึงต้องอยู่ตัวคนเดียว และคงออกจากมหาตเล็กท่องเที่ยวไปตามความพอใจ เข้าคณะบอกตอสร้อยสักวา และบอกบทละครตามอารมณ์ที่ชอบและถนัดอยู่ในด้านนี้ ต่อมาจึงได้เดินทางไปเมืองเพชรฯ พำนักอยู่ที่บ้านหม่อมขุนนางในกรมพระราชวังหลัง ซึ่งออกไปทำนาอยู่ที่จังหวัดนี้ เมื่อกรมพระราชวังหลังทิวงคตแล้ว หม่อมขุนนางก็รับรองดี เวลาป่วยใช้ภักษาศาพยาบาลตลอดจนคิดหาลูกหาเมียให้เป็นหลักฐาน ต่อมาสุนทรภู่ได้ย้ายไปพักอยู่ที่บ้านขุนรองที่บ้านโพ คงจะไม่ห่างไกลจากบ้านหม่อมขุนนางนัก ว่าเป็นเพื่อนรักใคร่กันมาก เวลานั้นขุนรองก็อยู่ตัวคนเดียว สุนทรภู่ท่องเที่ยวอยู่ในเมืองเพชรฯ เห็นจะเป็นเวลานานจนถึงปลายปี พ.ศ. ๒๓๕๖ จึงได้จากขุนรองกลับคืนมาอยู่กรุงเทพฯ แต่จะไปพำนักอยู่แห่งใดหาปรากฏไม่ อาจจะเข้าพรรคเดิม คือคณะตอสร้อยสักวา หรือคณะละครตามอัธยาศัยของตนและประกอบอาชีพในทางแต่งหนังสือ สอนหนังสืออยู่ด้วยตามที่เคยปฏิบัติมาไม่ว่าจะอยู่แห่งใด ในระหว่างนี้คงพยายามจะคืนดีกับแม่จัน แต่จะขัดขวางอยู่เพราะผู้ใหญ่ ส่วนตัวแม่จันก็คงจะคลายโกรธแล้ว

ต่อมาในราว พ.ศ. ๒๓๕๘ ปรากฏว่ามีการทึงบัตรสนเท่ห์กันซุกซมในรัชกาลที่ ๒ จนกรมหมื่นสุเรนทรต้องถูกชำระ สุนทรภู่ก็ถูกสงสัยด้วย จึงคิดหาทางหลบหนีไปเสียจากกรุงเทพฯ เพราะเกรงอาชญา อันเป็นมูลเหตุที่ให้สุนทรภู่ต้องกลับไปอยู่เมืองเพชรฯ เป็นครั้งที่ ๒ ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งกล่าวตามแนวทางของเรื่องว่าสุนทรภู่กลับไปอยู่เมืองเพชรฯ คราวนี้เพราะพาแม่จันซึ่งได้ลอบคืนดีกันแล้วหลบหนีไป ด้วยกลัวเจ้านายหรือญาติผู้ใหญ่จะลงโทษ หรือบางทีอาจจะประจวบกันด้วยเรื่องทั้งสองนี้ก็ได้ แต่อย่างไรก็ตาม สุนทรภู่ได้พาแม่จันหนีไปหลบซ่อนอยู่ในถ้ำเขาหลวงที่จังหวัดเพชรบุรีครั้งนี้จะอยู่ในราวปลายปี พ.ศ. ๒๓๖๐ เมื่อเห็นว่าเรื่องคงไม่สู้รุนแรงนักจึงพากันออกมาจากถ้ำ เข้าพำนักอยู่บ้านขุนรองเพื่อนเก่าที่เคยมาพักครั้งก่อน แต่เวลานี้ขุนรองได้เลื่อนเป็นขุนแพ่งและมีภรรยาแล้ว ทั้งปลูกบ้านเรือนขึ้นใหม่ สุนทรภู่จะพำนักอยู่บ้านนี้แห่งเดียวหรือจะไปพักอยู่บ้านอื่นอีกไม่ปรากฏชัด แต่ก็ได้อาชีพครูบ้าง แต่งหนังสือขึ้นบ้าง พอปะทะปะทั่งการครองชีพอยู่ตามสมควรจนถึงต้นปี พ.ศ. ๒๓๖๓ อายุได้ ๓๕ ปี จึงอพยพเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ

การเดินทางกลับครั้งนี้ คงเนื่องด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ งานที่สุนทรภู่สร้างไว้ นับแต่เริ่มแรกจนมาถึง พ.ศ. ๒๓๖๓ ได้แพร่หลายเป็นที่นิยมในหมู่ชนชั้นผู้ดีมากขึ้น จนมีชื่อเสียงเกียรติคุณกระจายไปทั่วเมือง ซึ่งเป็นแนวทางที่สุนทรภู่จะได้กลับคืนมายังกรุงเทพฯ ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งแม่จันซึ่งอยู่ด้วยกันมาถึงตอนนี้ เข้าใจว่าใกล้เวลาที่จะให้กำเนิด “หนูพุด” ซึ่งจะครบกำหนดคลอดใน พ.ศ. ๒๓๖๓ จึงได้พร้อมใจพากันเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อเข้าหาผู้ใหญ่และเจ้านาย (เจ้าครอกข้างใน) เพราะเห็นว่าเป็นเวลาล่วงมานานคงจะคลายความโกรธ ทั้งแม่จันก็มีครรภ์อยู่ อาจจะได้รับความเมตตา

บ้างตามสมควร แล้วแม่จันก็ได้ให้กำเนิดหนูพัดใน พ.ศ. ๒๓๖๓ นั้น

ตามที่กล่าวมาว่างานที่สุนทรภู่ได้สร้างขึ้นไว้ จนปรากฏชื่อเสียงนั้นเมื่อทรงทราบถึงพระเนตรพระกรรณ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งพระองค์ก็ทรงเป็นพระมหากวีพระองค์หนึ่ง จะทรงเห็นแนวความคิดและถ้อยคำที่สุนทรภู่แต่งไว้หลักแหลมอยู่ด้วยน้ำพระทัยที่ได้ทรงถือว่าสุนทรภู่จะมาเป็นคู่แข่งพระบารมีกับพระองค์ มีพระราชประสงค์อยู่แต่เพียงว่า ขอให้งานศิลปะของชาติเจริญรุ่งเรืองไปด้วยดี ประกอบกับเวลานั้นจะทรงเริ่มพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์อยู่ เมื่อได้ทรงเห็นความสามารถของราษฎรสามัญคนหนึ่งเช่นนี้ หรืออาจจะทรงเห็นแว้วมาแต่เมื่อครั้งถึงบัตรสนเท่ห์นั้นด้วย จึงมีพระกระแสรับสั่งให้หาตัวสุนทรภู่เข้ารับราชการในกรมพระอาลักษณ์ ในตอนนี้เป็นเวลาที่สุนทรภู่อยังอยู่ในจังหวัดเพชรบุรีก็ได้ จึงพากันเดินทางเข้ามา ฝ่ายญาติผู้ใหญ่ก็หมดความรังเกียจ จึงให้เข้าอยู่อาศัยตามเดิม

เมื่อสุนทรภู่ได้รับราชการ ใน พ.ศ. ๒๓๖๓ นั้นแล้ว ได้ทำความชอบในหน้าที่ คือสามารถต่อพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์เป็นที่ถูกพระราชหฤทัยหลายครั้ง จนทรงโปรดปรานเป็นอันมาก ถึงกับนับสุนทรภู่เป็นกวีที่ทรงปรึกษาคำด้วยอีกคนหนึ่ง และทรงตั้งเป็นที่ขุนสุนทรโวหาร พระราชทานบ้านให้อยู่ใกล้ชิดพระองค์และมีตำแหน่งให้เข้าเฝ้าฯ เป็นนิจ แม้เวลาเสด็จประพาสก็โปรดให้ลงเรือพระที่นั่งเป็นพนักงานอ่านเขียนในเวลาทรงพระราชนิพนธ์บทกลอน

บ้านที่สุนทรภู่ได้รับพระราชทานนั้นอยู่ใกล้ท่าช้าง แต่อยู่ในกำแพงวังชั้นนอก ถ้าเข้าทางด้านเหนือของพระบรมมหาราชวังก็เข้าทางด้านประตูสุนทรทิศา ประตูนี้ตั้งอยู่มุมพระบรมมหาราชวังด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ติดถนนหน้าพระลานที่ผ่านตรงไปสู่ท่าช้างวังหลวง บ้านของสุนทรภู่อยู่ในระหว่างประตูสุนทรทิศาลงไปทางด้านใต้ ถึงประตูเทวagirmy (ประตูขุนนาง) ซึ่งเป็นประตูด้านตะวันตกของพระบรมมหาราชวังในบัดนี้

เมื่อสุนทรภู่รับราชการเป็นกวีที่ปรึกษา ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น ก็มีสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษมนตรีและพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งเป็นกวีที่ปรึกษาอยู่ร่วมกัน

กล่าวกันว่า ครั้งหนึ่งสุนทรภู่มีเรื่องขัดแย้งพระนิพนธ์ของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ต่อพระที่นั่ง ในบทละครเรื่องอิเหนาตอนบุษบาลงสรง และกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ต้องยอมตามที่สุนทรภู่แก้ไขนั้น

อีกครั้งหนึ่ง สุนทรภู่ขัดแย้งพระนิพนธ์ของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ในบทละครเรื่องสังข์ทอง จนต้องทรงแก้ไขใหม่ตามที่สุนทรภู่แย้งนั้น จึงเป็นมูลเหตุให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขัดเคืองพระทัย ถึงกับมีหนังสือสุนทรภู่อยู่ตลอดมา

ในระหว่างที่สุนทรภู่รับราชการอยู่นั้น ได้ไปชอบพอรักใคร่กับหญิงอีกคนหนึ่ง ชื่อ

นั้ม เป็นคนชาวบางกรวย อำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี เมื่อได้เป็นภรรยาแล้ว ฝ่ายแม่จันภรรยาเก่าจึงโกรธพาลูกไปอยู่เสียกับผู้ใหญ่ที่บริเวณพระราชวังหลัง ต่อมา สุนทรภู่คิดจะคืนดีด้วย จึงตามไปหาที่บ้านและเป็นเวลาที่ตนมีนมอยู่ เมื่อเรื่องไม่เป็นไปดังประสงค์จึงได้เกิดเป็นปากเป็นเสียงกันขึ้น จนผู้ใหญ่ต้องมาห้ามปราม กล่าวกันว่า เป็นลุงหรือน้ากลับพลอยได้รับบาดเจ็บไปด้วย เขาจึงทุลเกล้าฯ ถวายฎีกา เมื่อทรงทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงกริ้ว มีรับสั่งให้เอาตัวสุนทรภู่ไปจำไว้ในคุก คงเนื่องด้วยเหตุที่วิวาทกันกับภรรยาครั้งนี้ ในที่สุดแม่จันก็ตัดสินใจหย่าขาดจากสุนทรภู่ อันเป็นวาระสุดท้ายมิได้กลับมาคืนดีกันอีกต่อไป เรื่องที่วิวาทกันกับแม่จัน และที่สุนทรภู่ต้องติดคุกนี้ในราว พ.ศ. ๒๓๖๔

เมื่อสุนทรภู่อยู่ในที่คุมขังคงไม่นานนัก พอถึงปลายปี พ.ศ. ๒๓๖๔ นั้น หรือในราวต้นปี พ.ศ. ๒๓๖๕ ก็พ้นโทษ เล่ากันมาว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องใดเรื่องหนึ่งเกิดติดขัด ไม่มีผู้ใดจะต่อให้เป็นที่พอพระราชหฤทัยได้จึงมีรับสั่งให้เบิกตัวสุนทรภู่ออกมาจากคุก สุนทรภู่ต่อกลอนได้ดังพระราชประสงค์ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พ้นโทษ กลับเข้ารับราชการตามเดิม และเมื่อในราว พ.ศ. ๒๓๖๕ นี้ ฝ่ายภรรยาคนใหม่ที่มีชื่อนั้ม ก็คลอดบุตรคนหนึ่งเป็นชาย ซึ่งปรากฏภายหลังว่าชื่อหนูตาบ สุนทรภู่ได้อยู่กับภรรยาคนนี้อย่างต่อเนื่องหลังจากคุกแล้ว

จะอยู่ในราว พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๓๖๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้สุนทรภู่เป็นครูสอนหนังสือถวายสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ ซึ่งมีพระชนม์อยู่ในระหว่าง ๗-๘ พรรษา สุนทรภู่ได้แต่งกลอนเรื่องสวัสดิรักษาถวายไว้เรื่องหนึ่ง เข้าใจว่าจะแต่งเพื่อเป็นอนุสรณ์ คล้ายกับเป็นจดหมายเหตุไฉน (เช่นเดียวกับเพลงยาวถวายโอวาทเจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ๋ว ถ้าจะแต่งให้ทรงอ่านก็เห็นจะทรงไม่ได้ เพราะพระชนม์ยังน้อยอยู่ในเวลานั้น)

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๖๗ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงประชวรสวรรคต ต่อจากนั้นมาไม่นานสุนทรภู่ก็ถูกกล่าวหาในคดีเรื่องเสพสุราหรือเรื่องใดอีกไม่ปรากฏ จึงต้องถูกถอดจากบรรดาศักดิ์ที่ขุนสุนทรโวหาร และออกจากราชการ คงเนื่องด้วยกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ซึ่งทรงรังเกียจสุนทรภู่อยู่ในอดีต ประกอบด้วยหมู่อำมาตย์เห็นโอกาสจะดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ เพื่อหวังความดีแก่ตนในครั้งนี้ จึงช่วยกันต่อเติมเพิ่มความให้ทรงเห็นโทษของสุนทรภู่ยิ่งขึ้น โดยข้อหาต่างๆ จนเป็นผลสมประสงค์

เมื่อสุนทรภู่รู้ว่าต้องโทษเช่นนั้น จึงรีบออกบวชที่วัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) แล้วก็เดินทางไปอยู่จำพรรษาที่เมืองเพชรบุรีอีกครั้งหนึ่ง ได้แต่งหนังสือไปบ้าง สอนหนังสือไปบ้าง และเข้าใจว่าจะแต่งกาพย์เห่ยนพนธ์สอนอ่านภาษาไทย เรื่องพระไชยสุริยา

เมื่อพรรษาแรกใน พ.ศ. ๒๓๖๘ ที่อยู่ในเพชรฯ ครั้งนี้

ครั้นออกพรรษาแล้ว สุนทรภู่ก็เดินทางท่องเที่ยวไปในจังหวัดราชบุรี จังหวัดกาญจนบุรี แต่หาได้อยู่จำพรรษาในสองจังหวัดนี้ไม่แล้วท่องเที่ยวไปจนถึงจังหวัดสุพรรณบุรี และได้อยู่จำพรรษาที่อำเภอสองพี่น้องในจังหวัดสุพรรณบุรีนั้น (ไม่ใช่บ้านสองพี่น้องในจังหวัดเพชรบุรี) อยู่ ๑ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๓๖๘ เมื่อออกพรรษาแล้วได้เดินทางไปจังหวัดพิษณุโลก ไปอยู่จำพรรษาใน พ.ศ. ๒๓๗๐ อีก ๑ พรรษา เที่ยวแสวงหาทายาทจนเมื่อออกพรรษาแล้วจึงได้เดินทางกลับมาลงอยู่ที่วัดราชบูรณะในกรุงเทพฯ นับเวลาที่สุนทรภู่ออกไปอยู่ตามหัวเมืองนั้น นับพรรษาแต่ พ.ศ. ๒๓๖๘ ถึง พ.ศ. ๒๓๗๐ ได้ ๓ พรรษา อายุได้ ๔๒ ปี เมื่อแรกบวชออกไปอยู่ตามหัวเมืองได้รับบุตรคนที่ชื่อหนูพัด ซึ่งเกิดแก่แม่จันภรรยาหลวงร่วมเดินทางไปด้วย เวลานั้นบุตรอายุราว ๖ ปี

เมื่อสุนทรภู่ออกจากพิษณุโลก มาอยู่จำพรรษาที่ราชบูรณะได้ ๒ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๓๗๒ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี พระอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงฝากพระโอรส ๒ พระองค์ คือ เจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ๋ว ซึ่งเป็นพระอนุชาของเจ้าฟ้าอาภรณ์ ขอให้สุนทรภู่อวยพระอักษรแล้วได้ทรงอุปการะสุนทรภู่อเป็นลำดับมา เวลานั้นเจ้าฟ้ากลางพระชนม์ได้ ๑๑ พรรษา เจ้าฟ้าปิ๋วพระชนม์ได้ ๘ พรรษา แต่สุนทรภู่อวยพระอักษรได้ไม่นานนักเจ้าฟ้าทั้ง ๒ พระองค์ก็เสด็จจากวังกลาง ไปประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง สุนทรภู่อจึงได้ห่างกันไปจากที่วังนี้ แต่ในระยะนั้นพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ซึ่งเป็นพระเจ้านายเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประทับอยู่ที่วังตะวันตก ทรงข้ามประตูสุนทรพิศา เป็นวังติดต่อกันกับวังกลาง ได้ทรงรู้จักกันกับสุนทรภู่อ เหตุที่ทรงรู้จักนั้นเห็นจะเนื่องด้วยเรื่องบทกลอน หรือเรื่องบทกวีร้อยลักรา จึงทรงนับถืออุปการะสุนทรภู่อต่อไปอีก

ถึง พ.ศ. ๒๓๗๓ ในระหว่างพรรษา สุนทรภู่อเกิดความไม่สบายใจ เนื่องด้วยความรำคาญพวกคนร้ายคนพาล จึงคิดจะไปอยู่เสียที่วัดอื่น ได้แต่งเพลงยาวถวายโอวาททูตลาเจ้าฟ้ากลางกับเจ้าฟ้าปิ๋วขึ้นไว้เป็นอนุสรณ์เรื่องหนึ่ง ครั้นออกพรรษานุโมทนากุศลแล้วได้เดินทางขึ้นไปนมัสการพระเจดีย์ภูเขาทองในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่งนิราศภูเขาทองขึ้นไว้อีกเรื่องหนึ่ง

เมื่อเดินทางกลับมาแล้ว จึงไปอยู่จำพรรษาที่วัดอรุณฯ (วัดแจ้ง) ใน พ.ศ. ๒๓๗๔ ครั้นออกพรรษาในราวเดือนยี่หรือเดือนสาม ได้เดินทางไปเมืองเพชรบุรีอีกด้วย เรื่องที่รับอาสาพระองค์เจ้าลักขณานุคุณไป การเดินทางครั้งนั้นได้เตรียมเข้าของเพื่อจะตอบแทนผู้ที่เคยมีคุณแทบทั่วทุกคน (คงจะรำรวยขึ้นในตอนนี้) และได้แต่งนิราศเมืองเพชรฯ ไว้อีกเรื่องหนึ่ง เล่าความหลังที่เคยมาอยู่อาศัยหลายครั้งหลายหน

เมื่อสุนทรภู่อเดินทางกลับมาแล้ว คงเนื่องด้วยพระองค์เจ้าลักขณานุคุณจะทรง

ผนวชใน พ.ศ. ๒๓๗๕ มาประทับอยู่วัดโพธิ์จึงนิมนต์ให้สุนทรภู่ย้ายจากวัดอรุณฯ มาอยู่เป็นพระพี่เลี้ยง เพราะชอบพออัธยาศัยกันมาก เวลานั้นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็นอธิบดีสงฆ์ในวัด เมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงลาผนวชแล้ว สุนทรภู่อยังจำพรรษาอยู่ต่อมาจนถึงต้น พ.ศ. ๒๓๗๗ ในระยะนี้ แม่นิมภรรยาคนที่อยู่บางกรวยได้ตายลง ส่วนหนูตาบจึงได้มาอยู่กับบิดาและได้ร่วมเดินทางไปแสวงหาอายุวัฒนะที่วัดเจ้าฟ้าอากาศ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่ปรากฏว่าไม่เป็นผลสำเร็จจึงได้กลับลงมากรุงเทพฯ ในระหว่างนี้สุนทรภู่ได้รับความอดัดขัดสนอยู่ เมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณทราบ จึงมีพระประสงค์ให้สุนทรภู่มาอยู่ใกล้วังที่พระองค์ประทับ เพื่อสะดวกแก่ธุรกิจและการทรงอุปการะ สุนทรภู่จึงย้ายมาอยู่ที่วัดมหาธาตุในต้น พ.ศ. ๒๓๗๗ นั้น แต่เมื่อจำพรรษาอยู่ได้ ๑ พรรษา ครั้นต้นปี พ.ศ. ๒๓๗๘ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงประชวรสิ้นพระชนม์เสียในต้น พ.ศ. นี้ จะขาดผู้อุปการะหรือมีแนวคิดใครที่จะลี้ภัยก่อน สุนทรภู่จึงได้ลาสิกขาในต้น พ.ศ. ๒๓๗๘ นั้น

รวมอายุพรรษาที่สุนทรภู่บวชในครั้งนี้ได้ ๑๐ พรรษา ลี้กเมื่ออายุย่างเข้า ๕๐ ปี เมื่อออกมาดำรงชีวิตในเพศฆราวาสแล้ว การครองชีพก็เป็นไปอย่างลุ่มๆ ดอนๆ และการครองคู่ก็เป็นไปอย่างที่เราเรียกว่า “ปล่อยแก่” คือเที่ยวมีภรรยาเรื่อยไปตามโอกาส แต่ภรรยาที่อยู่ด้วยกันเป็นหลักฐานจนเกิดบุตรคนหนึ่ง ปรากฏว่าชื่อ “ม่วง” และตามที่กล่าวกันว่าสุนทรภู่ต้องตกยากถึงกับลงเรือเที่ยวค้าขายนั้น คงเป็นในระยะเวลาที่ได้อยู่กับแม่ม่วงคนนี้ ส่วนบุตรที่เกิดขึ้นนั้นจะอยู่ในราว พ.ศ. ๒๓๓๐-๒๓๔๑

ต่อมาเมื่อสุนทรภู่ได้รับความลำบากในการครองฆราวาสยิ่งขึ้น ประจวบกับหนูพัดอายุครบอุปสมบท ในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ จึงเข้ากราบทูลปรารภเรื่องที่เป็นมาถวายสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ณ วัดพระเชตุพนฯ ให้ทรงทราบ จึงได้รับพระอุปการะบวชให้ทั้งบิดาและบุตรใน พ.ศ. ๒๓๘๓ นั้น แล้วทรงแนะนำให้กลับไปอยู่ที่วัดราชบูรณะอีก แต่สุนทรภู่ไปอยู่ไม่ทันได้จำพรรษาด้วยเกรงพวกอันธพาลจะก่อให้เกิดอันตรายตั้งแต่ก่อน จึงทูลขอพระบารมีสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ให้ย้ายไปอยู่ที่วัดเทพธิดาในพรรษาแรกซึ่งบวชครั้งที่ ๒ นี้ เมื่ออยู่จำพรรษาได้ ๒ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๓๘๔ งามีธุระเดินทางไปยังจังหวัดสุพรรณบุรี และได้แต่งโคลงนิราศสุพรรณบุรีขึ้นไว้อีกหนึ่งเรื่อง เมื่อกลับมาอยู่ที่เดิมแล้ว ในระยะนี้ได้รับความอดัดขัดและคับแค้นใจจึงคิดใคร่จะลี้กอีก เสด็จได้รู้จักกันกับพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ซึ่งเป็นพระพี่นางของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ได้ทรงรับอุปการะตามอัธยาศัยของสุนทรภู่ซึ่งคิดใคร่จะลี้ก เพราะฉะนั้นในพรรษา พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่จึงตกลงใจจะลี้กในเมื่อออกพรรษาแล้ว และได้แต่งหนังสือเรื่องรำพันพิลาปเป็นทำนองลาสิกขาไว้อีกหนึ่งเรื่อง ครั้นเมื่อออกพรรษาแล้วจึงได้ลาจากเพศสมณะ ใน พ.ศ. ๒๓๘๕ นั้น

รวมเวลาที่สุนทรภู่เมื่อลี้กครั้งแรกอยู่ในเพศฆราวาสได้ ๕ ปี และเมื่อบวชครั้งที่

๒ อยู่จำพรรษาที่วัดเทพธิดาใต้ ๓ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๓๘๕ นั้น อายุ ๕๗ ปี เมื่อสึกแล้วจึงไปถวายตัวกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ณ พระราชวังเดิม ชะรอยกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพจะทรงสนับสนุนอยู่บ้าง และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ก็ทรงรู้จักสุนทรภู่มาแต่ครั้งบวชอยู่วัดอรุณฯ ด้วยก็ได้

เมื่อสุนทรภู่สึกครั้งนี้ได้กลับอยู่รวมกันกับภรรยาที่ชื่อม่วง และตอนเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ จึงพาบุตรคนที่เกิดกับม่วงนั้นไปด้วย ได้แต่งนิราศเล่าเรื่องการเดินทางในครั้งนี้ เรียกชื่อนิราศพระประทม อันเป็นนิราศเรื่องสุดท้ายในชีวิตของสุนทรภู่ซึ่งมีฉบับปรากฏอยู่ในบัดนี้

สุนทรภู่เมื่อเดินทางกลับจากนมัสการพระปฐมเจดีย์แล้วก็ได้เข้าอยู่ที่พระราชวังเดิมตลอดมา จนถึง พ.ศ. ๒๓๘๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชวรสวรรคต บรรดาข้าราชการจึงอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งกำลังทรงผนวชอยู่ ณ วัดบวรนิเวศน์ ให้ทรงลาผนวชเสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) แล้วจึงทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระอนุชาธิราช เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับอยู่ ณ พระบวรราชวัง (วังหน้า) สุนทรภู่จึงได้โดยเสด็จมาอย่างข้าราชการบริพารอื่นๆ และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่พระสุนทรโวหาร ตำแหน่งเจ้ากรมพระอาลักษณ์ ฝ่ายพระบวรราชวัง ใน พ.ศ. ๒๓๘๔ เมื่ออายุ ๖๖ ปี ได้รับราชการสนองพระมหากรุณาธิคุณเป็นลำดับมาจน พ.ศ. ๒๓๘๘ ก็ถึงมรณกรรม ณ บ้านในบริเวณพระบวรราชวังนั้น สิริชนมายุ ๗๐ ปี

(จบความจาก ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่)

เมื่อจบข้อความของอาจารย์ฉันท์ ขำวิไล ท่านจันทร์ทรงพระวิจารณ์ต่อไปอีกว่า

“ที่ข้าพเจ้านำตอน ‘สังเขปประวัติ’ มาลงเต็ม ก็เพื่อสะดวกในการวิจารณ์ต่อไปจะได้ไม่ต้องตัดตอนจากตัวเรื่องมาลงมากนัก เรื่องของคุณฉันท์ที่ผิดกับของข้าพเจ้าที่คุณฉันท์นำความในกลอนมาประกอบประวัติสุนทรภู่ ส่วนข้าพเจ้าใช้ประวัติเพื่อประกอบคำกลอนวิธีไหนจะผิดเป็น เรื่องเล็ก’ ใครที่ค้นคว้ามากแลเขียนมาก ย่อมต้องผิดมากเป็นธรรมดา ใครที่ไม่กล้า หรือแม้แต่เก็บขีปนเขามาพ่น หรือไม่ค้นแต่คว้าโดยอ้างว่า ‘สมเด็จพระปราชญ์คำอธิบาย’ ไว้อย่างนั้นอย่างนี้ เป็นวิสัยทาสปัญญาแท้ๆ ไม่ทำให้ความรู้ของเราก้าวหน้าเลย ฉะนั้นคุณฉันท์จะผิดถูกอย่างไร ข้าพเจ้าก็เห็นว่า ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่เป็นหนังสือที่สมควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง”

อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าขอรับสารภาพตรงๆ อย่างหน้าเฉยตาเฉยว่า ข้าพเจ้าก็ทาสปัญญาพอดู เพราะเก็บขีปนเขามาเป็นส่วนมาก แต่ในบางแห่งที่เปราะเปื้อนเลื่อนเลอะ

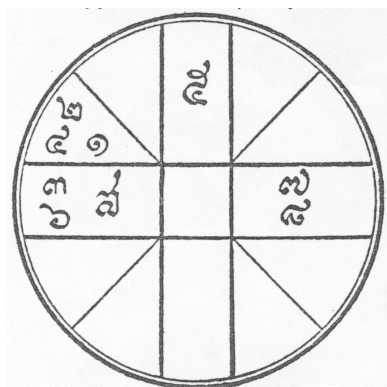
ก็ต้องใช้กาบมะพร้าวถูกันเป็นการใหญ่ ให้ชาวเป็นดำไปเลยทีเดียว”

ที่อธิบายนี้ หมายความว่า สุนทรภู่ แต่งนิทานก็ดี แต่งนิราศหรือคำกลอนใดๆ ก็ดี สุนทรภู่แต่งประวัติของตนเองหรือ ถ้าเช่นนั้นทำไมไม่บอกว่าเกิดที่ไหน แก่ที่ไหน เจ็บและตายที่ไหน จะรู้แล้วรู้รอดไป หรือสุนทรภู่แต่งกลอนเพื่อ กล่อมอารมณ์’ ผู้อ่านเป็นสำคัญ?”

สุนทรภู่ครูฉัน

เกิดวันจันทร์ปีม้า

สุนทรภู่ เกิดวันจันทร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๔๘ เวลา ๒ โมงเช้า (ตรงกับวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๘ ในรัชกาลที่ ๑) มีผู้ผูกดวงชะตาของสุนทรภู่ไว้ดังนี้

ดวงนี้มีคำกำกับว่า “สุนทรภู่ อาลักษณ์ชี้มา”

สุนทรภู่จะเกิดที่ไหน หรือบิดามารดาชื่ออะไร ไม่ปรากฏเท่าที่เรารู้ในปัจจุบันจากคำของสุนทรภู่เอง (นิราศเมืองแกลง) ได้เดินทางไปหาบิดาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐ ขณะนั้น สุนทรภู่อายุเกือบเต็ม ๒๑ ปีบริบูรณ์ และบิดาได้บวชอยู่ ๒๐ พรรษา เมื่อกลับจากเมืองแกลงแล้วได้ไปเป็นมหาดเล็กและตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ฯ ซึ่งทรงพระผนวชอยู่ที่วัดระฆังไปนมัสการพระพุทธบาทใน พ.ศ. เดียวกัน (นิราศพระบาท)

ไม่รู้ว่ผมไปจำกาพย์กลอนอื่นๆ เกี่ยวกับประวัติสุนทรภู่มาแต่ไหนไหน ว่า

สุนทรภู่ครูฉัน เกิดวันจันทร์ปีม้า
ยี่สิบหกมิถุนา เมื่อเวลา ๘ น.

กาพย์กลอนที่เป็นลำนาลำสั้นๆ

บทนี้มีได้มีความไพเราะเพราะพริ้งอะไร

นักหนา แต่เป็นถ้อยคำคล้องจองที่มีเนื้อความสรุปเรื่องกำเนิดของสุนทรภู่ได้กะทัดรัดที่สุด เหมาะสำหรับใครก็ได้ที่สนใจเกี่ยวกับประวัติสุนทรภู่จะได้จดจำเอาไว้

ผมคัดเอามาลงไว้เป็นบันทึกอันหนึ่งเท่านั้น ไม่ได้สลักสำคัญอะไร ใครจะจำก็ได้ไม่อยากจะจดจำก็ไม่เสียหาย

บิดา-มารดาสุนทรภู่ อยู่ที่ไหนกันแน่?

นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ อดีตรองนายกรัฐมนตรีและอดีตผู้แทนราษฎร จังหวัดระยอง เมื่อครั้งเป็นกรรมการจัดสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ในคำปะหน้าหนังสือ นิราศเมืองแกลง ที่พิมพ์แจกเมื่อวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์สุนทรภู่ ได้เขียนเกี่ยวกับบิดา สุนทรภู่ว่า

ข้าพเจ้าได้สอบถามผู้มีอายุ ๘๐ ปีคนหนึ่ง ของบ้านกร่ำ ซึ่งเชื่อว่าตนเองมีความเกี่ยวข้องกับสุนทรภู่ ได้ความว่า ผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าให้ฟังว่า บิดาของสุนทรภู่อพยพมาจากอยุธยาสมัยกรุงแตก โดยใช้ช้างเป็นพาหนะ ของสำคัญที่เอามาด้วยมีพระพุทธรูปหลายองค์ซึ่งยังเก็บอยู่ที่วัดเขา ตำบลชากกะโดนทุกวันนี้ ข้าพเจ้าได้ถ่ายรูปพระพุทธรูปเหล่านั้นมาให้คุณหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ นักโบราณคดีแห่งกรมศิลปากรมาพิจารณา ดู ก็เห็นว่าพระพุทธรูปเหล่านั้น เป็นพระพุทธรูปสมัยอยุธยาจริง นอกจากนั้นผู้เฒ่ายังเล่าว่า บ้านของบิดาสุนทรภู่อยู่ริมทุ่งนาชายเนินตำบลบ้านกร่ำกับตำบลชากกะโดนต่อกัน และสุนทรภู่เกิด ณ ที่นั้น”

กรณีนี้ท่านจันทร์ทรงมีข้อคิดเห็นว่า

ในหนังสือ ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่ ของคุณฉันท ก็มีเรื่องอพยพท่านเองเดียวกัน ผิดแต่ผู้อพยพมิใช่บิดาของสุนทรภู่ หากเป็นปู่และบิดาเกิดแล้วแต่ยังเด็กมาก เรื่องทั้งหมดนี้มีข้อน่าฉงนอยู่เพียงนิดเดียวว่า ถ้าได้อพยพจากอยุธยาเมื่อกรุงแตกจริง สุนทรภู่ก็น่าจะกล่าวถึงที่ต่างๆ ในอยุธยาที่ผู้ใหญ่เล่าให้ฟังว่า บ้านเดิมอยู่ที่ไหน แต่ในนิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง และนิราศวัดเจ้าฟ้า ก็ไม่กล่าวถึงเลย ทั้งๆ ที่เมื่อไปพระบาทนั้นเป็นเวลาเพียง ๔๐ ปีหลังเสียกรุงใน พ.ศ. ๒๓๑๐”

แต่สมมุติว่าจะเชื่อว่า ได้อพยพกันมาจากกรุงเก่าจริง ก็น่าเชื่อความตามคุณฉันทมากกว่าคุณเสวตร เพราะถ้าจะเชื่อว่าบิดาของสุนทรภู่เป็นผู้อพยพก็ต้องเชื่อว่าขณะนั้นบิดาของสุนทรภู่โตพอที่จะเป็นพ่อเรือนแล้ว แต่ไม่มีลูกจนเกือบ ๒๐ ปีต่อมา และเมื่อมีก็หนีเข้าวัดเลย ฟังดูพิกลอยู่หน่อย ข้าพเจ้าจึงได้ตั้งประเด็นไว้ว่า เมื่อบิดาของสุนทรภู่บวชนั้น บวชเมื่ออายุครบบวชหรือเมื่ออายุ ๓๐-๔๐-๕๐?”

นอกจากนั้น ในเรื่องการกินของพวกญาติกาในขณะที่อยู่บ้านกร่ำว่า ได้

กระต่ายตะกวดควมมาอย่างแฉะ ทั้งแยบยลยิ่งอย่างเนื้อค่างคั่ว เขาทำครัวครั้งนั้นไปปะชยะแซง' ก็ชวนให้คิดว่า ชะรอยทางฝ่ายบิดาจะเป็น ถ้วนวงศ์วานหวานเครือเป็นเชื้อชอง ไม่เหมือนน้องนิกน่าน้ำตากระเด็น' แต่เรื่องนี้ขอให้เป็นที่รู้ของท่านผู้อ่านจะพิจารณาต่อไป เฉพาะข้าพเจ้าเห็นว่าบิดาของสุนทรภู่มีความสำคัญในวรรณคดีของสุนทรภู่น้อยมาก ไม่สมควรเสียเวลาพิจารณา"

จากนั้นท่านจันทร์ก็ทรงอธิบายเรื่องเกี่ยวกับมารดาของสุนทรภู่ซึ่งมีความว่า

มารดาสุนทรภู่เป็นชาววังหลัง มีคำเล่ากันว่า เดิมเป็นชาวจังหวัดฉะเชิงเทรา แต่ข้อนี้ไม่สำคัญ เพราะถึงแม้จะเป็นชาวฉะเชิงเทราจริง ก็คงจะได้เข้าไปอยู่ในขอบรั้วขอบวังแต่ยังเล็ก"

ส่วนที่ว่า เป็นชาวระยองนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าฟังไม่ขึ้น ที่คุณเสวตรจะว่า สุนทรภู่วางจะอยู่ที่บ้านกรำนั้นนานพอสมควร มิฉะนั้นก็คงจำบิดาตลอดจนญาติพี่น้องของท่านไม่ได้ เพราะจากกันไปนาน การที่สุนทรภู่วรรู้จักญาติพี่น้องดี และไม่ได้แสดงว่าเป็นคนแปลกหน้าของบิดาหรือญาติพี่น้อง ย่อมชี้ให้เห็นว่า สุนทรภู่มิได้จากบ้านเกิดไปในวัยเยาว์ หรือถ้าจะจากไปในวัยเด็กมาก ก็คงจะมาเยี่ยมท่านบิดาก่อนหน้าไปเมืองแกลงครั้งนี้โดยไม่ต้องสงสัย" ก็อาจมีผู้อื่นทักว่า "แล้วถ้าสุนทรภู่วรรู้จักญาติได้ เหตุไฉนจึงจำทางไม่ได้?"

ข้าพเจ้าได้ตั้งประเด็นไว้แต่แรกว่า เมื่อบิดาบวชนั้น สุนทรภู่วางแล้วหรือยัง ที่มารดาจะต้องแก่หรือลูกอ่อนแล้วเดินทางกันดารสู่กรุงตรงเข้าไปในวังเป็นแม่นมลูกเธอในกรมพระราชวังเหล่านั้นเป็นไปไม่ได้ อย่างยิ่งถ้าเป็นชาวระยองที่มีอุปนิสัย ถ้วนออกอื้ออึงกุกะหงุกะหนึ ที่คะหาคำหวานนานนานมี เป็นว่าชี้คร้านฟังแต่ซังตาย' (ถ้าสุนทรภู่เป็นชาวระยองไซ้ หรือจะใช้คำอย่างนี้)"

ถ้ามารดาเป็นชาววังหลังและบิดาเป็นชาวบ้านกรำ ปัญหาที่เกิดขึ้นว่า ทำไมทั้งสองจึงติดต่อกันได้ คำตอบนี้พอมีเค้าในเรื่องของคุณฉันทที่ที่ว่าเมื่อขุนหลวงตากอพยพไปทางระยองหลังกรุงแตก ปู่ของสุนทรภู่วางก็อาจเข้าสมทบด้วยแล้ว บิดาสุนทรภู่วางก็อาจมาเติบโตในกรุง อยู่ในทัพเจ้าพระยาสุรียอภัย เข้าไปเฝ้าสาวชาววังแล้วเลยหนีไปบวชบ้านนอก พรรษาแรกของบิดาสุนทรภู่จะเป็น พ.ศ. ๒๓๒๔ ที่สุนทรภู่วางนั้นเอง สุนทรภู่วางเกิด ๑๕ วันก่อนเข้าพรรษา ฉะนั้นข้าพเจ้าไม่สามารถตอบประเด็นที่ตั้งไว้เองได้ว่า เมื่อบิดาสุนทรภู่บวชนั้น สุนทรภู่วางแล้วหรือยัง ทั้งขึ้นทั้งล่องกุหลุกหวัดหลังลายเต็มประดา"

ในไม่ช้ามารดาของสุนทรภู่ก็มีสามีใหม่ มีลูกสาว ๒ คน ชื่อฉิม และนิ่ม"

ท่านจันทร์ทรงบรรยายต่อไปอีกตั้งข้อความว่า

สุนทรภู่วางเกิดในวังหลังหรือไม่ก็ตาม แต่ได้เข้าไปอยู่ในวังนั้นตั้งแต่เล็ก เมื่อมารดาไปเป็นแม่นมลูกเธอในกรมพระราชวังหลัง (ตามรับสั่งสมเด็จพระเจ้าคำรงฯ ว่า

พระองค์เจ้าหญิงจกต แต่ไม่ปรากฏว่าประสูติปีไหน)

สุนทรภู่เติบโตในวังหลัง และได้เรียนหนังสือที่วัดชีปะขาว มีเรื่องเล่ากันมาว่า ขณะที่สุนทรภู่ยังเป็นเด็กอยู่ที่วัดนั้น ได้ตามอาจารย์เดินทางไปทุ่ง เกิดลมบ้าหมู สุนทรภู่ถามท่านอาจารย์ว่า นั่นอะไร? ท่านอาจารย์ตอบว่า ลมบ้าหมู! สุนทรภู่กล่าวต่อไปว่า “แต่ลมยังเป็นบ้าสุกรพัด ไฉนสัตว์จะไม่หลงในสงสาร” ท่านอาจารย์ได้ยืนตั้งนั้นที่ว่า “เฮ้ย นี่ต่อไปจะเป็นจินตกวีเอกเจียวหรือ”

เรื่องนี้เป็นนิทาน ท่านจะเชื่อหรือไม่ก็ตาม แต่นำนิทานมาลงไว้บ้างไม่เสียหาย นิทานชนิดนี้ที่ว่าเป็นคำแรกของกวีแสดงว่าเป็นเจ้าบทเจ้ากลอนมาแต่ยังเยาว์ ยังมีเล่ากันอีก เช่นเรื่องศรีปราชญ์ต่อพระราชนิพนธ์ หรือครั้งหนึ่งในสมัยกรุงธนบุรี มีจีนคนหนึ่ง นำฉากไปถวายพระพุทธรูปบูชา เมื่อยังเป็นเจ้าคุณ หม่อมแวนไม่ทราบชื่อจีนคนนั้น จะเข้าไปเรียนท่านว่าเป็นใครก็ได้ จะถามก็เกรงใจจึงพูดอ้อมค้อมเพื่อจะทราบชื่อ พระพุทธเลิศหล้าฯ ยังทรงพระเยาว์วิ่งเล่นอยู่ที่นอกชานหน้าหอรั้ว ทรงได้ยินหม่อมแวนพูดอ้อมค้อมก็ตรัส “พี่แวนพูดมากถลาไกล ไปเรียนเจ้าคุณเถิดว่าจีนขุนเขาเอามาให้”

เรื่องนี้มีเล่าอยู่ในภาคผนวกสามกรุง

ตามที่เล่ากันมาว่า สุนทรภู่เป็นนักเพลงตั้งแต่หนุ่ม และเมื่อไปเมืองแกลงได้มีลูกศิษย์ไปด้วย ๒ คน ชื่อ น้อย กับพุ่ม เข้าใจว่าเป็นลูกศิษย์ในเชิงเพลง

งานกาพย์กลอน

ในช่วงแรกๆ

ท่านจันทร์ทรงมีความคิดเห็นกรณีผลงานกาพย์กลอนในช่วงแรกๆ ของสุนทรภู่ มีดังต่อไปนี้

ตามที่เล่ากันมา เรื่องแรกที่สุนทรภู่แต่งคือนิทานคำกลอนเรื่องโคบุตร (๘ เล่ม สมุดไทย) แต่งก่อนไปเมืองแกลง นอกจากนั้นยังมีนิทานคำกลอนเรื่องลักษณวงศ์อีกเรื่องหนึ่ง ที่แต่งในวัยหนุ่ม (๘ เล่ม สมุดไทย) นับเป็นเรื่องยาวลำดับที่สอง

โคบุตร ขึ้นต้นด้วยกลอนชาดแบบเพลงยาวดังต่อไปนี้

แต่ปางหลังครั้งว่างพระศาสนา

เป็นปฐมสมมตินิทานมา

ด้วยปัญญายังประวิงทั้งหญิงชาย

ฉันชื่อภู่รู้เรื่องประจักษ์แจ้ง

จึงลำแตงคำคิดประดิษฐ์ถวายเป็น

ตามสติริเริ่มเรื่องนิยาย

ให้เพริศพรายพริ้งเพราะเสนาะกลอนฯ

ลักษณะวงศ์ ก็ขึ้นต้นอย่างเดียวกันเกือบจะคำต่อคำ ซึ่งจะหมายความว่าสุนทรภู่เอาคำเก่ามาใช้ หรือผู้อื่นใส่เข้ามาทีหลัง ไม่ใช่ประเด็นสำคัญ เพราะทั้งสองเรื่องเป็นตำนานสุนทรภู่แต่ง

นอกจากนั้นยังมีเรื่องพระสมุทร ว่า

ข้าพเจ้าชื่อภู่ผู้ประติษฐ์
ไม่แจ้งจิตถ้อยคำในอักษร
แม้ผู้ใดได้สดับคำสุนทร
ช่วยเยื่อนกลอนแกลงข่าวในราวความฯ

แถมเรื่องนกรายว่า

“นายภู่อยู่นาวาเที่ยวค้าขาย”

สองเรื่องนี้ไม่ใช่ของสุนทรภู่ แต่ก็คงเป็นเรื่องชวนให้เกิด “ตำนาน” เกี่ยวกับสุนทรภู่ต้องตกทุกข์ได้ยากถึงกับลอยเรือแต่งกลอนขายเป็นแน่

ตามศักราชในรำพันพิลาป/ สุนทรภู่ไม่ได้ไปตกทุกข์ได้ยากที่ไหนเลย ฉะนั้นเราตัดสองเรื่องนี้ออกไปได้

ที่สุนทรภู่ออกชื่อตัวเองยังมีอยู่ในสุภาสิตสอนหญิง แลรำพันพิลาป อีกสองแห่งในสุภาสิตสอนหญิง ว่า

ฉันชื่อภู่ผู้ประติษฐ์คิดสนอง
ขอประคองคุณไฉ่ไว้เหนื่อผมฯ

เรื่องนี้ที่ออกชื่อตัวเองว่า ภู่ เข้าใจว่าแต่งในวัยหนุ่มก่อนเข้ารับราชการเป็นขุนสุนทรโวหาร

สุภาสิตเรื่องนี้เดิมเรียกว่าสุภาสิตไทย เป็นเรื่องที่กำลังอยู่ในหูคนไทยมากกว่าเรื่องอื่นๆ ของสุนทรภู่ ผู้พิมพ์หนังสือ “เล่มสลึง” ผู้หนึ่งเล่าว่า เรื่องอื่นๆ ที่พิมพ์ที่ละพัน เมื่อเทียบกับสุภาสิตสอนหญิง สุภาสิตสอนหญิงต้องพิมพ์ที่ละหมื่น แล้วขายหมดทันที

ตามที่เข้าใจกัน สุนทรภู่แต่งนิทานคำกลอนเรื่องโคบุตรก่อนไปเมืองแกลง และเท่าที่เล่ากันมาว่า แต่งเรื่องลักษณะวงศ์หลังนิราศพระบาท นอกจากนั้นยังมีคำเล่ากันมาว่า สุนทรภู่แต่งเรื่องจันทโคตรไปถึงตอนเช้าถ้ามูจลินท์ แต่เรื่องหลังนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ

ไม่ทรงรับว่าเป็นของสุนทรภู่ ในประวัติสุนทรภู่ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

ส่วนเรื่องจันทโครบนั้น ได้พิเคราะห์ดู ไม่พบกลอนตอนใดที่จะเชื่อได้ว่าเป็นสำนวนกลอนสุนทรภู่สักแห่งเดียว คำที่กล่าวกันก็กล่าวแต่ว่า สุนทรภู่แต่งกับผู้อื่นอีกหลายคน จึงเห็นว่่าน่าจะเป็นสำนวนผู้อื่นแต่งตามอย่างสุนทรภู่ หากจะว่าเกี่ยวข้องกับสุนทรภู่ ก็เพียงแต่งแล้วบางที่จะเอาไปให้สุนทรภู่ตรวจแก้ไข จึงขึ้นชื่อสุนทรภู่เกี่ยวข้อง แต่ที่แท้หาได้แต่งไม่

อย่างไรก็ดี กลอนตอนต้นเรื่องจันทโครบนี้ สุนทรภู่จะได้แต่งหรือไม่ก็ตาม แต่เห็นสมควรนำมาลงไว้ให้อ่านกันทั่ว ฉบับที่พิมพ์นี้ใช้ฉบับพิมพ์สองฉบับสอบกับฉบับเขียนสองฉบับ หนึ่งฉบับเขียนทั้งสองขึ้นต้นไม่เหมือนฉบับพิมพ์ ฉบับหนึ่งว่า

ประธานหัตถ์การขึ้นเหนือเคียร

ต่างประทีปทอประกายเทียม

จางเงิยรณบศิลพระชินวงษ์

ข้าพเจ้าผู้แต่งแมลงภู่

จะขอรู้เรื่องความตามประสงค์

แม้ผิดเพี้ยนเปลี่ยนอักขระไม่หัยคอง

ท่านผู้จงแจ้งช่วยอำนวยพร

อีกฉบับหนึ่งว่า

ข้าพระนมสืบนีวขึ้นเหนือเคียน

ต่างประทีปประทุมเทียม

ข้าตั้งเพียรพิศถาณถวายเป็น

ทั้งคุณแก้วสามประการสะท้อนภพ

ได้ส่องจบจักรวรรตว่างไสว

ทั้งคุณบิถาเมตาใจ

บำรุงให้รอดตายไม่วายปราน

เชิญประทุมคุ้มไทยในไตรโลก

อย่ามิโคกให้เป็นสุขสนุกสนาน

ทั้งคุณครูผู้ฉลาดเฉลียวการ

ช่วยแต่่มสารให้เสนาะสำนวนคำ

อันชื่อฉันผู้แต่งมะแลงภู่

พึงเรียนรู้เรียบความให้งามข้า

(กลอนขาด)

ทั้งสิ่งข้างเขินขัดไม่ขัดเจน

ผู้ระดับจับอ่านเอนดูบ้าง
 ชั่งจับหลังกว่าจะแล้วนั้นเหลือเถร
 บางคนจับอักษรมักนอนเอน
 ให้ลูกเล่นหลานเล่นไม่เกรงใจ
 สดจับถือส้อมมือหนัก
 คนอัประลักมาขอยืมไม่น่าให้
 ถ้าคนดีแล้วไม่ว่าให้เจ็บใจ
 ฉันทรักษ์ (ให้) แต่ที่รูปท่านงาม

พอจะเห็นได้ดอกกรรมังว่าฉบับเขียนแตกต่างกันได้ถึงเพียงไร

สองเรื่องแรกในชีวิตบวชของสุนทรภู่ คือ นิราศภูเขาทอง และเพลงยาวถวายโอวาท

เรื่องไหนจะแต่งก่อนกันเป็นปัญหาสำคัญที่สุดในอันที่จะเข้าใจสุนทรภู่ คุณฉันทว่า เพลงยาวฯ แต่งก่อน โดยเหตุดังต่อไปนี้

สุนทรภู่บวชใน พ.ศ. ๒๓๖๗ แล้วไปตระเวนหัวเมืองเสีย ๓ ปี จึงกลับมาอยู่ที่วัดราชบูรณะอีก ๓ ปี (สามฤดูอยู่ดีไม่มีภัย) ก่อนขึ้นไปนมัสการภูเขาทองที่กรุงศรีอยุธยา (๒๓๗๒) ในระหว่าง ๓ ปีที่อยู่วัดราชบูรณะ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดีได้ “ประทาน” เจ้าฟ้ากลาง (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์) และเจ้าฟ้าปิ๋วพระอนุชาให้มาเรียนหนังสือกับสุนทรภู่ (“ปณฺธุเอกศกแรมหกคำ” ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๒) เพลงยาวฯ แต่งในระหว่างพรรษาและเมื่อ “เดือนสิบเอ็ดเสร็จฤดูระพรรษา” ก็ออกเดินทางไป แต่ทั้งๆ ที่สุนทรภู่ได้ตั้งใจไว้ว่า “จะนิราศแรมไปในไพรพฤกษา ต่อถึงพรรษาอื่นจักคืนมา” สุนทรภู่กลับเปลี่ยนใจกลงมากรุงเทพฯ แล้วกลับไปอยู่วัดอรุณฯ (ประทับทำหน้าอรุณอารามหลวง)

เช่นนี้ ข้าพเจ้าไม่รับประทาน ข้าพเจ้าว่านิราศแต่งก่อนเพลงยาวฯ เมื่อสุนทรภู่กลับมาจากอยุธยาแล้ว ไม่ได้ไปอยู่ที่วัดอรุณฯ สุนทรภู่กลับมาอยู่ที่วัดเลียบอย่างเดิม เรื่องนี้จะต้องอธิบายยาวหน่อย ฉะนั้นจะขอลงทั้งสองบทเสียก่อน ท่านผู้อ่านควรอ่านสองบทติดต่อกัน ลองพิจารณาว่าบทไหนแต่งก่อนกัน

อย่างไรก็ตาม สุนทรภู่บวชแล้วไปตระเวนหัวเมืองสามปี (อาจไปจำพรรษาบ้านนอกสี่พรรษาในหกปีแรกที่บวช คือ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๗๓) ในการ “เร่ไปปีละร้อยเรือนเดือนละร้อยบ้าน” ได้พาลูกไปด้วยคนหนึ่งคงจะยังเล็กมาก เพราะไปถูกฉีบอบมันลอบใช้แลขโมยลัก

สุนทรภู่จะได้ไปจำพรรษาที่ไหนในปีอะไรไม่ทราบแน่ พรรษาแรกน่าจะเป็นที่จังหวัดเพชรบุรีแต่ได้ไปอยู่ที่สุพรรณบุรีหนึ่งพรรษา

ครั้นไปด่านกาญจนบุรีที่อยู่กระเหรียง
 ฟังแต่เสียงเลื้อยหึ่งนี้หนาว
 นอนน้ำค้างพร่างพรมพรอยพรมพราว
 เพราะเชื่อดาวดวงว่าแร่แปรเป็นทอง
 ทั้งฝ่ายถูกถูกปอบมันลอบใช้
 หากแก้ได้ให้ไปเข้ากินเจ้าของ
 เข้าวษามาอยู่ที่สองพี่น้อง
 ยามขัดข้องขาดมั่งวันยุงชุมฯ

แร่แปรธาตุเคย ถายแทงเคย ยาอายุวัฒนะเคย ชีวิตของ “พระภู” ก็
 น่าจะโลดโผนดังพรรณนาไว้ในรำพันพิลาป

พระภิกษุสุนทรภู์ บวชวัดไหน? เมื่อไร?

ปัญหาเกี่ยวกับสุนทรภู์บวชเป็นภิกษุ ท่านจันทร์ทรงพระวินิจฉัยได้อย่างแยบ
 คาย จึงขอคัดมาบันทึกไว้ดังต่อไปนี้

สุนทรภู์ออกบวชใน พ.ศ. ๒๓๖๗ ตรงกับปีสวรวรศต ไม่ปรากฏว่าบวชที่วัด
 ไหน แต่มาอยู่วัดราชบูรณะเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๓๗๐ คุณฉันทสันนิษฐานว่า บวชที่
 วัดราชบูรณะ ข้าพเจ้าสงสัยข้อนี้ ถ้าบวชที่วัดนั้นจริง สมภารก็คงจะเป็นอุปัชฌาย์
 หรือคู่สวด แต่สุนทรภู์แต่งนิราศภูเขาทองว่า “จะยกหยิบธิดาเป็นที่ตั้ง ก็ใช้ถึงแทนสัต
 เห็นขัดขวาง” คุณจะไม่เชื่อว่าเขาที่เหมาที่จะกล่าวถึงครูบาอาจารย์ สุนทรภู์อาจบวช
 ต่างจังหวัด ข้าพเจ้าพยายามหาเงื่อนที่จะให้เป็นเมืองแกลง เพื่อเป็นการช่วยเหลื
 กรรมการจัดสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู์มิให้ตกค้างอยู่ในศตวรรษเก่า แต่ก็ไม่มีอะไรจริงๆ
 แม้แต่ที่บิดาจะมีชีวิตอยู่หรือไม่ ๑๗ ปีหลังจากที่สุนทรภู์ได้ออกไปหาเมื่อแต่งนิราศเมืองแ
 กลง ก็ไม่มีร่องรอย ข้าพเจ้านึกว่าถ้าสุนทรภู์ออกไปบวชหัวเมือง คงจะเป็นเมืองเพชร
 ฯ มากกว่า เพราะได้ไปมาติดต่อแต่แรกก่อนเข้ารับราชการแล้ว (ความข้อนี้มีอยู่ใน
 นิราศเมืองเพชร) แต่ก็ไม่มีหลักฐานอะไรยืนยันหรือคัดค้าน จะพูดมากไปก็เป็นการ
 สันนิษฐาน ฉะนั้นข้าพเจ้าขอตัดสินเป็นกลางว่าสุนทรภู์บวชที่ท้องสนามหลวง มีพระ
 โมกคัลลานสาริบุตรเป็นคู่สวด มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอุปัชฌาย์

ท่านผู้อ่านไม่ต้องพยายามหาหลักฐานมาคัดค้านข้อนี้ เพราะถ้าจะค้นก็จะเห็นว่า
 ได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อวันจันทร์

เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๖๘ ซึ่งเลยปีที่สุนทรภู่บอกว่าออกบวช แต่สุนทรภู่แต่งรำพันพิลาป ๑๘ ปีภายหลัง อาจลืมนึกว่าถวายพระเพลิงเมื่อข้ามปีแล้วก็เป็นที่ ประสาอะไรแต่ข้าพเจ้าเอง ถ้าจะให้บอกว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงสวรรคตปีอะไร ข้าพเจ้าก็บอกได้โดยไม่ต้องเปิดหนังสือว่า สวรรคตในปีจอ แต่จะได้ถวายเพลิงในปีนั้น หรือในพรุ่งปี ข้าพเจ้าไม่สามารถบอกได้ ทั้งนี้หมายความว่าความจำของคนเราอาจจำบางอย่างได้แม่นยำกว่าบางอย่าง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สวรรคตเมื่อเข้าพรรษาได้ไม่กี่วัน พระพุทธเจ้าหลวงเมื่อออกพรรษาแล้ว แต่จะอย่างไรก็ตามที่จะให้สุนทรภู่บวชหน้าไฟพระบรมศพนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าถูกต้องตามอริยาสัยของสุนทรภู่ดี จึงขอทิ้งไว้จนกว่าใครจะหาหลักฐานใหม่มาได้ เมื่อสุนทรภู่บวชแล้ว เข้าใจว่าไปอยู่เพชรบุรีแต่ในระหว่างที่อยู่เพชรบุรีนั้น คงจะได้เริ่มสนใจในการเล่นแร่แปรธาตุและแสวงหาสายแทงแล้ว

สุนทรภู่มาอยู่ที่วัดราชบูรณะ “สามฤดู” ก่อนเดินทางไปนมัสการภูเขาทอง ปัญหาที่ว่า “สามฤดูอยู่ดีไม่มีภัย” เป็นระยะนานเท่าใด คุณฉันท์ว่า สามฤดูฝน คือฤดูกาลเข้าพรรษาผ่านไป 3 ครั้ง (พ.ศ. ๒๓๗๑-๒๓๗๓) นักวรรณคดีบางท่านเห็นว่าหนึ่งปี คือฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน ข้าพเจ้าไม่รับประกันทั้งสองอย่าง ข้าพเจ้าว่าสามฤดูในที่นี้ หมายถึง ๗-๘ เดือนระหว่างสงกรานต์และออกพรรษา (ฤดู คือ ฤดูเทศกาลตรุษ, เทศกาลสารท และเทศกาลพรรษา) ในบทเขาบอออกแจ่มแจ้งว่า “ทั้งตรุษสารทพระวษาได้อาศัย สามฤดูอยู่ดีไม่มีภัย” ฉะนั้นเรื่องนี้ยุติได้

ส่วนปีที่สุนทรภู่ไปภูเขาทองนั้น คุณฉันท์ว่า พ.ศ. ๒๓๗๑ เพราะมีประกาศในรัชกาลที่ ๔ ว่า “ที่ได้ทรงพระศัทธาเสด็จไปทำมหารัชมงคลดอง (วัดเขมาภิรตาราม) ทรงบำเพ็ญการพระกุศลในที่นั้นเป็นอันมาก ในปีชวดสัมฤทธิ์ศก ศักราช ๑๑๘๐ (พ.ศ. ๒๓๗๑)” ตรงกับกลอนของสุนทรภู่ว่า “ถึงเขมาอารามอร่ามทอง เพ็งฉลองเลิกลงานเมื่อวานขึ้น”

เป็นที่น่าเสียดายอยู่หน่อย คุณฉันท์มิได้ค้นวันเดือนมาประกอบปี เลยเป็นเหตุให้คุณฉันท์เถียงได้ว่าอาจจะไม่ใช่คราวฉลองมหารัชมงคลก็ได้ เป็นการฉลองโบสถ์วิหารการเปรียญหรือกุฏิเจดีย์ หรือแม้แต่ฉลองกุฏิผ้าป่าธรรมดาก็ได้ ข้าพเจ้าขอช่วยคุณฉันท์เล็กน้อย โดยอ่านคำว่า “วานขึ้น” อย่างเถรตรงให้หมายความว่า “วันก่อนวานนี้” ตรงกับขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๒ พอดิบพอดี

ตอนนี้ลองกะวันเดินทางของสุนทรภู่ “เดือนสิบเอ็ดเสร็จธุระพระวษา” ออกพรรษา “รับกลิ่นบุญโอบุมนานา” ระหว่างออกพรรษาและกลางเดือน ๑๒ แล้วแต่จะเสร็จพระราชดำเนินถึงวัดราชบูรณะในวันใด “ชุดีลาถวเรื่อเหลื่ออาศัย” ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๒

สุนทรภู่คงจะออกเดินทางแต่เช้ามีคี่ในวันขึ้น ๑๓ ค่ำ ไปค้างคืนแรกกลาง

นา (พระสุริยงลงดับพยัณฝน คุ้มม้วนมีตมิตทุกทิสำ ถึงทางลัดตัดทางมากถาง
 นา ไธยามเชื้อเห็นอยู่แต่หนูพัด ช่วยนั้งปัตยุงให้ไมไกลกาย จนเดือนเด่น
 เห็นนกกกระจับจอก) วันรุ่งขึ้น (ขึ้น ๑๔ ค่ำ) ถึงกรุงเก่าตอนเย็น แล้วจอดเรือ
 ค้างคั่นคั่นที่สองที่หน้าวัดพระเมรุข้าม (พอรอนรอนอ่อนแสงพระสุริยง ถึงตำบลกรุง
 เก่ายิ่งเศร้าใจ มาจอดท่าหน้าวัดพระเมรุข้าม ริมอารามเรือเรียงเคียงขนาน)
 แล้วจึงไปนมัสการพระเจดีย์ในวันรุ่งขึ้น (ครั้นรุ่งเช้าเข้าวันอุโบสถ เจริญรศธรรมานุชา
 ฉลอง ไปเจดีย์ที่ชื่อภูเขาทอง ภูสูงต้องลอยผ่านภาลัย)

“วันอุโบสถ” ในตอนข้างบนนี้ หมายความว่าวันเดือนดับหรือเดือนเต็ม
 (ไม่ใช่วันพระ ๘ ค่ำ) ที่สุนทรภู่กล่าวถึงพยัณฝนและเดือนเด่นในฤดูน้ำที่แล่นข้ามท้อง
 นาได้ ย่อมบ่งอยู่ในตัวว่าเป็นวันอุโบสถกลางเดือน ๑๒ ในเมื่อฝนยังไม่ทันขาดทีเดียว
 คั่นวันเพ็ญที่ไปนมัสการนั้น กลับมาค้างคั่นที่อยุธยา (มานอนกรุงรุ่งขึ้นจะ
 บูชา) แล้วออกเดินทางกลับกรุงเทพฯ ในวันแรม ๑ ค่ำ ถึงในวันเดียวกัน (พอ
 ครัวครัวสุริยฉายขึ้นพรายพรรณ ให้ล่องวันหนึ่งมาถึงธานี)

เป็นอันว่า สุนทรภู่ออกจากกรุงเทพฯ เป็นเวลา ๔ วัน ๔ คั่น ระหว่างขึ้น
 ๑๓ ค่ำ ถึงแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ การไปเช่นนี้ไม่บ่งชี้แฉะว่ามีเจตนาที่จะไปค้ำ
 พรวษาที่หัวเมืองอย่างทีบอกในเพลงยาวถวายโอวาท (จะนิราศแรมไปไพรพทุกษา ต่อ
 ถึงพระวษาอื่นจักคืนมา) จงถือเป็นเหตุอันหนึ่งที่ว่า นิราศภูเขาทองแต่งก่อนเพลงยาวฯ

คุณฉันท์ว่า สุนทรภู่กลับจากภูเขาทองแล้วเลยไปอยู่วัดอรุณ ข้าพเจ้าว่า
 กลับมาอยู่วัดเลียบ ถ้าจะพิจารณาเวลาเรือไฟไปอยุธยาทุกวัน ก็ดูเหมือนจะกินเวลา
 ประมาณ ๒ ชั่วโมง หากตามน้ำก็อาจเป็นเพียง ๔ ชั่วโมง หากทวนน้ำก็อาจเพิ่มเป็น
 ๘ ชั่วโมง ฉะนั้นในสมัยสุนทรภู่ที่จะล่องลงมากรุงเทพฯ คงกินเวลาไม่ต่ำกว่า ๑๒
 ชั่วโมง กลอนตอนนี่ว่า

พอครัวครัวสุริยฉายขึ้นพรายพรรณ

ให้ล่องวันหนึ่งมาถึงธานี

ประทับท่าหน้าอรุณอารามหลวง

คอยสร้างทรวงทรวงศีลพระชินสีห์ฯ

ไม่ได้หมายความว่า มาถึงกรุงเทพฯ ก่อนค่ำ “วันหนึ่ง” ในที่นี้
 หมายความว่า ภายใน ๒๔ ชั่วโมง คือ ออกเดินทางแต่เช้ามีมาจอดที่ท่า
 หน้าวัดก่อนได้อรุณ หากผู้ใดมีความสงสัยในเรื่องนี้ พึงเทียบเวลาในนิราศพระบาท
 ว่า

วันรุ่งแรมสามค่ำเป็นสำคัญ

อภิวันดาบาทพระชินวร

ถึงท่าเรือลงเรือไม่แรมหยุด

.....

ไต่วันครึ่งถึงเวียงประทับวัดฯ

วัดในที่นี้ คือวัดระฆัง ส่วนท่าเรืออยู่เหนืออยุธยา ฉะนั้นเวลาเดินทางซึ่งเริ่มแต่รุ่งอรุณเหมือนกัน จึงถึงกรุงเทพฯ ก่อนค่ำวันรุ่งขึ้น คือ กลับจากพระบาทถึงวัดในวันแรม ๔ ค่ำ

แผ่นดินหลังครั้งพระโกศกัโปรดกาศ

ฝากพระเชษฐานันให้ฉันสอน

สิ้นแผ่นดินสิ้นบุญของสุนทร

ฟ้าอาภรณ์แปลกพักตร์อาลักษณ์เดิมฯ

กลอนคำแรกหมายความว่า สุนทรภู์เคยถวายอักษรเจ้าฟ้าอาภรณ์เมื่อปลายแผ่นดินก่อน กลอนคำหลังเป็นเรื่องสันนิษฐาน

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระนิพนธ์ประวัติสุนทรภู์ครั้งแรก ยังมีได้พบเพลงยาวถวายโอวาท พระนิพนธ์ว่า

มีเรื่องเล่ากันมาถึงประวัติสุนทรภู์ในตอนที่ได้ยกอีกเรื่อง ๑ ว่าสุนทรภู์ไปเฝ้าเจ้าฟ้าอาภรณ์ แรกทอดพระเนตรเห็นทรงจำไม่ได้ แต่เมื่อไปเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ บำราบประภาษ ทรงจำได้โปรดประทานเงินแก่สุนทรภู์ในคราวนั้น และคราวหลังๆ ต่อมาอีกหลายคราว สุนทรภู์คิดถึงพระเดชพระคุณจึงแต่งกลอนเรื่องราชินิดถวายเรื่อง ๑ เหมือนอย่างได้แต่งเรื่องสวัสดิรักษาถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์มาก่อน แต่กลอนเรื่องราชินิดนั้น เวลานี้ยังหาฉบับไม่พบ มีแต่ผู้จำกลอนข้างตอนท้ายไว้ได้หนึ่งว่า ‘สิ้นแผ่นดินสิ้นบุญของสุนทร ฟ้าอาภรณ์แปลกพักตร์อาลักษณ์เดิม’ ดังนี้ กล่าวกันว่า สุนทรภู์ได้แต่งกลอนขอพระเกียรติพระองค์เจ้าลักขณานุคุณอีกเรื่อง ๑ ฉบับยังหาไม่ได้เหมือนกัน แต่ยังมีตัวผู้ที่ได้เคยอ่าน”

เรื่องราชินิด คือ เพลงยาวถวายโอวาท เมื่อได้พบฉบับแล้วทรงเปลี่ยนพระนิพนธ์ดังต่อไปนี้

“ครั้นเมื่อมาถูกถอดในรัชกาลที่ ๓ จ้าวนายและผู้มีบรรดาศักดิ์ ก็ไม่มีผู้ใดกล้า ขุดเลี้ยงเกื้อหนุนโดยเปิดเผย ด้วยเกรงจะเป็นที่ฝ่าฝืนพระราชนิยม ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้เจ้าฟ้าอาภรณ์ซึ่งเป็นศิษย์ก็ต้องทำเพิกเฉยมีนตึง สุนทรภู์ได้กล่าวความข้อนี้ไว้ในเพลงยาวว่า สิ้นแผ่นดินสิ้นบุญของสุนทร ฟ้าอาภรณ์แปลกพักตร์อาลักษณ์เดิม”

ท่านผู้อ่านพึงสังเกตว่า เรื่องที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงยินเล้ามา (ก่อนได้ฉบับเพลงยาวถวายโอวาท) ว่า “เจ้าฟ้าอาภรณ์แรกทอดพระเนตรเห็น (สุนทรภู่) ทรงจำไม่ได้” ครั้นเมื่อได้ฉบับมาแล้ว ทรงวินิจฉัยไปในทำนองว่า เจ้าฟ้าอาภรณ์ทรงทำเพิกเฉยมันดิ่ง เพราะเกรงว่าจะเป็นการฝ่าฝืนพระราชนิยม

คำว่า **“แปลก”** ที่ใช้เป็นกิริยาในที่นี้ ย่อมหมายความว่าตามลำนวนกวีว่าทำเพิกเฉยไม่ได้ เพราะฉะนั้น คำที่ทรงยินมาถูกต้องกว่าที่ทรงตีความเอง ข้าพเจ้านำเรื่องนี้มาแจ้งมิใช่เพื่อเป็นการตำหนิหรืออะไรในทำนองนั้น แต่เพื่อชี้ว่า **“ตำนาน”** และ **“นิทาน”** ในประวัติสุนทรภู่ มีทางเกิดขึ้นได้จากการเข้าใจเขว การเข้าใจผิดเช่นนี้คงมีมาแต่สมัยเมื่อสุนทรภู่ยังมีชีวิตอยู่แล้ว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๖๗ เจ้าฟ้าอาภรณ์พระชนมายุ ๘ ขวบ ในปีนั้น สุนทรภู่ออกบวช แล้วหายไป ๓ ปี จึงกลับมาอยู่วัดราชบูรณะในปลายปี พ.ศ. ๒๓๗๐ ขณะที่สุนทรภู่กลับมา เจ้าฟ้าอาภรณ์พระชันษา ๑๑ ปี ยังมิได้ทรงโสกันต์ ฉะนั้นที่จะจำสุนทรภู่ไม่ได้ย่อมเป็นของธรรมดา แต่ในกรณีนี้ สุนทรภู่มิได้หายไปเฉยๆ เมื่อกลับมายังแถมโกนผม ห่มผ้าเหลืองอีกด้วย ฉะนั้นข้าพเจ้าใคร่ถามว่า เด็กในวัยนั้นคนไหนบ้างจะไม่ **“แปลกพิศดารลักษณะเดิม”**

สุนทรภู่ถูกถอด?

เรื่องไม่เป็นเรื่องในสมัยรัชกาลที่ ๓

เรื่องที่ว่าสุนทรภู่ถูกถอดจากตำแหน่งเพราะมีข้อพิพาทกับรัชกาลที่ ๓ มาก่อนนั้น เป็นที่เชื่อถือและถูกซ้ำกันมาก ท่านจันทร์ทรงคัดค้านว่าไม่น่าจะเป็นจริง ดังที่ทรงชี้แจงแสดงเหตุผลไว้ดังนี้

เหตุที่สุนทรภู่มิได้แต่งเพลงยาวถวายสำหรับจารึกที่วัดพระเชตุพนถือกันเป็นข้อใหญ่ที่นำมาอ้างว่า สุนทรภู่ถูกถอดและเป็นที่รังเกียจ เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้ยกมาอ้างแล้วในหนังสือวารสารศิลปากร แต่ในที่นี้จะขอขยายความอีกเล็กน้อย

จารึกวัดเชตุพนแบ่งออกอย่างกว้างๆ เป็น ๕ ประเภท มี ตำรา ๑ ตำราวรรณคดี ๑ สุภาษิต ๑ ประวัติการปฏิสังขรณ์ ๑ และคำบรรยายประกอบรูปต่างๆ ๑ บางอย่างพระแต่ง บางอย่างฆราวาสแต่ง บางอย่างแต่งทั้งสองฝ่าย ดูเค้าจะทรงมอบหมายให้ผู้ใหญ่ผู้ใดผู้หนึ่งรับหน้าที่รวบรวมบทต่างๆ ดังต่อไปนี้

ประวัติการปฏิสังขรณ์ เป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโรสส่วนมาก มีพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ช่วยบ้างเล็กน้อย ในประเภทสุภาษิต ซึ่งใช้ของเก่า เว้นแต่ใน

เมื่อของเก่าไม่ดีพอจึงแปลงหรือแต่งใหม่ ทรงมอบให้สมเด็จพระยาเดชาดิศรตรวจแก้ โลกนิติส่วนที่เป็นคำฉันท์ ดูเหมือนสมเด็จพระปรมานุชิตฯ จะทรงคุมเองตลอดจนทรง แต่งกฤษณาสอนน้องใหม่ ส่วนคำบรรยายภาพต่างๆ มีภาพคนต่างภาษา รูปฤๅษี ตัศคน ฯลฯ แต่งทั้งสองฝ่าย รูปเรื่องรามเกียรติ์ กรมหมื่นไกรสรวิจิตและชมราวาส แต่ง ส่วนตำราโคร่งและคำฉันท์ สมเด็จพระปรมานุชิตฯ ทรงแต่งเพลงยาวกลบทกล อักษร ดูเค้าว่า พระเจ้าอยู่หัวจะทรงคุมเอง ไม่มีพระแต่งเลยสักบทเดียว เหตุที่โปรดเกล้าฯ ให้แต่งแต่เฉพาะชมราวาส มีเค้าอยู่ในคำพระราชปรารภ ประกอบเพลงยาวว่า

อันอักษรกลอนเพลงนักเลงเล่น
จะรักใคร่ให้พอเป็นแต่พาเหียร
อย่าหลงไหลในใญ่ปากคิดพากเพียร
แท้บาบเบียนตนตามรูปนามธรรม
ก็ทรงทราบว่าสังวาสนี้บาดจิต
ย่อมเป็นพิษกับสัตตเลขคือเนกขัม
แต่บูชาไว้ให้ครบจบลำนํ้า
เป็นที่สำราญมนัสผู้มัสการฯ

ในขณะที่แต่งเพลงยาวกลบทกลอักษรกัน สุนทรภู่บวชเป็นพระ จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะแต่งบทสังวาสถวายได้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏชื่ออยู่ในจำพวกชมราวาสที่ชุมนุมแต่งเพลงยาวกลบทกลอักษร

ข้าพเจ้าเชื่อว่าสุนทรภู่หนีราชภัยไปบวชจริง แต่ที่ว่าถูกถอดนั้นเหตุผลมีน้อยเต็มที คุณจะถือกลอน “ฟ้าอาภรณ์แปลกพักตร์อาลักษณ์เดิม” และที่ไม่ได้แต่งเพลงยาวจารึกวัดพระเชตุพนเป็นที่ตั้ง หากจะถือว่าคำของสุนทรภู่เองในร่ำพันพิลาปที่ว่า “ออกชาดราชกิจ” เป็นการถูกถอด ถอดต่อไปว่า “บรรพชิตพิศวาสพระศาสนา” ก็ดูว่า จะเป็นบวชด้วยใจสมัคร หรือถ้าจะว่าพิศวาสในที่นี้เป็นกลอนพาไปเพื่อสัมผัส ข้าพเจ้าก็เห็นว่า “ออกชาดราชกิจ” เป็นกลอนพาไปเท่ากัน

ในเรื่องว่าถูกถอดจริงหรือไม่นั้น ถ้าจะดูตัวบทประกอบกลับมีหลายข้อที่ค้านว่าถูกถอด เป็นต้น

ด้วยเหตุว่าฝ่าพระบาทได้ขาดเสด็จ
โดยสมเด็จพระปราชญ์ตามความประสงค์
ทุกกระหม่อมยอมในพระทัยปลง
ถวายองค์อนุญาตเป็นขาดคำ

วันนั้นวันอังคารพระยานอยู่
 ปิณธุเอกศกแรมหกค่ำ
 ทูลละของสองพระองค์จงทรงจำ
 อย่าเชื่อคำคนอื่นไม่ยืนยาวฯ

กลอนข้างบนนี้พูดถึงเจ้าฟ้าคุณทลทิพยวดี (สมเด็จพระเจ้า) “ประทาน” เจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋วให้มาเรียนหนังสือ ในปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ “ทูลกระหม่อม” ในกลอนนี้ หมายถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงยินยอมที่จะให้เจ้าฟ้าเล็กๆ ซึ่งยังประทับอยู่ในวังหลวงมาเป็นศิษย์สุนทรภู่ หากท่านได้เคยทอดสุนทรภู่จริง ก็ไม่น่าจะพระราชทานอนุญาต ทั้งนี้แสดงว่า ที่สุนทรภู่เกรงพระราชภัยหนีออกบวชนั้น เป็นข้อที่วิตกไปเอง ฉะนั้นในนิราศภูเขาทองจึงถวายพระพรพระเจ้าอยู่หัวว่า

ดูในวังยังเห็นหอขลุ
 ตั้งสติเดิมถวายฝ่ายกุศล
 ทั้งปิ่นเกล้าเจ้าพิภพจบสกล
 ให้ผ่องพันภัยสำราญผ่านบุรินฯ

ถ้าจะพิจารณาพระราชอัธยาศัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่น่าจะเชื่อว่าท่านจะทรงรังแก “อัคราลักษณ์” ทุกวันนี้เราชอบอ่านกลอนของสุนทรภู่ ก็เลยยกย่องให้สำคัญเกินกว่าที่ถือกันจริงในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เป็นพระเจ้าอยู่หัวที่เอากี่เอาการในราชกรณียกิจที่ทรงเห็นว่าสำคัญต่อบ้านเมืองมากกว่าในด้านวรรณคดี ซึ่งได้บำรุงไว้ในแผ่นดินก่อนพอแล้ว แม้แต่โคลง, กลอน และเพลงยาว ซึ่งเคยทรงพระนิพนธ์มาก่อนก็เลิกสิ้นวันแต่ที่เป็นทางการ ทรงหันพระราชธุระมาทางบำรุงบ้านเมืองวัดวาอารามเป็นสำคัญ เหตุต่างๆ เหล่านี้บ่งว่า มิได้ทรงแยแสกับเรื่องซึ่งได้ผ่านพ้นไปแล้วที่พระองค์เจ้าลักขณานุคุณและกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพเจ้าน้องเจ้าพี่ลูกเธอในพระองค์ท่านจะได้มาอุปการะเกื้อกูลสุนทรภู่ในโอกาสต่อไป ย่อมสนับสนุนความเชื่อที่ว่าสุนทรภู่มิได้ถูกทอด

โอบาปกรรมน้านรกเจียวอกเรา
 ให้มิวเมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นน่าอาย

สุนทรภู่-อัคราลักษณ์ชี้เมา

เป็นคำพูดที่กล่าวขวัญกันต่อๆ มาช้านานจน

จำเป็นต้องเชื่อถือว่าจริงหรือเผอิญเชื่อว่าเป็นความจริงโดยไม่มีข้อสงสัยใดๆ

เรื่องนี้ท่านจันทร์ไม่ทรงเชื่อ

ท่านจันทร์ทรงเริ่มต้นชี้แจงแสดงเหตุผลว่าดังนี้

ตามที่เล่ากันมาว่า สุนทรภู่ติดคุกในรัชกาลที่ ๒ เพราะสุรา ต่อจากนั้นตลอดชีวิตก็มีได้เลิกกินเหล้าเลย ในประวัติสุนทรภู่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงเล่าว่า เมื่อสุนทรภู่ติดกลอน ถ้าได้ดื่มเหล้าเข้าไป กลอนคล่องถึงกับสองคนจดไม่ทัน นอกจากนั้นยังได้ยืมผู้อื่นเล่าวิธีแต่งกลอนของสุนทรภู่นี้ ข้าหลวงหรือชาววังอาจไปหาสุนทรภู่ ถือน้ำไปขอหนึ่ง บอกสุนทรภู่ว่า **“เสด็จให้มาเอาเรื่อง”** แล้วสุนทรภู่ก็กินเหล้าพลง บอกเรื่องพลง แล้วข้าหลวงก็ได้เรื่องไปถวายทันที ที่เล่านี้ทั้งก่อนบวชและในขณะบวช แต่ถ้าจะลองหาคำของสุนทรภู่เกี่ยวกับเหล้าจริงๆ ก็ निकออกเพียง *“คิดถึงตัวหาผัวนี้หายาก มันชั่วมากนะอนงค์อย่าหลงไหล มันสู้บ่ผัวกินสุราพาจัญไร แม้นหญิงใดร่วมห้องจะต้องจน”* ใน สุภาษิตสอนหญิง ตอนนางละเวงเลี้ยงโต๊ะฝรั่งกินตะเกียบ *“ถึงนครไชยศรีมีโรงเหล้า เป็นของเมาตัดขาดไม่ปรารภนา”* ใน นิราศพระแท่นดงรัง และใน นิราศภูเขาทอง ว่า

ถึงโรงเหล้าเต่ากลั่นควันโขมง

มีคันทองผูกสายไว้ปลายเสา

ไต่บาปกรรมน้ำนรกเจียวอกเรา

ให้มัวเมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นน่าอาย

ทำบุญบวชกรวดน้ำขอสำเร็จ

พระสรเพชญ์โพธิญาณประมาณหมาย

ถึงสุราพารอดไม่วอดวาย

ไม่ใกล้กรายแก่งเนินจนเกินไป

ในสี่รายข้างบนนี้ ในสุภาษิตสอนหญิง และพระอภัยมณี ไม่ได้พูดถึงเหล้าอย่างจริงจัง ในพระแท่นดงรัง ซึ่งปัจจุบันรับกันว่าสุนทรภู่มิได้แต่ง ก็พูดเหมือนคนไม่เคยกินเหล้า ส่วนในนิราศภูเขาทอง ซึ่งเป็นบทแรกแต่งหลังจากออกบวช สุนทรภู่พูดเหมือนคนที่เคยเห็นโทษเหล้ามาแล้วและได้เลิกไปอย่างเด็ดขาด ถ้าจะเถียงว่าถึงแม้สุนทรภู่จะได้ศีลขาดทุกวี่วันก็คงจะไม่นำมาเขียนในเรื่องประจักษ์ว่ามีผู้หรือจะให้ผัวรู้ก็จวนใจ อย่างไรก็ดี เรื่องสุนทรภู่กินเหล้าเป็นเรื่องที่เชื่อกันมานาน กระทั่งมีผู้จดลงชะตาสุนทรภู่ไว้ ก็เขียนกำกับว่า *“สุนทรภู่ อาลักษณ์ชี้มา”* ฉะนั้นที่จะเปลี่ยนความเชื่อคงต้องกินเวลานานหน่อย

สุนทรภู่เป็นอาลักษณ์ในรัชกาลที่ ๒ และชี้มาจริง ฉะนั้นที่จะเขียนไว้ใน

ดวงว่า “**อาลักษณ์ชี้เมา**” ก็ถูกต้อง แต่สุนทรภู่เป็นชื่อเรียกกันทีหลังเมื่อไม่ได้เป็นอาลักษณ์แล้ว ข้าพเจ้ายังไม่พบหลักฐานที่แน่นอนว่า มีใครเรียก “**สุนทรภู่**” ในรัชกาลที่ ๓ หรือแม้แต่ในรัชกาลที่ ๔ เท่าที่เคยมีในเพลงยาวเจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๓ เรียกว่า “**ท่านสุนทร**” (*ท่านสุนทรแพ็ดไม่ทักคำ*) แล “**สุนทร**” (*ว่าสุนทรแพ็ดขันขันทพอ*) ในนิราศคงวังว่า “**พระสุนทร**” (*พระคุณใครไม่เท่าคุณพระสุนทร*) ฉะนั้น ที่คำกำกับดวงชะตาว่า **สุนทรภู่ อาลักษณ์ชี้เมา** คงจะเป็นคำเขียนทีหลังตามความเข้าใจของผู้เขียน

ถ้าจะกลับย้อนดูในอีกแง่หนึ่ง ก็จะเห็นสุนทรภู่เขียนไว้ในนิราศเมืองแกลง ซึ่งเป็นนิราศเรื่องแรกว่า

อยู่บุรินกินตำราญทั้งหวานเปรี้ยว
ตั้งแต่เที่ยวยากไร้มาไพรศรี
แต่น้ำตาลมิได้ปานในนาภิ
ปฐวีวาโยก็หย่อนลงฯ

และในรำพันพิลาป ซึ่งเป็นบทสุดท้ายในชีวิตบวช แต่งหลังนิราศเมืองแกลง ๓๕ ปี ว่า

ตั้งใช้หนักรักษาวางยาทิพย์
ฉันทองหยิบฝอยทองไม่ต้องลิ้มฯ

(ทองหยิบฝอยทองดูจะเป็นของโปรดอยู่หน่อย) กลอนทั้งสองรายนี้นี้ประกอกับคำที่เล่ากันมาว่าเมื่ออยู่วัดเทพธิดาชอบฉันน้ำเชื่อม ดูสุนทรภู่จะเป็นคน “*คอหวาน*” อยู่สักหน่อย ผิดวิสัยนักเลงเหล้าถนัด

เรื่องนี้ขอปล่อยไว้เพียงเท่านี้พลางก่อน ประเดี๋ยวสุนทรภู่จะขาวเร็วเกินไป
ท่านจันทร์ทรงทั้งประโยชน์สุดท้ายเกี่ยวกับความเชื่อถือว่าสุนทรภู่เป็นอาลักษณ์ชี้เมาเอาไว้ว่า...**เรื่องนี้ขอปล่อยไว้เพียงเท่านี้พลางก่อน ประเดี๋ยวสุนทรภู่จะขาวเร็วเกินไป**

แต่ที่จริงผมคิดว่าไม่จำเป็นจะต้องทำให้สุนทรภู่ขาว ในขณะที่เดียวกันถ้าหากสุนทรภู่จะดำไปบ้างก็ไม่เห็นจะเสียหายที่ตรงไหน

เรื่องที่ว่าสุนทรภู่เป็นอาลักษณ์ชี้เมานี้ตามความเข้าใจทั่วไปดูเหมือนสุนทรภู่จะกอดขวดเหล้าตลอด ๒๔ ชั่วโมง ต้องกินเหล้าตลอดเวลา ไม่กินเหล้าแล้วกลืนไม่ออก ข้อนี้นั้นเห็นจะเป็นไปไม่ได้ **คนชี้เมาหยำเปเขียนหนังสือก็แทบจะไม่ใช่ตัวแล้ว** ไม่ต้องเขียนเป็นกลอนหรือ

แต่สุนทรภู่ต้องเคยกินเหล้าแน่ๆ ข้อนี้ไม่ต้องมาเถียงกันให้เสียเวลา และการกินเหล้าของสุนทรภู่นั้นไม่ใช่เรื่องเสียหายร้ายแรงอะไร ใครๆ ก็กินได้ ยิ่งสุนทรภู่เป็นนักเลงทางเพลงด้วยแล้วจะว่าไม่กินเหล้านั้นเป็นไปได้

เมื่อลอยเรือไปจอดอยู่ที่ปากคลองสระบัวหน้าวัดพระเมรุ อยุธยา สุนทรภู่บอกว่า

บ้างฉลองผ้าป่าเสภาขับ

ระนาดรับร่ำคล้ายกับนายเส็ง

และว่า

อ้ายลำหนึ่งครั้งท่อนกลอนมันมาก

ช่างยาวจากเลื้อยเจื้อยจนเหนื่อยหุ

ไม่จบบทดลื้อเหมือนเงี้ยว

จนถูกขู่ขอทุเลาว่าหาวนอน

เห็นชัดๆ ว่าสุนทรภู่เป็นนักเลงปี่พาทย์ นักเลงเสภา และดูเหมือนจะเป็นพ่อเพลงที่ว่าลืกวากลอนสดได้ทุกประเภท จะว่าไปแล้วพินกลอนเพลงของสุนทรภู่จะต้องแม่นยำมาก มิฉะนั้นท่านไม่อาจจะสร้างฉันทลักษณ์ที่เป็นเอกลักษณ์ได้อย่างนี้

เมื่อท่านเป็นนักเลงเพลงสดที่บอกเสภาขับรับปี่พาทย์เป็นพื่นคู่กับครูแจ่งวัดระฆังฯ ก็ไม่น่าประหลาดที่ใครจะกราบพูลสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่าสุนทรภู่ นั้นถ้าได้ดื่มเหล้าเข้าไป กลอนคล่องถึงกับสองคนจดไม่ทัน

นักเลงพ่อเพลงสดก็เป็นอย่างนี้ทั้งนั้น ไม่จำเป็นต้องสุนทรภู่เพียงคนเดียวที่เป็นอย่างนี้ เพราะพ่อเพลงแม่เพลงเขาร้องคั่นกันสดๆ บอกกันสดๆ ยิ่งนักเลงเสภาแล้วคั่นกลอนส่งสัมผัสกันฉับๆ จดไม่ทัน กลอนสดอย่างนี้ถ้าหากไม่ได้เหล้าไปต่อเชื้อแล้วมันฝืดอยู่เหมือนกัน แต่มีออซจริงๆ เขาก็ไม่ฝืดนักหรอก เพราะกลอนจำมีมาก หากนักเลงกลอนสดสนุกๆ แล้วต้องอาศัยเหล้าเข้าปากไปเปิดคอจะทำให้คิดกลอนคล่องขึ้น แม่นยำขึ้น และกล้าเล่นโวหารทำท่ายตอบโต้

แต่เรื่องอย่างนี้ก็จำเพาะตอนที่ว่ากลอนสดเท่านั้น จะกินเหล้ากันก็ตอนนั้นเท่านั้นเอง เมื่อพินไปแล้วก็ไม่กิน ยิ่งงานของสุนทรภู่ไม่ใช่งานประเภทกลอนต้นสดเหมือนครูแจ่ง หากเป็นงานเขียนที่มีลักษณะกลั่นกรอง เพราะฉะนั้นถ้าหากกินเหล้ามาแล้วคงเขียนไม่ได้ กรองไม่ได้

ถ้าหากสุนทรภู่จะกินเหล้าเมาก็จำเพาะตอนที่ไม่ได้แต่งกลอน หรือจำเพาะตอนที่เล่นเสภาสดกับครูแจ่ง เมื่อจะแต่งหนังสือกันจริงๆ แล้วไม่กินเหล้ามาแน่

งานของสุนทรภู่ทั้งหมดไม่ใช่งานของคนกินเหล้าเมามาอย่างที่ว่า เป็น
“อาลักษณ์ชั้นเฒ่า” ตรงข้ามผมกลับมีความเห็นว่าเป็นงานของคนที่รังเกียจอบายมุขเสีย
 ด้วยซ้ำไป

แล้วทำไมจึงมีเรื่องบาปกรรมน่านรทเจียวอกเรา ให้มีวมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นน่า
 อาย?

เรื่องอย่างนี้เป็นไปได้ว่าเมื่อวัยรุ่นนั้นสุนทรภู่เคยสมบุกสมบันและเสพสุรามาไม่แพ้
 นักเลงเหล้าอื่นๆ แต่หลังจากนั้นก็เลิก หรือกินแต่พองามตามมารยาท

ในอีกแง่หนึ่งเป็นเงื่อนไขของศิลปินหรือกวี

ท่านจันทร์ทรงอธิบายเกี่ยวกับศิลปินหรือกวีเอาไว้ โดยทรงยกข้อความที่คัดมา
 จากหนังสือชื่อกลอนแล่นกกลอน ของ น.ม.ส. ที่มีใจความว่า กวีต้องมี
 คุณสมบัติบางอย่าง เช่น เนรมิตภาพขึ้นได้ในความนึกของตน และแปลความนั้น
 เป็นถ้อยคำไพเราะได้ ถ้าจะเปรียบช่างเขียนก็คือเนรมิตภาพที่จะเขียนได้และแปลเนรมิต
 นั้นด้วยสิ่งกระดาษหรือผ้าใบ หรือสถาปนิกแปลภาพเนรมิตด้วยอิฐปูนเป็นตึกรามได้

“คุณสมบัติของกวี”

เมื่อกล่าวดังนี้แล้ว ก็เห็นได้ว่า ความสามารถเนรมิตภาพขึ้นในความนึกนั้น
 มีใช้คุณสมบัติของกวีโดยเฉพาะ แต่กวีก็ต้องมี ไม่มีไม่ได้ เมื่อมีความสามารถเช่นนั้น
 แล้ว ถ้าเป็นกวีก็ต้องมีคุณสมบัติอีกอย่างหนึ่งซึ่งคนอื่น ๆ น้อยจำพวกจะมี คือ
 ความสามารถทอดน้ำใจลงไปเป็นจริงเป็นจังจนลืมอื่นหมด จะพูดข้อนี้ให้เห็นง่ายต้องเอา
 โชนละครมาเปรียบ คือ โชนละครตัวดีถ้าเป็นตัวอะไรก็ลืมตนเอง จนกลายเป็นตัว
 นั้นเป็นจริงๆ เหมือนโชนตอนถวายถึง ถ้าทศกัณฐ์ดีก็มักจะโกรธจริงจนคนดูเห็นได้ว่า
 ไม่ได้แกล้ง โชนตัวดีเคยมีพ่อลูกคู่หนึ่ง พ่อเป็นฤๅษี ลูกเป็นทศกัณฐ์ เมื่อเล่น
 ตอนถวายถึง ทศกัณฐ์โกรธจริงดีถึง ถึงหลบ ลูกฤๅษีเข้าจริงๆ จนเป็นรอยไปทั้งตัว
 พ่อเข้าโรงถอดหัวโชนออกแล้วตีทศกัณฐ์ออก ลูกตกใจเข้าไปกราบไหว้ขอโทษพ่อ พ่อ
 ไม่โกรธ กลับชอบใจว่าลูกเป็นทศกัณฐ์ดี เล่นถูกบท

โชนตัวดีสวมหัวทศกัณฐ์เข้ากลายเป็นทศกัณฐ์ไป เพราะทอดน้ำใจลงไปเป็นจริง
 เป็นจังตามบทฉันใด กวีดีย่อมจะทอดน้ำใจลงไปในกาพย์ที่แต่งฉันนั้น ถ้ากวีรู้สึก
 จริงจังในเวลาแต่ง ผู้อ่านจะเห็นความจริงจังในเวลาอ่าน ถ้าท่านเคยอ่านหนังสือว่า
 ด้วย เขกสเปียงท่านอาจเคยพบแล้วที่เขาเขียนไว้ว่าเมื่อเขกสเปียงเขียนบรรยายถึงตัวแฮมเลต
 นายโรงเอกนั้น ตัวเขกสเปียงกลายเป็นแฮมเลตไปเองหาใช่เพียงแต่บรรยายไม่

มีนักกลอนไทยคนหนึ่งกล่าวให้คนอื่นฟังว่า เมื่อกำลังแต่งกลอนเรื่องหนึ่งอยู่นั้น
 ในเวลาที่เขียนว่าด้วยนางเอก ได้เกิดเสน่หานางนั้นเหมือนรักผู้หญิงมีตัวมีตน เมื่อว่า
 ถึงตอนที่นางเอกได้ทุกข์ก็สงสารจริงๆ จนเกิดเศร้า ภายหลังรู้สึกตัวก็กลับเห็นชั้น

แต่พอใจกลอนของตนในคอนนั้นๆ ยิ่งนัก

ที่เรียกว่าความสามารถทอดใจลงไปเป็นจริงเป็นจังนั้น หมายความว่าดั่งที่ ยกตัวอย่างมานี้ การทอดใจลงไปในนั้นเป็นไปเอง ไม่ได้แกล้ง ถ้าจะว่าก็เหมือนผีเข้าสิง แต่ถ้าแต่งเรื่องซึ่งไม่พอใจ ไม่มีปิตีที่จะแต่ง ผีไม่สิง ก็ทอดใจลงไปไม่ได้ เหตุดังนี้จึงมีคำ ฝรั่งกล่าวว่า กวีจะแต่งกาพย์เหมือนผู้ทำของขายทำสินค้าซึ่งมีผู้สั่งซื้อนั้นไม่ได้

(จบความจากกลอนแล่นกกลอน)

สุนทรภู่ทอดตัวลงไปนิทานเพียงไร พอจะรู้กันได้โดยไม่ต้องอธิบาย ที่จะ อธิบายก็เพียงว่าในนิราศต่างๆ สุนทรภู่ทอดตัวลงไปสุนทรภู่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง สุนทรภู่เป็นทั้งกวีผู้แต่งนิราศแลตัวเอกในเรื่องพร้อมกัน อารมณ์ที่เกิดในขณะแต่งนั้น จะเป็นอารมณ์ของสุนทรภู่ผู้เป็นกวี หรือสุนทรภู่ผู้เป็นตัวละคร หรือแม้แต่นสุนทรภู่ผู้ บวชเป็นพระ เป็นเรื่องที่ต้องพยายามแยกจากกัน

ตามที่ได้หยิบข้อต่างๆ จากนิราศภูเขาทองและเพลงยาวถวายโอวาทมาจระไนเป็น ข้อๆ จะเป็นการทำให้เข้าใจกลอนของสุนทรภู่ยากขึ้น ฉะนั้นจะลงสรุปเสียที ก่อนอื่นข้าพเจ้าขอช้าว่าไม่มีความจำเป็นที่จะถือว่าสุนทรภู่เป็นกวีด้านเดียว ควรถือว่าเป็นศิลปินมากกว่า และที่สุนทรภู่แต่งสองเรื่องนี้ก็เพื่อ **“กล่อมอารมณ์”** ผู้อ่าน ไม่ใช่เพื่อ เล่าประวัติตัวเองเป็นสำคัญ

เมื่อสุนทรภู่หนีราชภัยออกบวชในปีสวรวรศต และได้หลบไปอยู่เพชรบุรี เรื่องก็ คงเป็นที่โจษจันกันมาก ครั้นเมื่อหายหน้าไปสามปี แล้วกลับมาอยู่วัดวราขบวรณะใน ปลายปี ๒๓๗๐ เมื่อข่าวการกลับของสุนทรภู่แพร่สะพัดออกไป พวกนักเลงเพลงยาว ทั้งหญิงชายก็คงจะมั่วสุมเย้ยเยียน **“ท่านอาจารย์”** เจี้ยวจ้าวกันพอๆ เป็นเหตุให้เกิดข้อ ครหาบ้าง อันจะมีมูลหรือไม่ไม่สำคัญ (จะหยิบยกข้อดีเป็นที่ตั้ง ก็ใช้ถึงแทนสติเห็น ชัดขวาง) นอกจากนั้นยังมีเรื่องสันนิษฐานต่างๆ นานาว่า พระเจ้าอยู่หัวจะทำอะไร ฯลฯ มีผู้ถามสุนทรภู่ใจความ ไฉนจึงกลับมากรุงเทพฯ อีก ก็ไฉนว่าจะไม่เหยียบแผ่นดิน ของท่าน สุนทรภู่ก็แก้ว่า ที่บวชอยู่นี้อยู่ธรณีสงฆ์ต่างหาก (และได้ยืนยันแล้วว่าที่ไปเรือกก็ไม่ใช่ แผ่นดินของท่าน เป็นของแม่คงคา ในที่สุดเมื่อลี้ภัยแล้ว สุนทรภู่ก็ยอมรับสารภาพว่า แพ้ ท่าน! ได้ยินเล่ามาอย่างนี้เท็จจริงเพียงไหนไม่ทราบ) เรื่องชะตาของสุนทรภู่ก็อยู่ในตาชั่ง เช่นนี้จนกระทั่งถึงออกพรรษา เสด็จพระราชดำเนินไปทอดกฐินที่วัดวราขบวรณะ ไม่แสดง อาการกริ้วโกรธประการใด (อาจจะทัก **“พระภู่”** เพราะเคยรู้จักกันมาแต่ก่อนก็ได้) เป็นอันว่าความกลัวหรือสันนิษฐานต่างๆ เป็นเรื่องโคมลอยทั้งเพ

ระหว่างนั้น สุนทรภู่ได้ตั้งใจไว้เดิมว่า ออกพรรษาแล้วจะไปเที่ยวหัวเมือง เมื่อกลับมาแล้วแต่งนิราศภูเขาทอง ก็สวมรอยอารมณ์ความเชื่อของคนต่างๆ โดยครวญ คร่ำถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และแต่งไปในทำนอง **“ไม่มีแผ่นดินพสุธา**

จะอาศัย” การไปกรุงเก่าของสุนทรภู่คราวนี้ ดูจะไปเที่ยวมากกว่าประโยชน์อื่น เมื่อผ่าน
จวนข้าหลวงในเวลาจวนจะค่ำ และจะต้องเลยไปจอดค้างคืนที่หน้าวัดพระเมรุ (อาจตั้งใจ
แวะชาล่องก็ได้) ก็ควรนึกเสียว่า

มาทางท่าหน้าจวนจอมผู้รั้ง
คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล
จะแหวะหาถ้าท่านเหมือนเมื่อเป็นไวย
ก็จะได้รับนิมนต์ขึ้นบนจวน
แต่ยามยากหากว่าถ้าท่านแปลก
อกมิแตกเสียหรือเราเขาจะสรวล
เหมือนเชิญใจใฝ่สูงจนเกินควร
จะต้องม้วนหน้ากลับอับประมาณฯ

วันรุ่งขึ้น เมื่อไปนมัสการภูเขาทองได้พระบรมธาตุองค์หนึ่ง ครั้นเมื่อพระธาตุหนัก
เกิดโมโหเร่งกลับกรุงเทพฯ ทันที

บทครวญของสุนทรภู่เรื่องนี้ แปลกกว่านิราศธรรมดาที่ครวญถึงหญิง ผู้คนที่ยัง
รำลึกถึงพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ยังคงมีอยู่มากในสมัยนั้น จึงเป็นที่จับใจโจษกันแต่
สุนทรภู่จึงพูดได้เต็มปากในบทต่อไปว่า

อย่างหม่อมฉันอันที่ดีแลชั่ว
ถึงลับตัวก็แต่ชื่อเขาถือฉาว
เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว
เขมรลาวถือเลื่องถึงเมืองนครฯ

ครั้นเมื่อสุนทรภู่กลับมาอยู่ที่วัดเลียบได้ ๖ เดือน เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี
ได้ให้เจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ๋วไปเรียนหนังสือเหมือนอย่างเจ้าฟ้าอาภรณ์ในแผ่นดินก่อน
เมื่อ “ในวันนั้นวันอังคารพระยานอยู่ ปิณฑุเอกศกแรมหกค่ำ” (พ.ศ. ๒๓๗๒) แต่เมื่อ
สุนทรภู่ถวายพระอักษรไปได้ ๓-๔ เดือน ก็คิดจะเดินทางไปหัวเมืองอีก คราวนี้จะไปนาน
หน่อย (เข้าใจว่าเกี่ยวกับเรื่องเล่นแร่แปรธาตุ หรือลายแทง) สุนทรภู่จึงแต่งเพลงยาวถวาย
โอวาทในระหว่างพรรษาเป็นการออกตัวอยู่หน่อย เพราะได้ถวายอักษรเวลาเพียงไม่กี่เดือน
ที่ข้าพเจ้าอธิบายนี้เพราะเจ้าฟ้ากลางพระชนมายุเพียง ๑๑ ขวบ เจ้าฟ้าปิ๋ว ๘ ขวบ คุณจะไม่
ถึงวัยที่จะทรงซึมทราบในอรรถรสแห่งกลอนอย่างเที่ยงแท้ จึงเชื่อว่าสุนทรภู่แต่งเพื่อ
“กล่อมอารมณ์” ผู้ใหญ่ชาววังมากกว่า

สุนทรภู่ไปหัวเมืองคราวนี้ ถ้าไปค้างพรรษาก็เข้าใจว่าจะเป็นเพียงพรรษาเดียว

(พ.ศ. ๒๓๗๓) แล้วกลับมากรุงเทพฯ

ที่ข้าพเจ้าตีความสุนทรภู่ครั้งนี้ ท่านผู้อ่านพึงพิจารณาคิดปินเช่น ชาลี แชลติน เทียบ ท่านผู้นี้เป็นคาราหนังรุ่นเก่า เล่นเรื่องทีไรคนดูเต็มโรง เป็นเศรษฐีมหาเศรษฐี แต่บทที่เล่นเป็นบทคนขอทาน ฉะนั้นเราจะเชื่อบทที่ชาลี แชลติน แสดง หรือเชื่อถือเท็จจริงจากรายได้ของศิลปินผู้นี้? ฉันทิดชาลี แชลติน ฉันทันสุนทรภู่ หากท่านยังสงสัยข้อนี้ ท่านจงพิจารณาว่าเมื่อสุนทรภู่ไปภูเขาทองนั้น มีลูกศิษย์ไปด้วยกี่คน การไปหัวเมืองแต่ละครั้งไปอย่างคนอนาถาหรือไปอย่างหรมีลูกศิษย์ลูกหาเต็มลำเรือ? แล้วจะไปคอยากันทั้งหมดหรือ? หรือ **สุนทรภู่ คือ ชาลี ภู?**

ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย

เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอย

ท่านจันทร์ทรงทั้งปัญหาเอาไว้ว่า...เมื่อสุนทรภู่ไปภูเขาทองนั้นมีลูกศิษย์ไปด้วยกี่คน การไปหัวเมืองแต่ละครั้งไปอย่างคนอนาถาหรือไปอย่างหรมีลูกศิษย์ลูกหาเต็มลำเรือ มาถึงตรงนี้ผมต้องย้อนกลับไปถึงเรื่องมาตรฐานของชีวิตมนุษย์

ท่านขุนยากจนกว่าคุณหลวง...คุณหลวงยากจนกว่าคุณพระ...คุณพระยากจนกว่าพระยา..พระยาอยากจนกว่าเจ้าพระยา เจ้าพระยาอยากจนกว่าสมเด็จพระยา...ฯลฯ ต่อกันไปเป็นทอดๆ

แต่ความยากจนของเจ้าพระยากับความยากจนของท่านขุนก็คงจะแตกต่างกันไม่น้อยทั้งๆ ที่บอกว่ายากจนเหมือนกัน

ดังนั้นความยากจนของสุนทรภู่ที่ว่าไม่มีพสุธาจะอาศัยหรือเหมือนนกไร้รังอยู่เอยนั้น สุนทรภู่เปรียบกับใคร? สุนทรภู่เปรียบเทียบกับคนที่มียศถาบรรดาศักดิ์เสมอกัน หรือสุนทรภู่เปรียบเทียบกับฐานะความเป็นอยู่ของเจ้าพระยาหรือสูงกว่านั้นขึ้นไป

เพราะเมื่อพยายามตอบปัญหาที่ท่านจันทร์ทรงตั้งปุจฉาแล้วจะเห็นว่าสุนทรภู่ไม่เคยเดินทางอย่างคนอนาถาหากมีบริวารมีลูกศิษย์ลูกหาไปกันหลายๆ คนทุกครั้ง ถ้าเทียบถึงสมัยนี้กันอย่างสนุกๆ แล้วจะเห็นว่าสุนทรภู่เดินทางด้วยรถตู้ติดแอร์เย็นฉ่ำอย่างดีมีเฟอร์นิเจอร์ครบครัน มีคนขับรถพร้อมและมีบริวารติดตามอีกหลายคนคอยดูแลและคอยบริการ ฯลฯ

อย่างนี้แล้วจะว่าเหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอยได้อย่างไร

ท่านจันทร์ทรงเริ่มชี้ให้เห็นประเด็นต่างๆ เหล่านี้นับจากนิราศเมืองเพชร ซึ่งจะขอคัดมาเสนอดังนี้

นิราศเรื่องนี้ ตามพระนิพนธ์สมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพในเรื่องประวัติสุนทรภู่ เป็นนิราศเรื่องที่สุนทรภู่แต่งหลังนิราศพระประธม เหตุที่ทรงสันนิษฐานเช่นนั้นดูเหมือนจะเป็นเพราะ “ลงนาวาหน้าวัดคนมัศการ อธิษฐานถึงคุณกรุณา” (วัดแจ้ง) แล้วนิราศเริ่มแต่ “แต่นาวาเลี้ยวล่องเข้าคลองน้อย” (คลองบางหลวง) ส่วนเหตุที่ไปนั้นเพราะอาสาศาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไปหาของต้องพระประสงค์ที่เมืองเพชรบุรี (อนาถนาถครวณาอาสาศาเสด็จ...ถึงต่างเขตของประสงค์คงอาสาศา) แต่จะเป็นสิ่งของอะไรไม่ปรากฏชัดแจ้ง

คุณธนิต ในเชิงอรรถประกอบพระนิพนธ์ กำหนดปีที่ไประหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๙-๒๓๙๒ (หลังกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพสิ้นพระชนม์ แต่ยังไม่ทันเปลี่ยนแปลงดิน) เช่นนี้ข้าพเจ้าไม่สามารถตกลงด้วยได้ การไปครั้งนี้ถูกที่ชื่อพัดไปด้วย (กับหนูพัดจัดรูปเทียนดอกไม้ จัดขึ้นให้พระสัมฤทธิ์พิชฐาน) สมมุติว่าหนูพัดเกิดปีที่สุนทรภู่บวชเป็นอย่างช้า (พ.ศ. ๒๓๖๗) ถ้าจะเชื่อตามศักราชที่คุณธนิตสันนิษฐานก็จะต้องถึงอายุบวชเมื่อไปเพชรบุรี ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าสุนทรภู่จะยังคงเรียกเด็กในวัยนั้นว่า “หนู” ถ้าจะพิจารณาอาการกิริยาของลูกตามทีสุนทรภู่แต่งไว้ในเรื่องนิราศเมืองเพชรฯ ก็จะต้องแต่งก่อน นิราศวัดเจ้าฟ้า

กล่าวฝ่ายคุณฉันทน์ในเรื่อง ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่ คุณฉันทน์ว่าเรื่องนี้แต่งใน พ.ศ. ๒๓๗๔ เหตุที่ว่าเป็นเพราะ ก) สำนวนกลอนยังอยู่ในวัยที่ไม่แก่นัก ข) ออกเดินทางจากวัดอรุณฯ เพราะได้ไปที่วัดนั้นตั้งแต่กลับมาจากภูเขาทอง จำพรรษาที่นั่นหนึ่งพรรษา ก่อนย้ายไปวัดโพธิ์เมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงพระผนวชใน พ.ศ. ๒๓๗๕ (ตามพระนิพนธ์สมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพ)

ส่วนที่อาสาศาไปหาของที่ต้องพระประสงค์นั้น คุณฉันทน์ว่าอาสาศาพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ไม่ใช่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แลของที่พระประสงค์คือลูกสาวขุนแพ่งแห่งเมืองเพชรฯ กล่าวอีกนัยหนึ่ง สุนทรภู่เป็นแม่สื่อไปทำความตกลงขอลูกสาวเขา ด้วยเหตุนี้จึงไม่บังช้าในกลอนว่าเป็นพระไปหรือเป็นคฤหัสถ์ไป เพราะเป็นเรื่องที่ต้องอาบัติอย่างน่าเกลียด จึงจำเงื่อนไข

ข้าพเจ้ารับว่า พ.ศ. ๒๓๗๔ นั้นถูกต้อง (แต่ด้วยเหตุผลคนละอย่างกับคุณฉันทน์) ส่วนที่ว่าไปเป็นแม่สื่อก็อาจเป็นไป แล้วแต่ท่านจะชอบหรือไม่ แต่ที่ออกเดินทางจากวัดอรุณฯ ข้าพเจ้าไม่รับเพราะข้าพเจ้าว่าสุนทรภู่ไม่เคยไปอยู่วัดอรุณฯ เลย ข้าพเจ้าว่าสุนทรภู่ออกเดินทางจากวัดเลียบ แวะข้ามแม่น้ำเลี้ยวเข้าคลองบางหลวง ระยะทางจากวัดเลียบและวัดอรุณฯ ถึงปากคลองก็พอๆ กัน ไม่ต้องผ่านพระราชวังเดิมด้วย มิฉะนั้นสุนทรภู่ก็คงจะพูดอะไรสักคำสองคำเป็นแน่แท้

อย่างไรก็ดี ที่คุณฉันทน์จับเงื่อนไขในนิราศเมืองเพชรฯ ถูก ว่ามิได้แต่งเมื่อสึกแล้ว ต้องถือว่าเป็นขึ้นโบว์แดงในหนังสือ ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่ สมควรแก่การสรรเสริญ

นิราศเรื่องนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงยกย่องว่ากลอนดีนัก นอกจากนั้น ยังมีรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติสุนทรภู่เมื่อก่อนรับราชการปนอยู่มาก ซึ่งท่านผู้อ่านจะหยิบขึ้นมาเป็นข้อสำคัญในประวัติสุนทรภู่บ้างก็ได้

ท่านผู้อ่านสังเกตหรือเปล่าว่า เมื่อไปเมืองเพชรฯ นั้น มีลูกแลลูกศิษย์ติดสอยห้อยเรือไปด้วยก็มาน้อย ถ้ายังไม่ได้สังเกตก็ไม่ใช่ไร สังเกตในเรื่องต่อๆ ไปก็ได้ ลูกคนโตที่ชื่อพัดไปด้วยทั้งเมื่อไปไหว้พระภูเขาทองและเพชรบุรี เข้าใจว่าเมื่อบวชใหม่ๆ ไปหัวเมืองครั้งแรกเป็นเวลาสามปีก่อนมาอยู่วัดราชบูรณะ เมื่อต้น พ.ศ. ๒๓๗๑ ก็ดูเหมือนได้ไปด้วย ไป “ถูกบอบมันลอบใช้”

ส่วนลูกอีกคนหนึ่งชื่อตาบ คงอยู่กับแม่จนแม่ที่ชื่อนิมตายจึงได้มาอยู่กับบิดาแลได้ไปวัดเจ้าฟ้าด้วย ในนิราศเรื่องนี้หนูพัดบวชเป็นสามเณร

ในจำพวกหนูอื่นๆ ที่ไปเพชรบุรี มีหนูนิลแลหนูน้อย (กับหนูนิลหนูพัดเข้า มัสการ...ให้หนูน้อยคอยนับในนาวา) ส่วนที่ไปวัดเจ้าฟ้ามีหนูกลั่น (ทั้งหนูกลั่นจันทร์มากบุญนากน้อย) หนูกลั่นผู้นี้เป็นลูกเลี้ยง ดังมีบอกไว้ในนิราศสุพรรณ ว่า “กลั่นซุบซุบถัมภ์ล้วนลูกเลี้ยงเที่ยงธรรมฯ” (ซุบเป็นลูกเลี้ยงอีกคนหนึ่ง ไม่ใช่เป็นคำสัมผัส)

นอกจากที่ออกชื่อมาแล้ว ยังมีนายมานายแก้วคนแจวเรือ น้องนายแก้วชื่อนายซ่อง, เจ๊กกลั่น, นายรอดคนแจวเรืออีกคนหนึ่ง ฯลฯ ทั้งนี้พอจะเห็นได้ว่าครอบครัวของสุนทรภู่ใหญ่โตมาก ฉะนั้นที่ว่าสุนทรภู่ตกทุกข์ได้ยากอับจนถึงกับอด เป็นเรื่องที่ยังเชื่อไม่ได้ เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นจริง ไปไหนก็ต้องพากันไปอดทีละครั้งไหลหรือ

ท่านจันทร์ทรงวินิจฉัยถึงนิราศวัดเจ้าฟ้าว่า

ณรหนูพัดหัดประดิษฐ์คิธอักษร

เป็นเรื่องความตามติดท่านบิดร

กำจัดจรรจากนิเวศน์เขตพนาฯ

ที่นิราศวัดเจ้าฟ้าขึ้นต้นดังนี้ เป็นเรื่องให้สันนิษฐานได้หลายอย่าง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า เมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงพระผนวชใน พ.ศ. ๒๓๗๕ ได้เสด็จไปประทับที่วัดพระเชตุพนแลได้ชวนสุนทรภู่ไปอยู่ด้วย ในเวลานั้นลูกที่ชื่อพัดกำลังบวชเป็นสามเณร สุนทรภู่จึงแกลังแต่งเป็นจำนวนณรหนูพัด

คุณฉันทที่ถือตามพระนิพนธ์เป็นส่วนใหญ่ ผิดกันแต่ พ.ศ. คุณฉันทว่ามีได้ไปใน พ.ศ. ๒๓๗๕ แต่ไปสองปีต่อมา คือ พ.ศ. ๒๓๗๗ เหตุที่ว่าเป็นเช่นนั้นเพราะหนูตาบไปด้วยแลในบทว่าหนูตาบเป็นกำพรว (เหมือนนอกน้องตาบน้อยกลอยฤทัย มาตามติดบิดา กำพรวแม่) ส่วนในเรื่องนิราศพระประธม แต่งใน พ.ศ. ๒๓๗๕ บอกว่าเมียที่ชื่อนิมได้ตายไปแล้วเก่าปี

เห็นคลองขวางบางกรวยระทวยจิต
 ไม่ลืมคตินิมิตน้อยละห้อยหา
 เคยร่วมสุขทุกข์ร้อนแต่ก่อนมา
 โอ้อลิ้นอายุเจ้าได้เก้ายี่
 แต่ก่อนกรรมนำสัตว์ให้พลัดพราก
 จึงจำจากนิมน้องให้หมองศรี
 เคยไปมาหาน้องในคลองนี้
 เห็นแต่ที่ท้องคลองนองน้ำตา
 สงสารบุตรสุดเศร้าทุกเช้าค่ำ
 คัวยเป็นกำพร้าแม่ชะเงี้ยว
 เข้มมของคลองบ้านคูมารดา
 เช็ดน้ำตาโถมซาบลงกราบกรานฯ

ลูกของนิมิตคือตาบอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะพัดไม้ได้ไปไหว้พระประทุมด้วย ฉะนั้นที่
 คุณฉันทะจะจับนิราศวัดเจ้าฟ้ามาชนกับนิราศพระประทุม บวกลบคุณหารศักราชว่านิราศวัด
 เจ้าฟ้าแต่งใน พ.ศ. ๒๓๗๗ ก็เป็นหลักฐานที่ดี ครั้นแล้วคุณฉันทะผิด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เป็นเพราะสุนทรภู่หรือคุณฉันทะคนใดคนหนึ่งนับนี้ไม่ถ่วงหรืออย่างไรก็ตาม แต่หนูตาบ
 ได้มาอยู่กับบิดาแล้วแต่ พ.ศ. ๒๓๗๖ ดังจะเห็นได้ต่อไป

ในตอนพระองค์เจ้าลักขณานุคุณที่เขียนไว้ก่อนแล้ว ข้าพเจ้าได้กล่าวว่ายังไม่เคย
 พบหลักฐานหรือจดหมายเหตุว่าพระองค์เจ้าลักขณานุคุณได้ทรงผนวชที่ไหนแลเมื่อไร ที่จะ
 สันนิษฐานว่าได้ทรงพระผนวชเมื่อพระชันษาครบก็ควร แลที่ว่าเมื่อทรงผนวชแล้ว (ที่วัดพระ
 แก้ว) จะได้เสด็จไปประทับที่วัดพระเชตุพน ก็ควรเช่นเดียวกัน เพราะสมเด็จพระปรมานุชิต
 ฯ ประทับอยู่ที่วัดนั้น (ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส) แต่ที่ว่าจะว่าสุนทรภู่ได้
 ตามเสด็จไปอยู่วัดโพธิ์ด้วยนั้น เหตุผลมีน้อยเต็มที นอกจากนิราศวัดเจ้าฟ้าจะว่า “ทำจัดจรร
 จากนิเวศน์เชตุพน” ในเรื่องพระองค์เจ้าลักขณานุคุณกับสุนทรภู่ ข้าพเจ้านึกว่าจนกว่าจะ
 พบบทสรรเสริญที่ว่าสุนทรภู่แต่งถวาย ยิ่งพูดน้อยยิ่งเป็นกำไร ฉะนั้นในขณะนี้ข้าพเจ้าขอ
 ถือความตามรำพันพิลาปที่ออกชื่อเสียงสองวัดในกรุงเทพฯ ที่สุนทรภู่เคยอยู่ คือวัดราช
 บุรณะและวัดเทพธิดา สันนิษฐานว่าสุนทรภู่ไม่เคยไปอยู่ที่วัดโพธิ์เลย แลเมื่อสุนทรภู่ไปวัด
 เจ้าฟ้า วัดเทพธิดายังไม่สร้าง ฉะนั้นข้าพเจ้าว่าสุนทรภู่อยู่ที่วัดเลียบตลอดเวลาจนย้ายไป
 อยู่วัดเทพธิดาใน พ.ศ. ๒๓๘๒ จริงอยู่สุนทรภู่อาจได้ไปค้างที่โน่นที่นี้พรรษาสอง
 พรรษา แต่เมื่อกลับมากรุงเทพฯ ก็กลับมา **“รัง”** ที่วัดราชบุรณะ

แต่ทำไมในนิราศวัดเจ้าฟ้า จึงว่า “ทำจัดจรรจากนิเวศน์เชตุพน” นั้นสันนิษฐาน ถ้า
 พระองค์เจ้าลักขณานุคุณได้ทรงผนวชแต่สุนทรภู่มิได้ไปอยู่ที่วัดโพธิ์ด้วย ก็อาจให้ลูกบวช

เป็นตามเงรไปเป็นมหาเด็ก หรือมิฉะนั้นก็สันนิษฐานว่า ท่าวัดโพธิ์เป็นท่าเรือที่สำคัญ นิราศพระแท่นดงรังก็ตั้งต้นที่นั่น (ลงนาวาหน้าวัดพระเชตุพน) นิราศถลาง ของนายมี ก็ตั้งต้นที่นั่น (ก็ล่องไปจากท่าหน้าวัดโพธิ์) ใครจะไปลงเรือที่ท่าวัดโพธิ์ไม่จำเป็นต้องบวช อยู่ที่วัดนั้น แม้แต่ทุกวันนี้ใครจะไปอยุธยาาก็ไปลงเรือที่ท่าเตียนโดยไม่ต้องไปบวชอยู่ที่วัดโพธิ์เสียก่อน จะไปเชียงใหม่ขึ้นรถไฟที่หัวลำโพง ก็มีได้หมายความว่าบวชอยู่ที่วัดสถานี หรือจะไปเมืองนอกขึ้นเรือบินที่ดอนเมือง ก็มีได้หมายความว่าบวชอยู่ที่วัดท่าอากาศยาน ตรงกันข้ามใครบวชอยู่ที่วัดหัวลำโพง ถ้าจะไปเมืองนอกก็ต้องไปขึ้นเรือบินที่ดอนเมือง เช่นนี้เป็นของธรรมดาในการเดินทางไปเมืองนอกเมืองนา

นอกจากหน้าวัดโพธิ์ที่เป็นท่าเรือสำคัญ ยังมีหอนาคอีกแห่งหนึ่งที่เป็นท่าเรือสำคัญในสมัยนั้นด้วย

นิราศพระแท่นดงรัง อยู่ในบาญชีหนังสือที่ว่าสุนทรภู่แต่งเรื่องนี้ใน พ.ศ. ๒๓๗๔ (ในปีออกนักขัตฤกษ์) ตามความในรำพันพิลาป สุนทรภู่บวชอยู่จน พ.ศ. ๒๓๘๕ ฉะนั้นคุณธนิตจึงได้สันนิษฐานเรื่องนี้และผู้แต่ง ใจความว่า

๑. ใน พ.ศ. ๒๓๗๔ สุนทรภู่เป็นพระ ฉะนั้นไม่น่าจะแต่งลำนวนโลดโผน เช่นในเรื่องนี้

๒. ถ้าสุนทรภู่ไม่ได้แต่ง ใครแต่ง? ตอบว่านายมี หรือเสมียนมี หรือหมื่นพรหมสมพัตสร ผู้เป็นลูกศิษย์สุนทรภู่ (ในนิราศถลางได้กล่าวว่า ฉันเป็นศิษย์สุนทรยังอ่อนศักดิ์) นายมีเคยบวชอยู่วัดเชตุพนฯ แลนอกจากนิราศถลาง แลนิราศพระแท่นดงรัง ยังได้แต่งนิราศเดือน แลนิราศสุพรรณ (คำกลอน) ไว้อีกสองเรื่อง จับความในนิราศสุพรรณ แลนิราศพระแท่นดงรัง ชนกัน ก็จะเห็นว่าเป็นผู้เดียวกันแต่ง เพราะความรับกัน

ในนิราศพระแท่นฯ ซึ่งเป็นบทครวญ ว่า

นิราศรักหักใจอาลัยหวน
ไปพระแท่นดงรังตั้งแต่ครวญฯ

แลในนิราศสุพรรณ ซึ่งไม่แต่งเป็นบทครวญ ว่า

ไช้จะคิดครวญคร่ำรำสวาท
ไชนิราศร้างนุชสุดกระสัน
ประคิษฐ์กลอนก่อนคำเป็นสำคัญ
ไปสุพรรณคราวนี้ไม่มีครวญ
ไม่เหมือนไปพระแท่นแสนเทเวศ
ทางประเทศร่วมกันคิดหันหวน

ไม่กล่าวซ้ำว่าไรอาลัยครวญ
ก็รับถ้วนเรื่อยมาในสาขตฯ

ถ้าข้าพเจ้ามีโบว์แดงเหลือพอที่จะแจกได้ (เหตุที่ไม่มีเพราะส่งไปได้วันเสียหมดแล้ว) ก็นึกอยากให้คุณนิตลักสองสามอัน เพราะคุณนิตสันนิษฐานไว้อย่างเด็ดขาดไม่มีที่สงสัยอีกเลยว่าใครเป็นผู้แต่งเรื่องนิราศพระแท่นดงรัง ส่วนสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ เหตุที่ทรงสันนิษฐานว่าสุนทรภู่แต่งเรื่องนี้ก็เพราะไม่ได้ทอดพระเนตรเรื่องรำพันพิลาป เมื่อทรงพระนิพนธ์ แต่ก็ได้ทรงสังเกตกระบวนกลอนไว้ว่า **“เรื่องนิราศที่แต่งก็ว่าอย่างคาดๆ ดูไม่มีอกมีใจ”**

แต่ถึงกระนั้นยังมีเกจิอาจารย์บางท่านที่ชำนาญการอ่านความในกลอนมากกว่าอ่านรศ ตั้งข้อสงสัยว่าในนิราศพระแท่นดงรัง ครวญถึงหญิงชื่อม่วงซึ่งตรงกับชื่อมาตามของสุนทรภู่ผู้หนึ่ง จึงสงสัยว่าที่คุณนิตสันนิษฐานนั้น จะผิดหรือถูกไม่ทราบ ข้อนี้ไม่น่านำขึ้นมาเป็นที่สงสัยเลย เพราะชื่อคนสมัยก่อนซ้ำกันบ่อย เป็นต้น สุนทรภู่มิเคยชื่อนิม ชื่อม่วง มีน้องชื่อนิม ชื่อนิม มีหลานที่เมืองแกลงชื่อม่วง ชื่อคำ รวมเป็นสองนิมสองม่วง ฉะนั้นที่เสมียนมิจะกล่าวถึงม่วงคนที่สามก็ไม่น่าจะแปลกเลย

สามปีก่อนเสมียนมิไปพระแท่นในป้อมอกอัฐศก สุนทรภู่ก็ได้ไปไหว้พระแท่นดงรังเหมือนกัน (ในเดือนสี่ปีมะเส็งเพ็งวันอังคาร ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๖) ในการไปครั้งนี้ หนูพัดแลหนูตาบไปด้วย หนูพัดยังบวชเป็นสามเณรอยู่ นอกจากนั้นหนูกลั่นในนิราศวัดเจ้าฟ้า ก็ไปด้วย หนูกลั่นผู้นี้เป็นลูกเลี้ยงของสุนทรภู่ เรียกหนูตาบว่าน้อง เรียกหนูพัดว่าพี่เณร ตัวหนูกลั่นเองบวชเป็นสามเณร (จึงสันนิษฐานว่านิราศวัดเจ้าฟ้า แต่งใน พ.ศ. ๒๓๗๕ เพราะแต่งก่อนหนูกลั่นบวช) ในการไปพระแท่นฯ ครั้งนี้ สุนทรภู่มิได้แต่งนิราศ เป็นจำนวนเณรหนูกลั่น เขียนชื่อสมุทไทยไว้ตั้งหัวข้างบนนี้

สุนทรภู่ออกเดินทางจากมหานาค ผ่านเชิงเลนคลองโอง่างออกแม่น้ำที่วัดราชบูรณะเข้าคลองบางหลวง ในปีนั้นวัดเทพธิดายังไม่ได้สร้าง ฉะนั้นข้าพเจ้าเข้าใจว่าอยู่ที่วัดเลียบนั่นเอง แต่ไปลงเรือที่มหานาคเพราะเป็นแหล่งกลาง เหมือนลงเรือที่ทำหน้าวัดโพธิ์เมื่อไปวัดเจ้าฟ้าเพราะเป็นท่าสำคัญ ไม่ใช่เพราะบวชอยู่ที่วัดโพธิ์ ผู้พิจารณาเรืออาจอยู่ใกล้มหานาค นัดแนะให้ไปพร้อมกันที่นั่นแล้วออกเดินทางดึกเมื่อน้ำขึ้นเต็มคลอง ย้อนผ่านวัดโดยไม่แวะ เพราะเป็นเวลากลางคืน

เรื่องนี้ยังไม่เคยพิมพ์เลย ที่เรียกชื่อเสียใหม่เพื่อให้ติดกับของเสมียนมิ

ถามว่า เณรกลั่นแต่งนิราศพระแท่นฯ หรือเปล่า หรือสุนทรภู่แกลังแต่งเป็นจำนวนเณรหนูกลั่นเหมือนอย่างแกลังแต่งนิราศวัดเจ้าฟ้า เป็นจำนวนเณรหนูพัด หรือเณรหนูพัดแต่งนิราศวัดเจ้าฟ้า

ตอบว่า เณรกลั่นแต่ง แต่ถึงแม้สุนทรภู่จะช่วยแก้เกลให้บ้างก็ตาม แต่เณร

กลั่นแต่งนิราศเนรกลั่นอย่างไม่มีปัญหา ส่วนนิราศวัดเจ้าฟ้า เป็นจำนวนสุนทรภู่
จำนวนอย่างนั้นเป็นของผู้อื่นไม่ได้ เมื่อพูดเช่นนี้แล้ว ก็ชักจะสงสัยว่าสุนทรภู่เป็นกวีชนิด
ไหนแน่ เรื่องนี้ถ้ามีเนื้อที่เหลือจะนำมากล่าวอีกทีหนึ่ง ถ้าไม่มีก็แล้วไป

ส่วนที่ว่า นิราศพระแท่นฯ เป็นจำนวนหนูกลั่นนั้น นอกจากมีกลอนหลวมปนอยู่
มาก ยังมีข้อความบางแห่งซึ่งสุนทรภู่แต่งไม่ได้ จะยกตัวอย่างเพียงรายเดียว คือตอน
เล่นน้ำที่บางแขวง

กับหนูตาบอาบน้ำปล้ำกันเล่น
พี่เนรเห็นไล่โลกกระโดดหนี
ช่วยคุณพ่อก่อพระทรายคล้ายเจดีย์
ไว้ตรงที่ทำวัดได้มัสการ
แล้ววิ่งเต้นเล่นทรายที่ชายหาด
ทะเลดูทะเลดลั้มลูกสนุกสนาน
ลงนอนขวางทางน้ำเล่นสำราญ
ว่ากุมารมัทรีไม่มีเคลือบ
ครั้นแตรมรณรัตน์ค่อยขึ้นแซม
ออกจากแหลมบางแขวงขึ้นแขวงเหนือ
แม่น้ำตื้นพื้นสูงลงจุงเรือ
สนุกเหลือเล่นน้ำยังค่ำไป
ต่อบิทรนอนตื่นขึ้นให้ขึ้น
ยังวิ่งครั้นโครมครามห้ามไม่ไหว
ต่อสุดซัดผลัดผ้ายังอาลัย
ถึงบ้านใหญ่ชื่อว่าโพธารามฯ

ที่ว่าสุนทรภู่แต่งกลอนข้างบนนี้ไม่ได้ เพราะในเวลานั้นสุนทรภู่อายุเกือบ ๕๐
เกินวัยที่จะสนุกได้เช่นนั้น ถึงแม้จะแก่งัดแต่งก็ไม่เหมือน จะต้องขาด Sincerity
ในงาน

เมื่อเนรกลั่นแต่งนิราศเรื่องนี้ อายุน้อยกว่าสุนทรภู่เมื่อแต่งนิราศเมืองแกลง
แลนิราศพระบาท น้อยกว่านายนรินทรธิเบศ (อิน) เมื่อแต่งนิราศนรินทร แทบจะไม่
มีบทไหนในวรรณคดีที่ผู้แต่งอายุน้อยเท่านี้ ตามธรรมดาโคลงกลอนบทหนึ่งๆ ต้องถือ
เป็น “สำเร็จ” อยู่ในตัว เราจะพิจารณาได้ก็แต่ตัวบทเท่าที่กวีแต่งไว้ ไม่ควรพิจารณา
ให้มากนักว่ากวีนั้นจะอายุ ๑๖ หรือ ๒๐ หรือ ๑๖๐ แต่ในเรื่องที่หนูกลั่น
แต่ง เห็นสมควรพิจารณาให้กว้างขวางกว่านั้น เพราะเป็นเรื่องที่นำมาประกอบประวัติ

สุนทรภู่ได้อย่างดี

กล่าวถึงรสคำ หนูกลั่นใช้ดีลาเดียวกับสุนทรภู่ มีเสียงตัวผู้กระทบเสียงตัวเมีย ซึ่งแม้แต่ลูกศิษย์เอกเช่นเสมียนมีหรือหม่อมราโชทัย ในนิราศลอนดอน ก็ไม่ถึง ยิ่ง นายตาเป็นผู้เป็นบุตร ซึ่งแต่งนิราศนายตาบ ในรัชกาลที่ ๕ ยิ่งไม่ถึงใหญ่ ดังจะเห็นได้ต่อไป

ข้าพระพุทธเจ้านายตาบแต่งอักษร
เป็นบุตรพระสุนทรโวหาร
จางวางอาลักษณ์พนักงาน
ในพระบวรวังสถานตำแหน่งใน
แม่นมิดมั่งพั่งในคำทำอักษร
เป็นด้วยกลอนพาความตามวิสัย
ขอพระองค์จงโปรดยกโทษภัย
มีชีวิตอยู่ได้ฝ่าธุลีครั้งนี้เอยฯ

กล่าวถึงรสความ ตามธรรมเนียมนิราศต้องมีครวญถึง “นางในนิราศ” ที่แต่งเป็นคำกลอนมักเล่าเรื่องการเดินทางผสมเข้ากับการครวญถึงนางนั้น ส่วนมากรู้สึกว่าการครวญเป็นพิธีเท่านั้น ในนิราศเรื่องต่างๆ ของสุนทรภู่ เพื่อนออกชื่อผู้หญิงจริงแทนที่จะครวญถึงนางอันเป็นเพียงแต่คุณนาม แต่ถึงกระนั้นเรายังรู้สึกว่าการครวญเป็นพิธีมากกว่า อย่างที่สุนทรภู่เองเคยแต่งไว้ในนิราศภูเขาทองว่า

ไซ้จะมีที่รักสมัครมาด
แรมนิราศร้างมิตรพิสมัย
ซึ่งครวญคร่ำทำที่พิริพไร
ตามนิตยกาพย์กลอนแต่ก่อนมา
เหมือนแม่ครัวข้าวแกงแพนงผัด
สารพัดเพี้ยช่นึงเครื่องมังสา
อันพริกไทยใบผักชีเหมือนสีกา
ต้องโรยหน้าเสียสักหน่อยอร่อยใจฯ

นิราศที่แตกต่างจากนิราศธรรมดาที่ครวญถึง “นางในนิราศ” มี นิราศภูเขาทอง ของสุนทรภู่ เรื่องนี้ ถึงแม้จะมีครวญถึงสีกา “โรยหน้าเสียสักหน่อยอร่อยใจ” เป็นบทที่ครวญถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งได้เสด็จสวรรคตไปแล้วสามสี่ปี ที่สุนทรภู่จะครวญถึงเมียในระหว่างที่บวช หรือแม้แต่เมื่อเมียที่ครวญถึงตายไปนานแล้วเรา

เชื่อว่ากรรมเป็นพื้มมากกว่ากรรมอย่างจริงจัง แต่ที่กรรมถึงในพระโกศ เราไม่ทราบ
แน่ว่ากรรมจริงๆ หรือไม่ ถ้าจริงก็เป็นบทที่มี **Sincerity** ปนอยู่มาก ถ้าไม่จริง ก็
แปลว่าสุนทรภู่เป็นศิลปินอย่างเอก เพราะตั้งแต่แรกแต่งจนทุกวันนี้ ผู้อ่านตลอดเวลา
เป็นร้อยปีล้วนแต่เชื่อว่ากรรมจริง ประสาอะไรแม้แต่ข้าพเจ้าเองก็ยังเชื่อ

นิราศที่เณรกลั่นแต่งก็กรรมอย่าง “นอกตำรา” เพราะแทนที่จะกรรมเพราะ
ร้างนาง กลับกรรมเพราะเป็นกำพร้า บทนี้ของเณรกลั่นมี **Sincerity** พอๆ กับ
นิราศภูเขาทอง ถ้าท่านไม่เชื่อข้อนี้ลองพิจารณา **นิราศวัดเจ้าฟ้า** ที่ “**เณรหนูพัด**”
กรรมแทนหนูตาบว่าเป็นกำพร้าแม่มาอยู่กับพ่อ หรือ **นิราศพระปฐม** ที่สุนทรภู่กรรม
แทนหนูตาบที่เป็นกำพร้าเช่นเดียวกัน ว่าของหนูกลั่น หนูพัด แลสุนทรภู่ ไหนจะ
รู้ลึกจริงกว่ากัน

หนูกลั่นจะได้แต่งอะไรไว้อีกหรือไม่ ไม่ปรากฏ คิดๆ ก็น่าเสียดายเพราะเด็กใน
วัย ๑๕-๑๖ ที่ขึ้นต้นได้อย่างบทนี้น่าจะได้แต่งของดีๆ ไว้อีกมาก หรือเมื่อมาคิดอีก
ที่ที่นรินทร์อินแลหม่อมราโชทัย มีเหลือเพียง **นิราศนรินทร์** แล **นิราศลอนดอน** คนละ
เรื่องเดียวอาจทำให้สองเรื่องนั้นเด่นขึ้นฉันทิใด **นิราศเณรกลั่น** ก็ฉันทิใด

เมื่อเราอ่าน **นิราศเณรกลั่น** เรารู้จักแลเห็นภาพเณรหนูกลั่น แต่ในที่สุดเณร
หนูกลั่นยังเป็นแต่เงาฉายของสุนทรภู่ สิ่งต่างๆ ในประวัติสุนทรภู่ที่เราอาจสงสัยในบท
อื่นๆ มาแต่ก่อน มากระจ่างแจ้งในนิราศเรื่องนี้ เป็นต้นใน **นิราศวัดเจ้าฟ้า** เมื่อเรือ
ไปจอดค้างคืนที่วัดมอญเชิงรากว่า

ดึกก่ำดัดสัตว์หลับประทับนอน

ที่วัดมอญเชิงรากริมปากคลอง

ต้นไทรครีมีจุ่มเจียบเจียบสัจ

พระพายพัดแผ้วผ่านหนาวสยอง

เป็นป่าช้าอาวาสปีศาจคะนอง

ฉันทิฉันมิได้คลายบาทบิดา

ท่านนอนหลับรับเสียงสำเนียงเจียบ

เย็นยะเยียบเยือกสยของพองเกศา

เสียงผีผิวหวีโหยวโหยววิญญา

ภavanaหนาวนิ่งไม่ติงกาย

บรรดาศิษย์บิทรที่นอนนอก

ผีมันหลอกลากปล้ำพลิกคว่าหงาย

ลุกขึ้นบอกกลอกกั้วทุกตัวนาย

มันสาครทรายกรวดโปรยเสียงโกรยกราว

ขึ้นสิ้นไพร่ไทยวบเลียงสบสาบ
 เป็นเงาวาบหวัหเห็นอกขาว
 หนูกลั่นกล้าคว่ำไ้รากไทรยาว
 หมายว่าสาวผมผีร้องนี้แน่
 พอพระตื่นฟื้นกายค่อยคลายจิต
 บรรดาศิษย์ล้อมข้างไม่ห่างแห
 ทานห่มครองครองเคร่งไม่เล็งแล
 ขึ้นบกแต่องค์เดียวดูเปลี่ยวใจ
 ล้ารวมเรียบเลียบรอบขอบป่าช้า
 ภาวนาตามสงฆ์ไม่หลงไหล
 เห็นศพฝังบังสุกุลส่งบุญไป
 เห็นแสงไฟรางรางสว่างเวียน
 ระวังเงียบเชียบเลียงลำเนียงสังค
 ประดิพัทธ์พุทฺธคุณค่อยอุ่นเคียร
 บรรดาศิษย์คึกกล้าต่างหาเทียน
 จำเริญเรียนรุกขมูลพุลศรัทธา
 อสุภกรรมกรรมฐานประหารเกตุ
 หวนสังเวทว่าชีวังจะสังขาร
 อันอินทรีย์วิบัติอนัตตา
 ที่ป่าช้านี้แลเหมือนกับเรือนตาย
 กลับหายกลัวมัวเมาไม่เข้าบ้าน
 พระนิพานเพิ่มพูนเพียงสูญหาย
 อันรูปเหมือนเรือนโรคให้โศกสลาย
 แล้วต่างตายตามกันไปมั่นคง
 ค่อยคิดเห็นเย็นเยียบไม่เกรียบกริบ
 ประสานลึบนั่งนั่งดังประสงค
 พยายามตามจริตท่านบิตุรงค์
 ล้ารวมทรงศีลธรรมที่จำเจน
 ประจงคบหาทศอยยาตรย่าง
 ประพฤติอย่างโยคามาหาเถร
 ประทับทุกรุกโรบขอบพระเมรุ
 จนพระเณรในอารามตื่นจามไอ
 ออกจงกรมสมณามาโทษ

ร่วมนิรโทษไม่ว่าเสื่อมที่เสื่อมใส
 แม้กุศลจนจบทั้งภพไตร
 จากพระไตรแสงทองส่องโพยมฯ

เมื่อข้าพเจ้าอ่านกลอนตอนนี้นี่ครั้งแรกก็สงสัยประวัติสุนทรภู่ในตอนบวชเท่าที่เชื่อกันมา ว่าจะคลาดเคลื่อนขนาดผิดหมดก็แทบจะว่าได้ เพราะพระที่ขึ้นไปทำกิจจกรรมในป่าช้า เวลากลางดึกเช่นนี้จะเป็นพระขี้เมา หรือผู้ที่อาศัยผ้าเหลืองหากินไม่ได้ จะต้องเป็นพระที่เคร่ง เห็นทุกข์แล้วอยากหาทางที่จะพ้นทุกข์โดยปฏิบัติ แต่ในเรื่อง **“พระภู่”** ในเมื่อมีหลักฐานแต่เพียงในนิราศวัดเจ้าฟ้าแห่งเดียว ข้าพเจ้าก็ได้แต่หุบปากไว้ก่อน ทั้งๆ ที่ปากคันอะไร ครั้นเมื่อมาพบความเดียวกันในนิราศแฉกรถขึ้น ผิดกันก็เพียงแค่แฉกรถขึ้น กัณฑ์ แฉกรถขึ้นกัณฑ์เล็ก ก็เป็นโอกาสที่จะพ่นให้หายคันได้ ความในนิราศแฉกรถขึ้นต่อไปนี้อยู่ในตอนไปจอดค้างคืนที่วัดร้างบางพัง

ถึงบางพังวังวนสาธตเชียว
 เป็นเกลียวเกลียวกลิ้งคว้างเหมือนหางหนู
 เห็นวัดร้างข้างซ้ายชายสินธุ
 เข้าหยุดอยู่นอนค้ำที่บางพัง
 พอพลบค่ำดำเดี่ยวดูเปลี่ยวออก
 แต่เสียงนกแข็งแซ่ดังแตรสังข์
 ข้างซ้ายป่าวาชลเป็นนวนวัง
 เสียงค่างดังอ้ออำบนค่าไม้
 ฝ่ายคุณพ่อบริกรรมแล้วจำวัด
 พี่แฉกรถขึ้นตามต่างหลับไหล
 ยิ่งดึกคืนครั้นแสร้งวังเวงใจ
 เสียงเรไรหึ่งแรวแซ่สำเนียง
 จะเคลิ้มหลับวับแว่วถึงแก้วหู
 เหมือนคนกู่เกริ่นเรียกกันเพรียงเสียง
 เสียงเฒ่าเฒ่าเหาะย่องคอยมองเมียง
 เห็นเสือเลื่องหลิกอ้อมเทียวค้อมมอง
 คุ่นากลัวตัวขาวราวกับนุ่น
 แบ่งส่วนบุญบ่นภาวนาสนอง
 ทั้งในน้ำท่าเลอะเข้คะนอง
 ขึ้นคลานร้องฮูมฮูมน้ำฟุ้งฟาย
 เตะชะกิบิตุรงค์ซึ่งทรงพรต

เห็นปรากฏกำจัดสัตว์ทั้งหลาย
 มันหลีกเลยเฉยไปไม่ไกลักราย
 เหมือนมีค่ายเชื่อมรอบประกอบกัน
 จนล่วงสามยามเวลาบิดาตื่น
 ประเคนผืนกาสน้ำชาฉัน
 เจียบสังคัลตร์ป่าพนาวัน
 เสี่ยงไก่อชันแจ้วแจ้วแว่ววิญญา
 ทานอวยพรสอนพระธรรมกรรมฐาน
 ทางนิพพานพ้นทุกข์เป็นสุขา
 ได้เรียนธรรมบำเพ็ญภาวนา
 เมื่อนอนหน้าวัดร้างคั้งบางพัง
 แล้วบิดาพาเดินขึ้นเนินวัด
 เจียบสังคัลตร์ป่าข้างหน้าหลัง
 เข้านิโครธโบสถ์ใหญ่ร่มไม้รัง
 สำรวมนั่งนึกภาวนาใน
 ค่ายเคชะพระมหาสมาธิ
 เป็นคติตามศรัทธาอัชฌาตย์
 พอแสงทองส่องผ่านภาลัย
 ลาพระไตรสาขาลงมาเรื่อยฯ

นอกจากการบำเพ็ญกิริยา ตามประสาที่เรามักเรียกกันอย่างสนุกๆ ทุกวันนี้ว่า ยุบ
 หนอ พองหนอ แล้ว พระภูยังได้แสดงอาการเป็นพระที่แท้ยิ่ง เช่น บิณฑบาตไขเต่าจาก
 ชาวบ้าน เพื่อฝังให้สัตว์ที่บฏิสันธิ์ได้เกิด

เต่าขึ้นไขไว้ทุกหาดไม่ขาดคน
 เทียวชุดคันไขได้ด้วยง่ายตาย
 สารุสะพระบิดาเมตตาเต่า
 บิณฑบาตเขาเขาเห็นพระก็ถวายเป็น
 เอาใส่ไว้ในหลุมทุกชุมทราย
 แล้วเกลี่ยทรายสุมทับให้ลับตา
 เป็นประโยชน์โปรดสัตว์ที่บฏิสันธิ์
 ให้รอดพ้นความตายได้หนักหนาฯ

และเมื่อฉันอาหารที่ชาวป่าเขามาถวายอย่างหน้าเฉยตาเฉย

ฝ่ายพวกเขาชาวป่าทำอาหาร
 แกงผักหวานกับปลาร้ามาถวาย
 ทั้งแย้มบึ้งอย่างมาวางราย
 ทั้งหญิงชายชาวป่าศรัทธาครัน
 ทั้งปลาทุปูป่าประสาหยาก
 ไม่มีหมากเปลือกไม้จิบใส่ขัน
 ถวายพระพระประโยชน์โปรดพวกนั้น
 อุดล่ำหัดฉินของป่าไม่อาเจียน
 แต่หนูตาบกับพี่เณรเราเห็นอึ้ง
 กับแย้มบึ้งเป็นอนายไม่หายเหียน
 พอเสร็จพระยถาณายเกวียน
 ตามทางเตียนตัดตรงเข้าคองวังฯ

ตัวอย่างที่นำมาลงเหล่านี้ ไม่ใช่คำของสุนทรภู่เอง ฉะนั้นจะควรเชื่อได้หรือไม่ว่า “พระภู่” เป็นคนละคนกับ “ชาลภู่” ผู้เป็นศิลปิน

ส่วนหนูก่ฉันทมาเป็นลูกเลี้ยงสุนทรภู่ นั้น เป็นผู้ที่มีตระกูล มีปู่เป็นพระยาสุนทรเสนา มีป้าซึ่งเป็นผู้สร้างวัดห่ม (วัดอัปสรสวรรค์) ตามประวัติวัดห่ม ว่าเจ้าจอมน้อยใน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ปฏิสังขรณ์วัดโบราณที่ร้างไป เจ้าจอมน้อยผู้นี้ เป็นบุตรเจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) มีฉายาเพื่อให้ผิดกับเจ้าจอมน้อยอีกสองคนว่าจอมน้อยสุ ทรานากง เจ้าจอมน้อยผู้นี้เห็นจะไม่ใช่ป้าตัวของเณรกลั่น เพราะได้ออกชื่อปู่ไว้ว่าเป็นพระ ยาสุนทรเสนา เห็นจะพอสันนิษฐานได้โดยไม่พยายามเปิดหนังสือค้น ว่าพระยาสุนทรเสนา เป็นน้องหรือเกี่ยวข้องกับเจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) ข้าพเจ้าไม่ยากไล่เรื่องญาติโกโถติกา ของหนูก่ฉันทไปกว่านี้ เอาความสั้นๆ ว่า สุนทรภู่คงจะเป็นที่ใกล้ชิดนับหน้าถือตาของพวก ขุนนางแลชาววัง มิใช่เป็นพระพี่เมาอย่างที่เคยกันมาแต่ก่อน มิฉะนั้นเด็กมีฐานะขนาดเณร กลั่นคงจะไม่ได้มาเป็นลูกเลี้ยง ความข้อนี้มีพยานหลักฐานยืนยันที่ว่าสุนทรภู่มีลูกศิษย์เป็น เจ้าฟ้าถึงสามพระองค์ (เจ้าฟ้าอาภรณ์, เจ้าฟ้ากลาง, แลเจ้าฟ้าปิ๋ว) มีเจ้าฟ้ากุณฑลฯ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ แลต่อไปกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ แลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงอุปการะเป็นระยะๆ ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงว่าไว้แต่ต้นว่าสุนทรภู่จะไปตกทุกข์ได้ ยากที่ไหนกัน ที่จะพาลูกแลลูกศิษย์ในครอบครัวอันใหญ่โตไปอดข้าวกันหมดนั้น ย่อมเป็นไปได้ ไม่น่าเชื่อ เจ้านายผู้ประทานอุปการะแก่สุนทรภู่ล้วนแต่เป็นเจ้าใหญ่โตทั้งสิ้น ท่านคงไม่ได้ ทอดทิ้งอย่างที่เคยกันมาแต่ก่อนในศตวรรษเก่าของสุนทรภู่

ในระหว่างหกปีหลังจากกลับมาจากไปไหว้พระแท่นดงรังใน พ.ศ. ๒๓๓๖ แลเมื่อ ย้ายไปอยู่วัดเทพธิดาใน พ.ศ. ๒๓๔๒ สุนทรภู่จะได้ทำอะไรบ้างเป็นเรื่องที่เราเรารู้จักน้อยกว่า

ใน ๖ ปีก่อน คือระหว่างกลับมาอยู่วัดราชบูรณะแลที่ไปพระแท่นฯ ใน พ.ศ. ๒๓๗๑ เว้นแต่เราจะขอระยะเวลาที่สุนทรภู่บวชออกเป็นงวด งวดละ ๓ ปี แทน ๖ ปี ถ้าทำเช่นนั้น ความเคลื่อนไหวของสุนทรภู่ก็กระຈ้างแจ้งขึ้นทันที แต่ก่อนที่จะทำได้ จำเป็นต้องเสียเวลา แลเนื้อที่นำข้อสันนิษฐานต่างๆ มาลงบ้าง

คุณฉันท์ว่าเมื่อกลับมาจากวัดเจ้าฟ้า ใน พ.ศ. ๒๓๗๗ สุนทรภู่ได้ย้ายจากวัดโพธิ์ไปอยู่วัดมหาธาตุ เพื่อใกล้ชิดกับตำแหน่งที่ประทับของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ เพื่อสะดวกในการส่งเสีย พอถึง พ.ศ. ๒๓๗๘ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณสิ้นพระชนม์ สุนทรภู่หมดที่พึ่งจึงได้ลาผนวชไปลอยเรือแต่งกลอนประกอบการค้าขาย ครั้นถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๓๘๓ ประกอบกับหนูพัดอายุครบบวช สุนทรภู่จึงได้เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสขอประทานบวชใหม่ แต่หาได้อยู่ที่วัดโพธิ์ไม่ ทรงแนะนำให้ไปอยู่วัดราชบูรณะที่เคยอยู่มาแต่ก่อนแล้ว แต่ยังมีทันได้จำพรรษาที่ย้ายไปอยู่วัดเทพธิดา ในระหว่างที่สุนทรภู่ครองเพศฆราวาสอยู่ประมาณ ๕ ปีนั้นเป็นระยะเวลาที่ “ปล่อยแก่” แต่ได้เมียอยู่ประจำคนหนึ่ง ชื่อม่วงมีลูกด้วยกันชื่อหนูน้อย

ความต่างๆ ที่คุณฉันท์ใช้ประกอบการสันนิษฐานมีอยู่ในนิราศสุพรรณ รำพันพิลาป แลนิราศพระปฐม ในที่นี้ไม่จำเป็นที่จะยกเหตุผลของคุณฉันท์มามากมาย เพียงแต่ตอนตีความว่าสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสให้ทั้งพ่อลูก แล้วให้ไปอยู่วัดราชบูรณะรายเดียวก็พอกลอนในรำพันพิลาปว่า

พระฤาษีที่ช่วยชุบเสื่อโค
ให้เรื่องฤทธิอิศโรเดโชชัย
แล้วไม่เลี้ยงเพียงแต่ชุบอุปถัมภ์
พระคุณล้ำโลกาจะหาไหน
ช่วยชี้ทางกลางป่าให้คลาไคล
หลวิชัยควาวิจาลี้ลาฯ

ก่อนที่ท่านผู้อ่านจะตั้งคำถามว่าสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นฤาษีเมื่อไร ข้าพเจ้าใคร่อธิบายเสียหน่อยว่าเมื่อคุณฉันท์แต่ง ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่ คุณฉันท์ไม่ได้อ่านนิราศแฉกกลับ ฉะนั้นก็ได้แต่ว่าไปเท่าที่มีหลักฐานอยู่ในมือ ถ้าได้อ่านนิราศแฉกกลับเสียก่อนก็อาจเขียนเรื่องไปคนละอย่าง ไม่ตกอยู่ในศตวรรษเก่าใครจะไปรู้ ในทำนองเดียวกันก็เมื่อสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์เรื่องประวัติสุนทรภู่ โดยมีไม่ทอดพระเนตรเรื่องรำพันพิลาป (ซึ่งมีบอกทั้งปีบวชปีสึก) ย่อมต้องมีคลาดเคลื่อนบ้างธรรมดา ฉะนั้นที่คุณฉันท์สันนิษฐานนั้นไม่พึงถือเป็นข้อตำหนิ ที่แท้ควรสรรเสริญในด้านการอุทิศหา

สุนทรภู่แต่งรำพันพิลาปเป็นบทผืน (สุนทรทำคำประดิษฐ์นิมิตผืน) กล่าวอีกนัย

หนึ่งแก่งแต่งเรื่องให้เลอะ (ลืมวันเดือนเขื่อนเฉยแก่งเลยละ เห็นแต่พระอภัยพระทัยดี ช่วยแจวเรือเกือหนุนทำบุญด้วย) ฉะนั้นจำเป็นต้องระวังในการอ่าน มิฉะนั้นก็จะเลอะตามเป็นต้นในตัวอย่างกลอนที่ยกมา ถ้าจะอ่านอย่างเถรตรง ก็จะเห็นว่าพระอภัยมณี (สมเด็จพระยาบารามปรปักษ์) ทรงทำบุญโดยแจวเรือ! ส่วนในเรื่องลูกเมียที่ได้ใหม่ไม่ควรจะลืมว่าในนิราศสุพรรณ สนทนารถูกออกชื่อเมียแทบทุกคน มีแม่จัน, นิม, จี๊ว, ม่วง ฯลฯ ไม่น่าจะถือได้ว่าแม่ม่วงมาเป็นข่าวใหม่ปลามันกว่าหรือพิสดารกว่า **“นางในนิราศ”** คนอื่นๆ แล้วหนูน้อยที่ไปไหว้พระปฐมเจดีย์ด้วยนั้น (เจ้าหนูน้อยพลอยว่าฟ้าตกน้ำ) เผลอไปซื้อพ้องกับหนูน้อยที่ไปเพชรบุรี (ให้หนูน้อยคอยนับในนาวา) คุณฉันทอธิบายเอาใหญ่ว่าหนูน้อยในสองนิราศผิดกันอย่างไร ข้าพเจ้าเห็นจะไม่อธิบายและไม่ลงคำอธิบายของคุณฉันทด้วย

ส่วน พ.ศ. ที่แต่งสามเรื่องที่คุณฉันทนำมาประกอบการสันนิษฐานตามที่เข้าใจกันในปัจจุบัน นิราศสุพรรณแต่งจากวัดเทพธิดาใน พ.ศ. ๒๓๘๔ (เหตุที่ว่าเช่นนั้นดูเหมือนจะเป็นเพราะออกเดินทางจากมหานาค “ไปทางเรือเหลือสลัดด้วยปลดเปลื้อง” แลในรำพันพิลาปว่า “จนถึงปลายปีฉลูมีธุระ” รำพันพิลาปแต่งใน พ.ศ. ๒๓๘๕ (ไฉ่ปีนี้มีชาดงสารวัต) ส่วนนิราศพระปฐม แต่งเมื่อปลายปีชาลนั้นเองเมื่อสึกแล้ว)

ตอนนี้ลองจับศักราชใหม่ ตั้งต้นด้วยนิราศสุพรรณ

ที่จะว่านิราศสุพรรณแต่งใน พ.ศ. ๒๓๘๔ เพราะในรำพันพิลาปว่า “ปลายปีฉลูมีธุระ” ไม่เป็นเหตุแลที่จะว่าแต่งจากวัดเทพธิดาเพราะออกเดินทางจากมหานาคก็ไม่ใช่เหตุ เพราะจะต้องแจวเรือถอยหลัง ระยะทางเดินในเรื่องนั้น ผ่านวัดสระเกษ เชิงเลนคลองโองอ่าง ออกแม่น้ำที่วัดเลียบแล้วเข้าคลองบางกอกน้อย ระยะทางนี้เหมือนกับในนิราศเนรกลั่น (แต่ง พ.ศ. ๒๓๗๖ ก่อนสร้างวัดเทพธิดา) ผิดกันแต่ที่นิราศเนรกลั่นเข้าคลองบางกอกใหญ่แต่ไม่ได้ออกชื่อวัดสระเกษ ที่ทั้งสองเรื่องไม่พูดถึงวัดเทพธิดาเลย ขวนให้คิดว่านิราศสุพรรณก็แต่งก่อนสร้างวัดเทพธิดาเช่นเดียวกับนิราศเนรกลั่น ข้าพเจ้าว่านิราศสุพรรณแต่ง พ.ศ. ๒๓๗๙ ที่พูดนี้พูดด้วยความรู้สึก มิใช่เพราะสันนิษฐานหรือเดาเท่าที่สังเกตมา จะเป็นด้วยเหตุผลกลใดไม่ทราบ ความรู้สึกของข้าพเจ้าในเรื่องวรรณคดีไม่ค่อยผิด ในเรื่องปีแต่งนิราศสุพรรณ ข้าพเจ้าอาจพลาดสักปีหนึ่งข้างหน้าหรือหลัง แต่รู้สึกว่าไม่ได้แต่งใน พ.ศ. ๒๓๘๔ จากวัดเทพธิดาอย่างแน่นอน

ถ้าจะเชื่อว่านิราศสุพรรณแต่ง พ.ศ. ๒๓๗๙ แล้วยึดปีนี้เป็นหลักแยกระยะเวลาที่สุนทรภู่บวชออกเป็นงวดๆ งวดละ ๓ ปี ประวัติดูสุนทรภู่ก็จะลงรอยกว่าเก่าเป็นกอง ในตอนนี้ลองทวนความสักระยะเพราะเท่าที่แลแล้วมา ดูจะได้ชัดคอกท่านเกจิอาจารย์มากกว่าพูดจาอะไรที่เป็นเรื่องเป็นราว การลี้ภัยของท่านนั้นง่าย แต่การตั้งของใหม่ขึ้นมาแทนยาก

พ.ศ. ๒๓๖๗ : สุนทรภู่ออกบวชแล้วไปหัวเมือง ถูกไปด้วยคนหนึ่งอายุจะประมาณ ๗-๘ ขวบ

พ.ศ. ๒๓๖๘-๖๙-๗๐ : จำพรรษาหัวเมืองสามพรรษา (ที่ไหนบ้างไม่ทราบ)
ในรำพันพิลาป ว่า

ทางบกเรือเหนือได้เที่ยวไปทั่ว
จังหวัดหัวเมืองล้นทุกถิ่นฐาน
เมืองพริบพรีที่เขาทำรอน้ำตาล
รับประทานหวานเย็นก็เป็นลม
ไปราชพรีมีแต่พาลจันทาลพระ
เหมือนไปปะบอระเพ็ดเหลือเช็ดขม
ไปขึ้นเขาเล่าก็ตกอกระบม
ทุกซักระทมแทบจะตายเสียหลายคราว
ครั้งไปค่านกาญจน์บุรีที่อยู่กะเหรี่ยง
ฟังแต่เสียงเลื้อยสัตว์ชนิดนี้หนาว
นอนน้ำค้างพร่างพรมพรอยพรมพราว
เพราะเชื้อดาวดวงว่าแร่แปรเป็นทอง
ทั้งฝ่ายลูกถูกปอบมันลอบใช้
หากแก้ได้ให้ไปเข้ากินเจ้าของ
เข้าวษามาอยู่ที่สองพี่น้อง
ยามขัดข้องขาดมั่งรินยุงชุมฯ

นอกจากเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี แลสุพรรณบุรี สุนทรภู่ยังได้ไปถึงพิษณุโลก (คิดถึงคราวเจ้านิพนธ์สงครามไปพิศริโลกลายแทงแสวงหา) แล้วจึงลงมากรุงเทพฯ อยู่ที่วัดเลียบ (มาอยู่วิหารวัดเลียบยังเยียบเย็น)

ในระยะเวลาสามปีแรกที่บวช สุนทรภู่สนุกสนานอยู่กับการเล่นแร่แปรธาตุ แสวงหา ลายแทง ยาอายุวัฒนะ ฯลฯ เป็นระยะเวลาที่ชีวิตโลดโผนผจญภัยนานาชนิด แต่ถึงแม้ในเรื่องจะครวญคร่ำน้ำตากระเด็น เราก็ได้แต่ถามว่า ถ้าเดือดร้อนแล้ว ไปทำไม ไปเพราะใจ สัมครใช้ไหม?

พ.ศ. ๒๓๗๑ : แต่งนิราศภูเขาทอง

พ.ศ. ๒๓๗๒ : แต่งเพลงยาวถวายโอวาท เพื่อทูลลาเจ้าฟ้าน้อยลูกศิษย์เพื่อ “จะนิราศแรมไปไพรพฤษา ต่อถึงพระวษาอื่นจักคืนมา”

พ.ศ. ๒๓๗๓ : ไม่ทราบจำพรรษาที่ไหน

พ.ศ. ๒๓๗๔ : แต่งนิราศเมืองเพชร

พ.ศ. ๒๓๗๕ : แต่งนิราศวัดเจ้าฟ้า

พ.ศ. ๒๓๗๖ : แต่งนิราศเนรกลั่น

ในระหว่างหกปีตั้งแต่แรกบวชจนกลับมาอยู่ที่วัดเลียบ สุนทรภูยังไม่ได้เริ่มจับเรื่อง *พระอภัยมณี* ที่ค้างมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ เลย ยังคงสนุกอยู่กับการแสวงหาลายแทงเหล่านั้น อยู่ ต่ออีกสามปี (พ.ศ. ๒๓๗๗-๗๘-๗๙) ข้าพเจ้าก็นึกว่ายังไม่ได้เริ่ม เข้าใจว่าจะลงมือเมื่อกลับจากสุพรรณแล้ว ระหว่างนั้นวัดเทพธิดาเริ่มสร้างใน พ.ศ. ๒๓๗๘ ผูกพัทธสีมาใน พ.ศ. ๒๓๘๒ สุนทรภูย้ายไปอยู่วัดเทพธิดาจากวัดเลียบโดยตรง ในรำพันพิลาปว่า

เป็นคราวเคราะห์ก็ต้องพราจากวิหาร
กลัวพวกพาลผู้ร้ายจำย้ายหนี
อยู่วัดเทพธิดาด้วยบารมี
ได้ผ้าปีปัจจัยไทยทานฯ

อนึ่งพระองค์เจ้าลักขณานุคุณสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๓๗๘ ก่อนสุนทรภูไปสุพรรณ ฉะนั้นที่ว่ากันมาแต่ก่อนว่า แต่งเรื่อง *พระอภัยมณี* ถวายพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ จึงเป็นเรื่องที่อยู่ในเกณฑ์โคลมลอยไม่มีหลักฐานยืนยันคำบอกเล่าเลย

ความต่อไปนี้ลักเขามาจากหนังสือ *สิบกวี* เมื่อเจ้าของแปลขอข้อความอื่นๆ ที่นึกได้หรือเดาออกเกี่ยวกับนิราศสุพรรณ จะขอพูดหลังลงตัวบทแล้ว

“นิราศที่แต่งเป็นคำโคลงเรื่องนี้ไม่เหมือนนิราศคำโคลงเรื่องอื่นๆ ที่แต่งเลียนแบบกันมาตลอด คือเป็นบทพรรณนาที่กล่าวเข้ากับตำบลที่ผ่านหรือชื่อนกชื่อไม้ไม้มั้ที่จับันที่กเหตุการณ์อะไรเลย นิราศสุพรรณของสุนทรภูเล่าการเดินทางเหมือนอย่างนิราศที่แต่งเป็นกลอน ฉะนั้นในด้าน “รสความ” จึงไม่เหมือนนิราศคำโคลงอื่นๆ ที่พรรณนาที่พรรณนาอย่างเฉยๆ ดังในสองบทต่อไปนี้ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นวิธีชมโฉมที่ขันเอากการ

บางปลาไร่ปลาคล้ำน้ำ	ดำคลอง
คนเหล่าชาวประมงมอง	มุงข้า
ลุ่มช่อนชอนขนางปอง	ปิดเรือก เฝือกแฮ
เหม็นเน่าควาปลาไร่	เรียดคุ้งคลุ้งโขลงฯ
รินน้ำท่าท่าขึ้น	ขอคปลา
เกล็ดติดตัวดินตา	ตมูกแก้ม
คิคู่สู่เส่นหา	หอมขึ้น ะรินเอย
โคลนเช่นเป็นแป้งแถม	ติดเนื้อเหลือหอมฯ

กลอนของสุนทรภูมีสัมผัสในมาก ในกาพย์และโคลงก็ใช้สัมผัสสระอย่างในกลอน ซึ่งเป็นข้อดีที่ทำให้ลึกลาของโคลงช้าลง นอกจากนั้นยังติกันว่าไม่ถือเอกโทษโทโทษ หรือใช้

โทแทนเอก หรือแม้แต่จะเกินสักคำก็ไม่เชื่อ ในตัวอย่างข้างบนมีทุกอย่างที่ว่าเป็นข้อเสีย) แต่ที่แท่นิราศสุพรรณเป็นบทที่บรรจงแต่งมีระเบียบที่สุด เป็นต้นตลอดเรื่องในบาทหนึ่งไม่มีสร้อยเลย ในบาทสามไม่มีขาดเว้นแต่แห่งเดียวในบทนาครินทร์ ซึ่งเป็นที่ต้องซ้ำอักษร จะใส่สร้อยไม่ได้ นอกจากนั้นความแน่นลงพอดีบททุกบท ถ้าอ่านให้ถูกอย่างที่คุณแต่งตั้งใจ บทนี้ไม่แพ้นิราศนรินทร์ และนิราศลำน้ำน้อย แต่จะเทียบกันก็เทียบไม่ได้แท้

ที่จะว่านิราศสามเรื่องที่คุณกล่าวนี้เป็นเพลงคนละเพลงก็ไม่ตรงนัก ถ้าจะว่าเป็นเพลงเดียวกัน แต่นรินทร์อื่นี่ระนาด พระยาตรังเป่าแซกโซโฟน สุนทรภู่สี่ขอไม่มีควายฟังก็ไม่ตรงแท้ ข้าพเจ้าชอบมากกว่าที่จะเทียบว่าเมื่อเพลงขึ้นแล้ว นรินทร์อื่นและพระยาตรังออกเดินรำ นรินทร์อื่นลีลาสวยงาม พระยาตรังเดินแซมบ้าด้วยจังหวะบาทกฤษณ ส่วนสุนทรภู่เมื่อเพลงขึ้นแล้วออกไปร้องแทนเดินรำ ใช้ลีลากลอนแทนลีลาโคลง ฉะนั้นจำต้องอ่านของท่านให้ถูก มิฉะนั้นก็จะไม่เห็นลวดลายในเชิงรำ

การที่จะอ่านโคลงให้เป็นกลอน ผู้อ่านจำเป็นต้องตั้งพิธีในใจนิดหน่อย คือลืมเสียว่ากำลังอ่านโคลง พยายามอ่านข้ามสัมผัสออกไปเลย ใช้แต่สัมผัสในเป็นเครื่องวรรคเกี่ยวกับที่วรรคในการอ่านกลอน ข้าพเจ้านึกว่าท่านควรลองเปิดพจนานุกรมภาษาอังกฤษดู คำ *Caesura* คำนี้เดิมเป็นภาษาละติน แต่นำมาใช้กันเป็นศัพท์กวีในภาษาอื่น ถ้าเชษฐา ยังช่วยท่านวรรคโคลงของสุนทรภู่ไม่ถูก ก็ควรอ่านทิ้งๆ ทลอบบรรทัด โดยไม่คำนึงถึงเอกโท หากจะเรียงโคลงเสียใหม่ก็พอจะเห็นลีลาง่ายเข้าบ้าง

บางปลารำปลาคล้ำน้ำลาคลอง

คนเหล่าชาวประมงมอม่งเข้า

ลุ่มซ่อนซ่อนขนางปองปิดเรือกเผือกแฮ

เหม็นเน่าคาวปลาว่าเรียดคุ้งคลุ้งโขมงฯ

รินน้ำท่าท่าขึ้นขอปลา

เกล็ดติดตัวดินตาดมูกแกำ

คิดคู่สู่เส่นหาหอมขึ้นระรินเอย

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ข้าพเจ้ามิได้เปลี่ยนรูปโคลงหรือเอกโทสโทโทส เพราะไม่ใช่ของยากที่ผู้อ่านจะทำเอาเองในใจได้ รู้สึกว่าง่ายเท่ากับบวกสองกับสองให้เป็นสี่หรือห้าแล้วแต่ใจสมัคร ฉะนั้นจึงปล่อยไว้ตามเดิม”

(จบความจากลิลกวี)

ลูกศิษย์สุนทรภู่

ช่วยแต่งพระอภัยมณี

ท่านจันทร์ทรงมีข้อสังเกตเกี่ยวกับสุนทรภู่ต่อไปอีกว่าในระหว่างนิราศสุพรรณคำโคลงและนิราศพระปฐมคำกลอนสองเรื่องนั้น ได้ข้ามข้อความในชีวตสุนทรภู่ไปเสียห้าปีระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๙ และ ๒๓๘๔ แต่ก่อนเคยเชื่อกันว่านิราศสุพรรณแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ และนิราศพระปฐมและนิราศเมืองเพชรแต่งเมื่อลาสิกขาแล้ว ข้าพเจ้าว่าทั้งสองเรื่องแต่งในระหว่างบวช (นิราศเมืองเพชรแต่งจากวัดเลียบ พ.ศ. ๒๓๗๔ และนิราศพระปฐมแต่งจากวัดเทพธิดา พ.ศ. ๒๓๘๔) ส่วนนิราศสุพรรณแต่ง พ.ศ. ๒๓๗๙ จากวัดเลียบ (ถ้าก่อนหรือหลังก็เพียงปีเดียว) เมื่อกลับมาจากสุพรรณแล้วได้เริ่มจับเรื่องพระอภัยมณีที่ค้างมาแต่แผ่นดินก่อน เรื่องนี้แต่ก่อนเคยเชื่อว่าถวายพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๒๗๙) แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าแต่งถวายกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ผู้เป็นเจ้าพี่จะต้องถูกต้องกว่า ในที่นี้เอาความว่า เมื่อกลับมาจากสุพรรณแล้ว ในสามปีระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๐-๘๒ สุนทรภู้อยู่ที่วัดเลียบ และสามปีระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๓-๘๕ อยู่ที่วัดเทพธิดา สุนทรภู์ลาบวชในปีชวด พ.ศ. ๒๓๘๕ (แต่งรำพันพิลาปและเชื่อว่าแต่งนิราศพระปฐมก่อนสักหนึ่งปี อย่างที่บอกไว้ในรำพันพิลาปว่า **“ปลายปีจภูมิธูระ”**)

กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ พระนามเดิมพระองค์เจ้าหญิงวิลาส ทรงเป็นลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ที่ ๓ เป็นพระธิดาพระองค์ใหญ่ในเจ้าจอมมารดาบาง ประสูติเมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๓๕๔ ได้รับสถาปนาเป็นเจ้าต่างกรมเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๑ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๘๘

พระองค์เจ้าหญิงวิลาศทรงมีพระอนุชาร่วมเจ้าจอมมารดา ทรงพระนามพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ตามพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อจรัสสุริยวงศ์ในเรื่องประวัติสุนทรภู่ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณได้ทรงอุปการะสุนทรภู่จนสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ สุนทรภู่ได้แต่งบทสรรเสริญพระเกียรติถวายเรื่องหนึ่ง ซึ่งในขณะที่เขียนนี้ยังไม่พบฉบับ แต่ได้แต่เรื่องพระอภัยมณีถวายด้วย ครั้นเมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณสิ้นพระชนม์ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพผู้เป็นเจ้าพี่ชะรอยจะได้รับมรดกของเจ้าน้อง ได้ประทานอุปการะแก่สุนทรภู่ต่อไป โปรดให้แต่งเรื่องพระอภัยมณีต่อถวายเดือนละหนึ่งเล่มสมุดไทย

ข้าพเจ้าได้เขียนไว้ข้างหน้าแล้วว่า เรื่องของสุนทรภู่ที่เกี่ยวข้องกับพระองค์เจ้าลักขณานุคุณยังมีหลักฐานนอกเหนือจากคำบอกเล่ากันมาน้อยเหลือเกิน ทั้งนี้มิใช่จะไม่เชื่อว่าจะไม่ได้เกี่ยวข้องเลยก็หามิได้ เป็นเพียงแต่ว่าหลักฐานทางหนังสือควรจะมากกว่านี้สักหน่อยจึงจะงาม ส่วนที่สุนทรภู่เกี่ยวข้องกับกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ นอกเหนือจากที่ผู้ใหญ่เล่ากันมาว่าทรงเป็น **“นายของสุนทรภู่”** ยังมีหลักฐานทางอื่นมาประกอบคำของสุนทรภู่เอง

กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพทรงสร้างวัดเทพธิดาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ ผูกพัทธสีมาใน พ.ศ. ๒๓๘๒ (ในเรื่องการสร้างวัดเทพธิดานี้ จดหมายเหตุบางแห่งว่า พระบาทสมเด็จพระ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างประธานแลกรมหมื่นอัปสรสุตาเทพทรงสละเงินสมทบ พร้อมกันนั้นได้ทรงสร้างวัดราชนิตดาประธานพระองค์เจ้าโสณดี ธิดาพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ) ในปีที่ถูกพิชิตเสมานั้นสุนทรภู่ย้ายจากวัดราชบูรณะไปอยู่วัดเทพธิดา อยู่ได้สามพรรษาที่ลาสิกขาในปีชวด พ.ศ. ๒๓๘๕

ความต่อไปนี้อยู่ในเรื่อง **ยุดกลางในยุโรป** ของ น.ม.ส.

ท้าวเจ้าหลาน

เมื่อเขียนมาถึงตอนที่จะเริ่มเล่าเรื่องพระเจ้าหลานญาติที่ชวนให้อยากออกจากยุดกลางในยุโรปมาเมืองไทยสักพักหนึ่ง ถ้าพูดในส่วนวรรณคดีของเราจะเรียกบทกลอนของสุนทรภู่ว่ายุดกลางแห่งวรรณคดีไทยก็เห็นจะได้ สุนทรภู่เป็นกวีตัวงมาแต่รัชกาลที่ ๒ เป็นคนโปรดทำนอง “นาวรัตนกวี” นัยหนึ่งพวกที่ประชุมกันแต่งกลอนในที่ประทับพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ ได้เคย “หมอบรับกับพระจมีนไวย” เป็นต้น

ครั้น “สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา วาสนาเราก็กินเหมือนกลืนสุคนธ์” กล่าวอีกอย่างหนึ่ง คือเมื่อพ้นรัชกาลที่ ๒ มาถึงรัชกาลที่ ๓ แล้ว สุนทรภู่ก็อับวาสนา แรกเห็นจะไม่ใช่นักขนิทที่เก็บหอมรอมริบ ครั้นไม่ได้ทำราชการก็ซัดสน มีวิชาอยู่เพียงที่จะแต่งหนังสือขาย แต่ราคาหนังสือที่ขายได้นั้นก็ไม่สู้มาก กล่าวกันว่าแต่งเรื่องพระอภัยมณีขายถวายเป็นนายในวังได้เล่มสมุดไทยละ ๔ บาท ซึ่งเป็นราคาดีที่สุดในสมัยนั้น สุนทรภู่จะมีความรู้ทั่วไปอย่างที่เราู้กันในสมัยนี้ก็ได้ด้วยตัวเอง แต่แม้ในรัชกาลที่ ๓ ก็มีฝรั่งเข้ามาอยู่เมืองไทยบ้างแล้ว และมีไทยหนุ่มๆ ขึ้นเจ้านายแลลูกหลานของขุนนางผู้ใหญ่หลายคนเรียนภาษาฝรั่งจนพูดได้อ่านได้เขียนได้แลคงจะรู้เรื่องฝรั่งนำมาเล่ากันบ้าง สุนทรภู่ในรัชกาลที่ ๓ อาศัยอยู่ในสำนักพวก “สมัยใหม่” คือพวกรู้ภาษาฝรั่งในเวลานั้น

สุนทรภู่อับวาสนาลงในทันใดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ ด้วยสิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธาลงในปิ่นซึ่งตรงกับ ค.ศ. ๑๘๒๔ ต่อมาอีก ๑๓ ปี ค.ศ. ๑๘๓๗ กวีนักวิคตอเรียได้เกลี้ยราชสมบัติอังกฤษ ความทราบมาถึงเมืองไทยตลอดจนสุนทรภู่ แกจึงแต่งเรื่องนางลเวงเป็นเจ้าแผ่นดินเกาะลังกาซึ่งแกเรียกว่าอังกฤษ เราไม่ทราบว่ายุดกลางได้เริ่มแต่งเรื่องพระอภัยมณีเมื่อไร แต่กวีนักวิคตอเรียเสวยราชย์อังกฤษในปีที่ ๑๓ แห่งรัชกาลที่ ๓ ของเรา และได้ทรงวิวาทกับเจ้าชายเยอรมันใน ค.ศ. ๑๘๔๐ ในเรื่องพระอภัยมณีนางลเวงหาได้วิวาทกับเจ้าฝรั่งไม่ จึงน่าจะเข้าใจสุนทรภู่จะได้เริ่มแต่งพระอภัยมณีระหว่างปีที่กวีนักวิคตอเรียเสวยราชย์กับปีที่ทรงวิวาท หรือถ้าหลังปีทรงวิวาทมาก็คงจะไม่นาน เพราะข่าววิวาทคงจะทราบมาถึงเมืองไทยเหมือนกัน

เนื้อเรื่องพระอภัยมณีเป็นเรื่องซึ่งสุนทรภู่ผูกขึ้นเอง เพราะนอกจากที่เจ้าแผ่นดินอังกฤษเป็นสตรีแล้วก็ไม่มีอะไรอีก แต่สุนทรภู่อาจรู้เรื่องฝรั่งเล็กๆ น้อยๆ เก็บเอานาม

ในวรรณคดียุโรปมาแก้ไขเพี้ยนไปเล็กน้อย แล้วใช้ในเรื่องพระอภัยมณีก็เป็นได้ ที่กล่าวเช่นนี้ก็เพราะเจ้าลมานในพระอภัยมณีนั่นเสียงคล้ายชาลมานิก แต่เจ้า ลมาน เป็นเจ้ากรุงยักษ์คุมทัพยักษ์มักกะสันมาช่วยนางลเวงรบพระอภัย ฤทธิ์เดชของเจ้าลมาน ก็ดูที่จะไม่น้อย แต่ทนเสียงบีบของพระอภัยไม่ได้ ก็หลบอยู่ในสมรภูมิ

เรื่องราวในหนังสือฝรั่งที่เนื่องแต่พระเจ้าชาลมานิกนั้น ไม่เคยเห็นใครนำมาเขียน ในหนังสือไทย แต่ไทยเราก็คงจะทราบนามเจ้ากรุงปารีสองค์นั้นกันมานาน จึงทำให้ น่าสงสัยว่าเจ้าลมานของสุนทรภู่เป็นชื่อซึ่งเพี้ยนมาจากชาลมานิก

(จบความจากยุคกลางในยุโรป)

นอกจากกวีนิวกิตตอเรียจะเป็นนางลเวงในเรื่องพระอภัยมณี แลพระเจ้าชาลมานิกจากเรื่องยุคกลางในยุโรป จะเป็นท้าวเจ้าลมาน ยังมีฝรั่งอีกคนหนึ่งในประวัติศาสตร์ อินเดีย ชื่อ วอเรน เฮสติงส์ ซึ่งเสียงคล้ายอุสเรนในเรื่องเหลือเกิน วอเรน เฮสติงส์ ผู้นี้มีบทบาทสำคัญพอๆ กับลอร์ด ไคลว์ ในการที่อังกฤษได้อินเดียเป็นเมืองขึ้น สุนทรภู่ว่าจะได้ยินสองชื่อนี้เมื่อเล่ากันถึงเรื่องเมืองอินเดีย วอเรน เฮสติงส์ แปลงเสียงเป็น กลอนได้ แต่ลอร์ด ไคลว์ เต็มที่น้อยเสียงเข้าสัมผัสยากเหลือเกิน เลยไม่ได้มาเป็น ตัวละครของสุนทรภู่

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะเชื่อว่าสุนทรภู่ได้คิดนางลเวงขึ้นจากกวีนิวกิตตอเรีย แลจับเรื่อง แต่งต่อจากที่ค้างไว้ในแผ่นดินก่อนในระหว่างกวีนิวกิตตอเรียเสวยราชย์และเมื่อทรงวิภาห์ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๐-๘๓) เราก็อาจเชื่อได้อีกชั้นหนึ่งว่า แต่งถวายกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ไม่ใช่พระองค์เจ้าลักขณานุคุณอย่างที่เข้าใจกันมาแต่ก่อน (เพราะสิ้นพระชนม์ แต่ พ.ศ. ๒๓๗๘) คงจะได้เริ่มตั้งแต่อยู่วัดราชบูรณะ แล้วไปต่ออีกเมื่อย้ายไปอยู่ วัดเทพธิดา

ถามว่า มีอะไรในบทของสุนทรภู่อยืนยันบ้างไหม? ตอบว่ามีแต่บางเต็มที กลอนตอนฤๅษีที่เกาะแก้วพิสดารบอกกับสุตศาคระว่า

บิดาเจ้าเหล่ากอหน่อกษัตริย์
บุรีรัตนพลัดพรากจากสถาน
มาถึงกูอยู่ศาลานี้ช้านาน
ฟังโดยสารไปบุรีเมื่อปัจจุ
ประเดี๋ยวนี้ปี่ชวตคณศกแล้ว
เกิดหลานแก้วสามปีเข้านี้หนอ
แล้วบอกความนามกรทั้งเหล่ากอ
แต่ชื่อพ่อชื่อพระอภัยมณีฯ

ปีจอตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๐ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๘๓ ปีชวดคนศกตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๓ แต่ไม่อยู่ในชีวิตสุนทรภู่ ถ้าจะว่าให้ตรงตามศักราชปีชวด พ.ศ. ๒๓๘๓ สุนทรภู่ก็ต้องแต่งกลอนว่า “*ประเดี๋ยวนี้ปีชวดโทศกแล้ว*” ซึ่งไม่เป็นเสียงกลอนที่ดี จึงเข้าใจว่าสุนทรภู่เปลี่ยนศกเสียใหม่ให้รุ่นๆ

สุนทรภู่แต่ง*พระอภัยมณี*อยู่หลายปี แลถึงแม้เจ้านายชาววังจะ “*ติดจั่นอม*” เจ้าตัวก็อาจเบื่อ จึงยกไปแต่งเรื่อง*สิงห์ไตรภพ* ซึ่งค้างมาแต่แผ่นดินก่อนเช่นเดียวกัน แต่เรื่องนี้เข้าใจว่ากรมหมื่นอัปสรสุดาเทพจะไม่โปรด จึงรับสั่งให้สุนทรภู่กลับไปต่อเรื่อง*พระอภัยมณี* ตามพระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า เรื่องในตอนหลังๆ (คือต่อจากฉบับหอสมุดฯ อีกประมาณเท่าตัว) สุนทรภู่ใช้ให้ลูกศิษย์แต่งแทน ลูกศิษย์เหล่านั้นจะเป็นใครบ้างไม่ทราบ คงจะเป็นพวก “*เณรหนูกลั่น*” เสมียนมี ฯลฯ แต่นอกเหนือจากสองคนนี้แล้วไม่ปรากฏชื่อศิษย์ของสุนทรภู่ว่าเป็นนักกลอน แต่คงจะมีไม่น้อยทีเดียว

ครั้งหนึ่งสุนทรภู่กำลังนั่งเขียนกลอนอยู่ เกิดมีนกเงือกตีเคาะผ่านบ้านเกิดอารมณ์สนุกขึ้นมาอย่างไรก็ไม่ทราบ หยิบได้ก้อนอิฐก้อนหนึ่งก็ขว้างไปที่บ้านสุนทรภู่ สุนทรภู่ตกใจอุทานออกมาว่า “*ฮั้ย! ฮั้ย!* กำลังนั่งคิดกลอนลงนอนเชลง คิดตอนพระอภัยเที่ยวละเวง พออิฐปาฝาเบ้ง-ก็ตกใจ!”

ถ้าจะเชื่อว่าเรื่องนี้เป็นจริง ก็ต้องเชื่อว่าเรื่อง*พระอภัยมณี*ตอนนางละเวง แต่งในระหว่างที่ไม่ได้บวชเป็นพระ ซึ่งไม่ตรงกับที่ข้าพเจ้าเขียนไว้ข้างบนเรื่องเดียวกันนี้ ยังมีเล่าอยู่ในหนังสือ*จินตนาการของสุนทรภู่* ของ คุณเสงี่ยม คุ้มพวง ว่า

อีกเรื่องหนึ่งเล่ากันว่า ขณะที่ท่านกวีเอกดื่มน้ำอมฤตพอลดขนาดก็มักนอนเอกเขนก หรือซาไขว่ห้างว่ากลอนล้นบ้าน ซึ่งใครจะฟังหรือไม่ฟังไม่สนใจ ขอให้ได้ว่ากลอนเล่นพอเพลินอารมณ์ก็พอใจแล้ว แต่ครั้งนี้เกิดเสียงดังมากไปจนคนข้างบ้านรำคาญก็เอาอิฐประเคนผ่านบ้านปั้งเข้าให้ ร้อนถึงยายนัยว่าไม่ไช้ยายตัว แต่เคยเลี้ยงมาได้ยินคนข้างบ้านเอาอิฐทุ่มที่โกรธสุนทรภู่ จึงเกิดได้คารมกับท่านจอมกวีเอกขึ้น เพราะสาเหตุที่กลอนว่า

“*สุนทรภู่ครูเฒ่านอนเฉาเฉง มือกำยหน้าผากไขว่ขาร้องว่าเพลง*” พอถึงตอนนี้ก็พอดีอิฐลอยมากระทบฝาบ้านปั้งเข้า สุนทรภู่ก็เลยว่ากลอนต่อไปว่า “*เสียงอิฐปาฝาเบ้งสะเทือนไป*” ฝ่ายยายอยู่ในครัวได้ยินคนขว้างเพราะรำคาญเสียงสุนทรภู่ ก็ร้องตะโกนออกไปว่า “*ฮั้ย! ฮั้ย!* มึงไม่รู้จักอะไรเสียมั่งเลย ชาวบ้านเขารำคาญรู้ไหม” สุนทรภู่ก็ต่อเป็นกลอนออกไปอีกว่า “*ว่าหรือไม่ว่ากูรู้อยู่เต็มจิต*” ยายก็ส่งเสียงออกมาด้วยความโมโหอีกว่า “*มึงจะเกรงกลัวใครมึงไม่มีเลย*” สุนทรภู่ก็ต่อเป็นกลอนไปอีกว่า “*จะเกรงกลัวสักนิคก็หาไม่*” ยายอดทนต่อคำล้อเลียนของสุนทรภู่ไม่ไหว ก็

ออกปากไล่ให้ไปอยู่ที่อื่น *“ไปนะอำยภู่ มึงไปให้พ้น ใครจะว่าจะค่าไม่นำพาเสียเลย”* แทนที่
ท่านจะสงบกลับตอบไปเป็นกลอนอีกว่า *“ภู่หรือไม่ภู่ภู่ไม่ไป ใครว่าช่างใครไม่นำพา”*
รวมความว่าเรื่องนี้เป็นคำกลอนขึ้นมาได้ดังนี้

“สุนทรภู่ครูเฒ่าอนเอนเฉง
มือกำยหน้าผากไขว่ขวาร้องว่าเพลง
เสียงอิฐปาฝาเบิ่งสะเทือนไป
ภู่หรือไม่ภู่ภู่อยู่เต็มจิตต์
จะกลัวเกรงตักนิคก็หาไม่
ภู่หรือไม่ภู่ก็ไม่ไป
ใครว่าช่างใครไม่นำพา”

ความว่า เหตุการณ์ข้างบนนี้เป็นเรื่องในสมัยรัชกาลที่ ๒ ในระยะที่สุนทรภู่
ยังหนุ่มแน่นและโปรดน้ำอมฤต เสียแต่ในกลอนเรียกตัวเองว่า **“สุนทรภู่ครูเฒ่า”** แต่
ก็ยังมิวายมีชีวิตร่วมบ้านเดียวกัน อย่างไรก็ดี คุณแสงยมได้แถมทำยาว่า **“เท็จจริง
อยู่กับผู้เล่า แต่ได้ยินมาจากหลายปาก จึงนำมาเล่าสู่กันฟัง”**

เมื่อสุนทรภู่สึกแล้วได้ไปพึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (ขณะนั้นดำรง
พระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์)

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ พระนามเดิมเจ้าฟ้าจุฑามณี (แต่เรียกกันเป็นสามัญ
ว่าเจ้าฟ้าน้อย) ทรงเป็นลูกเธอพระองค์ที่ ๕๐ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย สมเด็จพระศรีสุริเยนทร์เป็นพระราชชนนี สมภพเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๑

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ สวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๖๗ เจ้า
ฟ้าน้อยได้เสด็จไปประทับที่พระราชวังเดิมธนบุรี พร้อมด้วยสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์
ส่วนเจ้าฟ้ามงกุฎ ผู้เป็นเจ้าพี่กำลังทรงผนวช

บริเวณพระราชวังเดิมในสมัยนั้นเป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบ คือแม่น้ำเจ้าพระยา
ด้านหน้า คลองบางหลวงด้านหนึ่งถึงสุดเขตวัดท้ายตลาด มีป้อมวิชัยประสิทธิ์อยู่ที่มุม
แม่น้ำ คลองวัดท้ายตลาดอยู่ด้านหลัง คลองนี้ผ่านหลังวัดแจ้ง ตลอดจนบ้านขมิ้นไป
ออกคลองบางกอกน้อย หลังวัดอมรินทร ส่วนบริเวณวังด้านที่สี่ คือคลองวัดแจ้ง
คั่นวัดแล้ววังจากแม่น้ำถึงคลองวัดท้ายตลาด ซึ่งในสมัยนั้นคลองในตอนนี้เรียกชื่อทางการ
ว่าคลองนครบาล

ตลอดระยะทางด้านยาวจากวัดท้ายตลาดถึงคลองวัดแจ้ง มีกำแพงขนานกับ
แม่น้ำแลคลองนครบาล เขตประทับของเจ้าฟ้าน้อยอยู่ด้านหน้า คือที่ตกแม่น้ำ ส่วน
ด้านหลังตกคลองวัดท้ายตลาด นอกกำแพงเป็นเขตที่ขุนนางของพระองค์ท่านอยู่ ใน

จำพวกขุนนางเหล่านั้นที่สำคัญที่สุด คือพระยามณเฑียรบาล (บัว) ผู้เป็นพระพี่เลี้ยง เจ้าฟ้าน้อยมาแต่ทรงยังพระเยาว์ และเป็นกรมวังของพระองค์ท่าน เมื่อสุนทรภู่ลี้กไป พึ่งเจ้าฟ้าน้อยได้ไปอยู่กับพระยามณเฑียรบาล (บัว)

ความต่อไปนี้อยู่ในคำนำหนังสือประชุมปาฐกถา เล่ม ๑ พระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

“พระยามณเฑียรบาล (บัว) เป็นข้าหลวงเดิม แก่กว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสิบสองปี เคยเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เที่ยงทรงพระเยาว์ แลเป็นพระพี่เลี้ยงของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ด้วย ครั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงพระจำเริญแล้ว พระพี่เลี้ยงบัวได้เป็นจางวาง แต่ยิ่งกว่าจางวางเป็นนายวังคลัง เสร็จ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ไม่ทรงระแวงเลยว่าเงินอาจไม่มีพอทรงใช้ จึงมีเวลาขาดแคลนบ่อยๆ ในรัชกาลที่ ๓ ฐานะของพระองค์ไม่เหมือนในรัชกาลที่ ๒ แลที่ ๔ ถึงจะมีส่วยสาอากรขึ้นอย่างเจ้านายอื่นๆ แลคงจะไม่ถึงขั้นแค้น เพราะมีทรัพย์สินสมบัติส่วนพระราชชนนีแลส่วนพระองค์ที่มีอยู่แล้ว แลได้มาโดยตำแหน่งที่มีราชการเป็นผู้ใหญ่อยู่ในแผ่นดินก็จริง ถึงกระนั้นยังมีเวลาเงินขาดวัง จางวางบัวก็ต้องออกเที่ยว ขวนขวายเก็บภาษีอากรล่วงหน้า หรือหยิบยืมในที่ต่างๆ ในนามของจางวางบัวเอง เอาเงินมาทศรองใช้ในราชการของเจ้า ถ้าต้องกู้หนี้เมื่อได้เงินอื่นมาก็จัดการใช้ไปเสร็จ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ไม่ทรงทราบ แลไม่ใ้พระหทัยที่จะไต่ถามเลย

ในรัชกาลที่ ๔ พระยามณเฑียรบาล (บัว) ว่าราชการกรมวังวังหน้า แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระราชทานพานทองไปแต่วังหลวง เพราะทรงคุ้นเคยโปรดปรานมาแต่ก่อน พระยามณเฑียรบาลเป็นขุนนางวังหน้าก็จริง แต่เป็นคนโปรดวังหลวง มีตำแหน่งเฝ้าได้เหมือนขุนนางวังหลวงอีกส่วนหนึ่ง บางคราวมีราชการเกี่ยวกับวังหน้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีพระบรมราชโองการให้หาพระยามณเฑียรบาลไปเฝ้า หรือมีพระราชหัตถเลขาถึงก็มี พระยามณเฑียรบาลเคยเล่าว่า บางคราววังหลวงรับสั่งให้หา ครั้นไปเฝ้าแล้วกลับไปวังหน้าจะนำความไปทูล เสด็จออกอยู่ท้องพระโรง ครั้นทอดพระเนตรเห็นพระยามณเฑียรบาลเข้าไปก็เสด็จลงจากพระราชอาสน์ทูลพระองค์ลงหมอบบ้วนน้ำลาย ตรัสบ้วนบอกข้าราชการว่าผู้มีบุญคนโปรดเจ้าชีวิตเขามา ต้องแสดงเคารพให้สมเกียรติ ต่อเมื่อพระยามณเฑียรบาลคลานเข้าไปถึงจะกราบทูลเรื่องราชการ จึงทรงพระสรวลเสด็จกลับขึ้นพระแท่น

ราชการกรมวังในวังหน้านั้น พระยามณเฑียรบาลเป็นผู้ลิตีชีวิต เรียกกันว่าเจ้าคุณผู้เฒ่า เข้าออกวังในได้ไม่ว่ากลางวันกลางคืน ไม่ต้องมีโขนจำควบคุม ไปเยี่ยมเยียนตามตำหนักเจ้านายแลตามเรือนเจ้าจอมหม่อมห้ามได้ทุกแห่ง เป็น คุณตา’ ของเจ้านายลูกเธอโดยมาก

“พระยามณเฑียรบาล (บัว) มีชีวิตต่อมาจนข้าพเจ้ารู้จักอายุ ๘๐ ปีเศษ

แล้วยังไม่เห็นเป็นคนแก่ทรุดโทรม โรคภัยไม่มี จนในที่สุดเมื่อตายก็ไม่ป่วย นอน
กลางคืนก็ตายไปเฉยๆ”

(จบความจากประชุมปาฐกถา)

พระยามณเฑียรบาล (บัว) มีภรรยา ๒ คน คนที่ ๒ เป็นข้าของสมเด็จพระศรี
สุริเยนทร์พระราชทาน มีบุตรธิดาด้วยกัน ๕ คน คนที่ ๓ เป็นหญิงชื่อนวล
ที่ ๔ ได้เป็นพระยาเสนาภูเบศร์ (ใส สโรบล) แลคนสุดท้ายชื่อน่าน รับราชการ
ฝ่ายในในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเจ้าจอมมารดาของพระองค์เจ้า
หญิงวรพักตร

ส่วนธิดาที่ชื่อนวลเป็นภริยาของนายสุตจินดา (พลอย ชูโต) มีบุตร ๓ คน
ธิดา ๑ ชื่อ เลี่ยม (เล็ก) รับราชการฝ่ายในกรมพระราชวังบวร บวรวิชัยชาญ
เป็นเจ้าจอมมารดาของพระองค์เจ้าหญิงภัทรวดี ศรีราชธิดา แลพระองค์เจ้าชาย
รัชนี้แจ่มจรัส (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์) นอกจากนั้นนายสุตจินดา (พลอย) ยังมี
ธิดากับภริยาเก่าคนหนึ่งชื่อ เปี้ยน เป็นท่านผู้หญิงภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)
ธิดา ๒ คนของนายสุตจินดา (พลอย) คือ ย่าและยายตัวของข้าพเจ้าเป็น **“หลานสาว”**
บ้านพระยามณเฑียรบาล (บัว) อนึ่งกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เมื่อเสด็จออกจากวังหน้าแล้ว
ก็ได้ไปประทับที่บ้านนั้นก่อนเสด็จไปเมืองนอกแลหลังเสด็จกลับใหม่ๆ บ้านนั้นในปัจจุบันใช้
เป็นที่โรงเรียนนายเรือ

ย้อนกล่าวถึงประวัติสุนทรภู่ ที่ว่าเมื่อลี้ภัยแล้วได้ไปพึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว อยู่ที่บ้านพระยามณเฑียรบาล (บัว) นั้น มีเล่าอยู่ในคำนำหนังสือบทละครเรื่อง
เทพวิไล ของพระยาเสนาภูเบศร์ (ใส) (คำนำเป็นพระนิพนธ์ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์)

“หนึ่งควรจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า สุนทรภู่เป็นข้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เคย
มีสำนักอยู่ที่บ้านพระยามณเฑียรบาล (บัว) แลนายพัก บุตรสุนทรภู่ (หนูพัก) ในนิราศวัด
เจ้าฟ้า) ก็เคยอยู่ห้องข้างห้องในบ้านนั้นตลอดมาจนตาย”

เรื่องเดียวกันนี้ที่ว่าสุนทรภู่ออกอยู่กับพระยามณเฑียรบาล (บัว) ยังมีเล่าใน
ภาคผนวกหนังสือสามกรุง ว่า “ที่ห้องหลังใหญ่ของทวดข้าพเจ้าผู้เป็นพระพี่เลี้ยงมาแต่
ยังทรงพระเยาว์ มีฝาเพื่ยมกันที่เฉลียงค้ำกวางเป็นห้องๆ หนึ่งซึ่งญาติของข้าพเจ้าที่บ้าน
นั้นบอกว่าเป็นห้องสุนทรภู่ และนายพักบุตรสุนทรภู่ออยู่ต่อมา”

ถึงรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔) เจ้าฟ้าน้อยได้รับสถาปนาเป็นพระบาทสมเด็จพระ
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จย้ายจากพระราชวังเดิมไปประทับที่พระราชวังบวรสถานมงคล
ส่วนพระราชวังเดิม ซึ่งเป็นวังสำคัญอันดับ ๓ ในแผ่นดิน โปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงวงศาธิ
ราชสนิทย้ายไปประทับ พระยามณเฑียรบาล (บัว) มิได้ย้ายข้ามฟากตามเสด็จ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ มาด้วย ส่วนสุนทรภู่ซึ่งทรงตั้งเป็นพระสุนทรโวหาร

อาลักษณ์ฝ่ายกรมพระราชวังบวรฯ ก็ยังคงอยู่ที่บ้านพระยามณฑิยบาลต่อไปจนถึง
อนิจกรรมใน พ.ศ. ๒๓๙๘ สิริชนมายุ ๗๐ ปี

งานเบ็ดเตล็ดของสุนทรภู่ รู้แล้วอย่าเอ็ดไป

กาพย์ลำนำแลกาพย์เห่กล่อม

เมื่อสุนทรภู่บวชอยู่ที่วัดเทพธิดา ได้แต่งกาพย์ลำนำเป็นนิทานอ่านเทียบเรื่อง พระ
ไชยสุริยา ซึ่งพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) นำมาพิมพ์ไว้ในหนังสือเรียนมูลบทบรรพกิจ
สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ในเรื่องประวัติสุนทรภู่ ระบุว่าพระยาธรรมปรีชา
(บุญ) ซึ่งบวชอยู่ที่วัดเทพธิดาพร้อมกับสุนทรภู่เล่าถวายว่า สุนทรภู่แต่งเรื่องนี้ที่วัดนั้น

ในขณะที่สุนทรภู่อยู่ที่วัดเทพธิดาไม่น่าจะมีลูกศิษย์เด็กๆ ขนาดเรียน กอ ขอ กอ
กา (มีแค่ลูกศิษย์นักกลอน) คุณฉันท์ ข้าวิไล จึงสันนิษฐานว่าสุนทรภู่แต่งเมื่ออยู่เมือง
เพชรฯ ก่อนเข้ารับราชการ จริงอยู่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ คงจะได้ทรงสนพระทัยใน
เรื่องสุนทรภู่เท่าไรนักเมื่อยังทรงมีโอกาสสืบถามข้อความต่างๆ จากพระยาธรรมปรีชา
(บุญ) ได้ มิฉะนั้นก็คงจะได้ตรัสถามว่าสุนทรภู่เป็นคนชนิดไหน มีรูปร่างสูงโย่งโตใหญ่ หรือ
ต่ำเตี้ย หน้าตาขาวดำแดงอย่างไร เพิ่งจะได้มาสนพระทัยอย่างจริงจังเมื่อทรงจับเขียนเรื่อง
ของสุนทรภู่ หาคโอกาสที่จะสอบถามได้ทั้งจากพระยาธรรมปรีชา (บุญ) แลสมเด็จพระเจ้าฟ้า
กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (เจ้าฟ้ากลางผู้เป็นลูกศิษย์) ทั้งนี้เป็นที่น่าเสียดาย แต่ถึงกระนั้น
ก็ไม่น่าเชื่อคำที่พระยาธรรมปรีชาพูดเรื่องสุนทรภู่แต่งนิทานเรื่องพระไชยสุริยา เมื่ออยู่วัด
เทพธิดา ข้อความบางอย่าง เช่นน้ำท่วมเมื่อ “น้ำป่าเข้าธานี” คุ้งบ่งถึงน้ำท่วมครั้งใหญ่ใน
รัชกาลที่ ๓

นิทานเรื่องนี้จะแต่งขึ้นเพื่อเตรียมลี้กออกไปสอนหนังสือลูกเธอในเจ้าฟ้าน้อย หรือ
จะมีใครขอร้องให้แต่ง เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าไม่ทราบ ในประมาณระยะเวลาเดียวกันยังมีเรื่อง
อ่านเทียบเกิดขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง คือ ปถมมาลา ซึ่งพระเทพโมฬี (ผึ้งหรือผึ้ง) เป็นผู้แต่ง

นอกจากกาพย์ลำนำเรื่องพระไชยสุริยา สุนทรภู่ยังได้แต่งกาพย์เห่กล่อมพระ
บรรทม ไว้อีกสี่เรื่อง สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพระบุว่า โอกาสที่จะแต่งจะมีตาม
ระยะ คือในรัชกาลที่ ๒, เมื่ออยู่ในอุปการะของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ, แลเมื่ออยู่กับ
เจ้าฟ้าน้อย ถ้าจะเดาว่าเรื่อง เห่จับระบำ เห่เรื่องกาเกี แลเรื่องโคบุตร แต่งในรัชกาลที่ ๒
เห่เรื่องพระอภัยมณีแต่งเมื่อลี้กแล้ว ก็คงไม่ผิด หรือถ้าจะว่าเรื่องหลังแต่งถวายกรมหมื่น
อัปสรสุดาเทพสำหรับกล่อมบรรทม หม่อมเจ้าโสมนัสธิดาพระองค์เจ้าลักขณานุคุณก็ดูจะคิ
ขึ้นอีก พระองค์เจ้าลักขณานุคุณสิ้นพระชนม์เมื่อประสูติหม่อมเจ้าโสมนัสไม่ถึงปี กรมหมื่น

อัปสรสุตาเทพผู้เป็นบ้า ทรงรับไปเลี้ยงต่อ

จะอย่างไรก็ตาม เรื่องพระไชยสุริยา ใช้เป็นบทเรียนหัดอ่าน ก ข จนกระทั่งเมื่อเร็วๆ นี้ ส่วนเห่กล่อมบรรทมใช้กล่อมลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดรัชกาลที่ ๔

อภินุราช

ในหนังสือพิมพ์วิทยาสาร ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๖ ลงวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ข้าพเจ้าได้เขียนเรื่อง “อ่านวรรณคดีด้วยหู” โดยยกกลอนเกี่ยวกับ “เขาย่อมเปรียบเทียบความว่ายามรัก แต่น้ำผักต้มชมชมว่าหวาน” มาลงสามท่อน คือ

ตัวอย่างที่ ๑

นางคมค่อนอ่อนโอษฐ์ว่าโปรดเกล้า

พระคุณเท่าดินฟ้าชลาไหล

แต่น้องนี้วิตกในอกใจ

กลัวจะไม่เหมือนนรศพจมาน

เขาย่อมเปรียบเทียบความว่ายามรัก

แต่น้ำผักต้มชมชมว่าหวาน

ครั้นจิตจางห่างเหินไปเนิ่นนาน

แต่น้ำตาลก็ว่าเปรี้ยวไม่เหลือวแล

ด้วยโอรสอนุชาเขามารับ

กลัวจะกลับทิ้งขว้างไปห่างแห

อันอารมณ์ลมหวนมักปรวนแปร

จะขอแต่คำมั่นที่สัญญา

จะจากกันวันใดอย่าไปเปล่า

ช่วยตัดเกล้าน้องให้ขาดเหมือนปรารถนา

จะให้พ้นทนทุกข์เวทนา

แล้วผ่านฟ้าจึงไปตามความสบายฯ

พระแยมยิ้มพริ้มเพราะว่าเจ้าพี่

ไม่หน่ายหนีขุนนางอย่ามาดหมาย

ซึ่งสิ่งใดได้รับไม่กลับกลาย

จะเป็นตายอย่างไรไม่ไถลกัน

ถึงแก่กกงเงินเดินไม่รอด

จะสู้กอดแก้วตาจนอาสัญ

ซึ่งพระน้องกองทัพบารับนั้น
ถึงผูกพันพวนตากไม่ยอมไปฯ

ตัวอย่างที่ ๒

เมื่อนั้น

จินตหราวาดศิรีไธ
ทั้งรักทั้งแค้นแน่นฤทัย
นางทราวม้วยวันทาแล้วพาที
ไม่ลืมคุณทูลกระหม่อมชูปย้อมเลี้ยง
ได้ชื่อเสียงสมคะเนมเหสี
โฉนพระจะมาให้ฆ่าดี
น้องไม่มีข้อเคืองด้วยเรื่องไร
ถามผู้รู้เห็นเป็นโจทก์
ทูลกล่าวโทษว่าน้องทำไฉน
ซึ่งทรงธรรม์สัญญาว่าไว้
เล่าก็ไม่มีผิดสักนิดเลย
แต่น้องรักศักดิ์คำเหมือนน้ำมาก
ขึ้นท่อมปากสุดที่จะทูลเฉลย
อย่าดูบหลังซังตายภิปรายเปรย
น้องก็เคยเป็นข้ามาช้านาน
เหมือนเขาเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก
แต่น้ำผักคัมขมก็ขมหวาน
ถึงยามยัดจิตกร่อยทั้งอ้อยตาล
เคยโปรดปรานเปรี้ยวเค็มรู้เต็มใจ
ขออยู่เป็นข้าฝ่าพระบาท
ไม่แข่งวาสนาหามิได้
เสด็จมาเข้าอยู่มั่นรู้ไป
จะเคืองใจพระน้องจะหมองมัว
ด้วยแรกเริ่มเดิมพระสละเสีย
มิใช่เมื่อยแล้วจะวิ่งมาชิงผิว
เห็นสูงศักดิ์นี้ก็น้องจึงต้องกลัว
จะฝากตัวตามประสาเป็นข้าไท
แต่หนหลังพลั้งพลาดประมาทจิต

จึงต้องผิดเพียงว่าเลือดตาไหล
 แม้นมีจำตำราข้างหน้าไป
 จะซ้ำได้ความอายเพียงวายุปรานฯ

ตัวอย่างที่ ๓

ครั้นถึงจึงประทับเกยทอง
 พระประคองเทวีศรีสาห
 นำดำเนินเดินเรียงเคียงองค์
 เสด็จตรงเข้ายังวังในฯ
 ขึ้นบนมณเฑียรเขียนผนัง
 ให้นางนั่งแท่นทองผ่องใส
 พิศวงหลงลืมปลื้มใจ
 เฝ้าดูบไล้โลมนางโฉมยงฯ
 นื่องรัก
 ผ่องพักตรลักขณาศรีสาห
 เจ้างามเหมือนเดือนแรมแจ่มวง
 ชวตทรงพริ้งพร้อมกล่อมกลม
 เจ้าอยู่ไกรลาสวาสนา
 จำเพาะพามาพบประสบสม
 จะโลมโฉมโฉมโฉมโฉมโฉม
 ขึ้นอารมณ์ร่วมจิตสนิทใน
 อย่าเมินเมียงเอียงอายสายสมร
 จงโอบอุ้มอ่อนจิตพิศมัย
 พलगขยับจับต้องทองใจ
 นางปัดกรค้อนให้ไม่ไยดี
 พระแนบนางพलगว่านิจาน้อง
 ฝ้าขัดข้องป้องกันผินผันหนี
 นางพลิกผลักหนักหน่วงท่าท้วงที่
 พระหยอกเย้าเข้าซี้ปรีดาฯ
 ทรงศักดิ์
 อย่ารุกรานหาญหักนักหนา
 น้องอุตส่าห์พยายามตามมา
 จะขอเป็นเช่นข้าฝ่าละออง

คัวเกินสาวคราวแก่แพ้วม
 ไม่ควรคู่ชู้สมสมสง
 ที่ร่นราวชาวเมืองเนืองนอง
 อันรูปร่างอย่างน้องไม่ต้องการ
 เหมือนเขาเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก
 น้ำผักคัมขมก็ขมหวาน
 เมื่อจิตจางห่างเหินเนิ่นนาน
 แต่น้ำตาลว่าเปรี้ยวไม่เหลือหวด
 ขอสนองรองบาทเหมือนมาคหมาย
 อย่าคว่นได้ให้อายอดสู
 ราชกิจฉิดชอบไม่รอบรู้
 พระภูณัยได้เมตตาฯ

ในสามตัวอย่างนี้ ได้ขอให้พิจารณาว่า

- ก) อยู่ในเรื่องอะไร ตรงไหน
- ข) ทั้งสามตอน เป็นของสุนทรภู่หรือไม่ใช่? ถ้าใช่ เป็นทั้งตอนหรือเป็นบางส่วน
- ค) ถ้ามีส่วนหรือตอนที่ไม่ใช่ของสุนทรภู่ ใครเป็นผู้แต่ง

ท่านบรรณาธิการวิทยาสารเห็นสนุกด้วยกับการเล่น “ทายซิเอ๋ย” นี้จึงประกาศว่า ถ้าใครทายถูกจะมีรางวัลให้ วิทยาสารเป็นหนังสือ ซึ่งสมาชิกส่วนมากเป็นครู มีประกวดที่ไร มักตอบเข้ามามากๆ แต่ในคราวนี้เข้าใจว่าไม่มีใครเลยสักรายเดียว ฉะนั้นจะขอแก้ไขนะที่นี้

๑. ตัวอย่างที่ ๑ อยู่ในเรื่องพระอภัยมณี ที่ ๒ อยู่ในบทละครพระราชนิพนธ์ ร. ๒ เรื่องอิเหนา ที่ ๓ อยู่ในบทละครเรื่องอภัยนุราช

๒. ส่วนในเรื่องผู้แต่งถือตามพระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในเรื่อง ประวัติสุนทรภู่ และค่านำเรื่องอิเหนา

- ก) ตัวอย่างที่ ๑ สุนทรภู่แต่ง
- ข) ตัวอย่างที่ ๒ ไม่ใช่ของสุนทรภู่

เรื่องอิเหนาตอนที่พระราชนิพนธ์จบแค่ลิกชี (เล่ม ๒๙ สมุดไทย) ส่วนอีก ๘ เล่มต่อเป็นของแต่งเติมแต่งแทรกที่หลัง ที่ว่าต่อคือตอนที่ ๓๒, ๓๓, ๓๔ และ ๓๗ ที่ หอสมุดพิมพ์ ส่วนที่ว่าแทรกคือเล่มที่ ๓๐ และ ๓๑ ตอนหนึ่งเล่มที่ ๓๕ และ ๓๖ อีก ตอนหนึ่ง ใครจะเป็นผู้แต่งต่อเติมแต่งแทรกเป็นของที่ไม่มีหลักฐาน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพรับสั่งว่ามักกล่าวกันว่ากรมหมื่นสุนทรภักษ์ ทรงต่อพระราชนิพนธ์ ส่วนตอนที่ ๓๕ และ ๓๖ ที่ว่าแทรก กล่าวกันว่าเป็นพระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ตัวอย่างที่ ๒ อยู่ในตอนที่ ๓๖ จึงเป็นพระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรฯ แต่ไม่มีหลักฐาน

แน่นอน

ค) ตัวอย่างที่ ๓ อยู่ในบทละครเรื่องอภัยนุราช ซึ่งอยู่ในบาณชีของหอสมุดว่าสุนทรภู่แต่ง (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รับสั่งว่าแต่งถวายพระองค์เจ้าดวงประภาพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ส่วนกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ในคำนำหนังสือเทพวิไล รับสั่งว่าเป็นของพระยาเสนาภุเบศร์ (โส ทรโบล) “พระยาเสนาภุเบศร์ได้แต่งกลอนละครไว้หลายเรื่อง ที่เหลืออยู่เป็นเรื่องใหญ่ก็คือเรื่องเทพวิไลเรื่อง ๑ เรื่องวิเชียรสุริยวงศ์เรื่อง ๑ กับบุตรภรรยาพระยาเสนาภุเบศร์กล่าวว่าเรื่องอภัยนุราชอีกเรื่อง ๑ (หนังสืออภัยนุราชนี้ บาณชีหนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนครว่าสุนทรภู่แต่ง)”

พระยาเสนาภุเบศร์ผู้นี้เป็นบุตรพระยามณเฑียรบาล (บัว) น่าจะเป็นลูกศิษย์สุนทรภู่ ถ้าจะเชื่อว่าสุนทรภู่ไม่ได้แต่งอภัยนุราชและเชื่อว่าพระยาเสนาภุเบศร์ผู้เป็นลูกศิษย์แต่ง ก็อาจสันนิษฐานได้อีกชั้นหนึ่งว่า เมื่อแต่งแล้วได้นำให้สุนทรภู่ตรวจแก้

ในระหว่าง ๑๔ ปีที่สุนทรภู่ฟังพระบารมีพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ อยู่ นั้น ได้ทรงใช้อย่างไรบ้างไม่ปรากฏแน่ชัด ที่จะให้แต่งกลอนนั้นไม่มีปัญหา แต่บทสุญหายเสียสิ้นพระองค์ทรงเล่นกลอนมาแต่หนุ่ม ดังมีเรื่องเพลงยาวสามชาย เหลือเป็นพยาน กวีพระองค์หนึ่งที่ทรงเล่นกลอนด้วยคือกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ผู้ซึ่งเป็นพระเชษฐาร่วมพระราชบิดา (ประสูติปีเดียวกัน แต่กรมหลวงวงศาฯ แก่เดือนกว่า ทรงเรียก “พี่น้อง”) เมื่อสุนทรภู่ไปอยู่ด้วยที่จะต้องเข้าร่วมเล่นกลอนด้วยเป็นแน่ ข้อนี้มีบอกในนิราศซึ่งนายตาบผู้บุตรสุนทรภู่แต่งในรัชกาลที่ ๕

ถึงพระราชวังสะท้อนจิต

กระนั่งคิดถึงบิดาน้ำตาไหล

พระปิ่นเกล้าเจ้าสุฐานิศาถัย

เสด็จไปสู่ที่นี้ฤพาน

เคยชูปเลียงบิดามาแต่ก่อน

ให้เป็นทีพระสุนทรโวหาร

ทั้งเบี่ยงหวัดผ้าปี่มีประทาน

พระโปรดปรานชูปเลียงเป็นเทียงธรรม

เคยมาบอกลักรวาทหน้าที่นั่ง

แต่คราวครั้งก่อนบิดาจะอาสัญ

น้อมศิโรตม์กราบก้มบังคมคิด

พระคุณนั้นล้ำลบลภพไตรฯ

ในภาคผนวกหนังสือสามกรุง เมื่อกล่าวถึงเพลงยาวสมัยกรุงเก่าบทหนึ่งซึ่งเป็น
ฉีกปากหญิงอันคมกล้า ได้กล่าวทำนองถึงสุนทรภู่ว่า

“เมื่อข้าพเจ้าพบกับเพื่อนชายคนหนึ่งถึงเรื่องกาพย์เพลงยาวของกุลสตรีกรุง
เก่า ผู้เลื่องเกียรติแต่ไม่ลือนามคนนั้น เขาก็ว่าถ้าพบสตรีผู้แต่งกาพย์นี้ เขาก็จะต้องรีบหนี
ออกให้ห่าง ไม่กล้าสู้หน้าเพราะกลัวฉีกปาก แต่งสู้ก็ไม่ไหว”

ที่เขาเล่าเช่นนี้ ทำให้ข้าพเจ้านึกถึงเรื่องก่อนเกิดเรื่องหนึ่งซึ่งเคยได้ยินญาติผู้ใหญ่
เล่า ไม่เกี่ยวกับสามกรุง แต่เป็นเรื่องขบขันดีก็นำมาเล่าสู่กันฟังในที่นี้

“เรื่องนั้นเล่าว่า ในรัชกาลที่ ๓ เจ้านายต่างกรมพระองค์หนึ่งทอดพระเนตรเห็น
หญิงสาวทรงรูปลักษณะเป็นที่ต้องพระหฤทัย จึงทรงแต่งเพลงยาวไปเกี่ยว ไม่ทรงทราบว่า
เจ้าฟ้าน้อย (พระปิ่นเกล้าฯ) ทรงติดพันกับแม่คนนั้นอยู่แล้ว ฝ่ายแม่สวयเมื่อได้รับเพลง
ยาวของเจ้าต่างกรม ก็ส่งถวายเจ้าฟ้าน้อยทอดพระเนตร เวลานั้นสุนทรภู่จะพียงอยู่กับเจ้า
ฟ้าน้อย จึงทรงใช้ให้แต่งเพลงยาวตอบเจ้าต่างกรมเหมือนว่าแม่สวยแต่งเอง ครั้นแม่สวย
ได้รับร่างของสุนทรภู่ก็คิดส่งไปถวายเจ้าต่างกรม เจ้าต่างกรมได้รับก็เห็นจะทรงยินดี เพราะ
ถ้าหญิงไม่เล่นด้วยก็เห็นจะไม่ตอบเพลงยาว แต่ครั้นทรงเปิดฉีกออกอ่าน ก็พบคารมกลอน
เหน็บแหลมเผ็ดร้อนที่สุด เลยทรงครั้นคร้ามไม่กล้าพยายามกับแม่สวยคนนั้นต่อไป”

สุนทรภู่เป็นคนที่ใช้คำให้เป็นปาวได้ มีความนึกอย่างไรก็เอามาเป็นกลอนได้
อย่างนั้น นอกจากเรื่องข้างบนนี้ยังมีอีกเรื่องหนึ่งเล่ากันมา ข้อความว่าครั้งหนึ่งจะเป็นก่อน
เข้ารับราชการหรือในรัชกาลที่ ๒ หรือขณะบวชหรือเมื่อสึกแล้วไม่ทราบ มีกระต่ายนาย
หนึ่งไปขอร้องให้สุนทรภู่แต่งเพลงยาวให้สักบทหนึ่งเถิด สุนทรภู่แต่งให้ตามคำขอ อยู่มาอีก
สักหน่อยมีหญิงสาวคนหนึ่งมาขอให้แต่งตอบเพลงยาวถึงชายคนหนึ่งให้สักบทหนึ่งเถิด

“ท่านอาจารย์กรุณาฉันทักหน่อยเถอะค่ะ” แม่คนนั้นว่า “รูปเขาหล่อเหลือเกิน”

“ฮ้อ! จันหรือ” สุนทรภู่ว่า “เขาว่าไงก็เอามาดูซิ”

แม่สาวส่งเพลงยาวที่ได้รับให้ สุนทรภู่อ่านไปได้หน่อยก็เห็นว่ากลอนดีนัก อ่านไปได้
อีกหน่อยก็จำได้ “ฮู๊ยะ! ก็บทนี้เราแต่งให้เขาเมื่อสองสามวันมานี้ จะเล่นให้เราเกี่ยวตัวเอง
หรือยังไ้กัน แต่ก็ได้เหมือนกัน” แล้วสุนทรภู่ก็ตอบเพลงยาวให้ แม่สาวดีใจรีบไปจัดการคัด
เขียนส่งให้ชาย

ฝ่ายชายเมื่อได้รับเพลงยาวของแม่สาวแล้ว ก็มาขอคำตอบจากสุนทรภู่ แล้วก็หญิง
แล้วก็ชาย จนความสัมพันธ์ระหว่างคู่นั้นสนิทสนมขึ้นเป็นลำดับ ส่วนสุนทรภู่จะเกิดอยาก
เป็นหมอกู้ขึ้นมาหรืออย่างไรไม่ทราบ เห็นว่าหนุ่มสาวคู่นี้ชะตาไม่ตรงกัน ถ้าได้กันประเดี๋ยว
จะเหือดร้อน ฉะนั้นเมื่อเพลงยาวไปถึงก็แทรกคำหมางเข้าไปคำหนึ่ง กลับมาก็แทรกเข้ามา
สองสามคำ มากขึ้นๆ เป็นลำดับ จนในที่สุดหนุ่มสาวโกรธกัน ครั้นมีผู้ไปรายงานสุนทรภู่
เป็นเชิงต่อว่าในฐานะที่เป็นผู้แต่งบทเกี่ยวให้เขาทั้งที่ก็เกี่ยวไม่สำเร็จ สุนทรภู่ไม่รู้จะว่าอะไรดี
ในที่สุดก็ได้แต่ว่า “ฮ้อ! จันเหลือ?”

เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร

เรื่องนี้สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพรับสั่งว่า เป็นกลอนขึ้นสุดท้ายในชีวิตของสุนทรภู่ เมื่อเรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรก มีคำนำพระนิพนธ์สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพว่า

“เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสฯ สั่งให้พระสุนทรโวหาร ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกันเป็นสามัญว่า ‘สุนทรภู่’ นั้นแต่งขึ้นสำหรับขับถวายทรงฟังในเวลาทรงเครื่องใหญ่ ตามแบบอย่างครั้งรัชกาลที่ ๒ แลต่อมาโปรดฯ ให้ใช้เป็นบทสำหรับนางในขับส่งมโหรีหลวงด้วย แต่เสภาเรื่องนี้เมื่อรัชกาลที่ ๕ ฉบับหายไปแล้ว ได้พยายามค้นหากันมาช้านานก็ไม่พบ ถึงเข้าใจกันว่าจะสูญเสียแล้ว ยังรู้กันอยู่แต่ด้วยมีผู้ท่องจำกันไว้ได้คนละเล็กคนละน้อย มาจนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครหาฉบับหนึ่งคือเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารได้ จึงปรากฏว่ายังอยู่บริบูรณ์...”

“เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ พิจารณาดูเห็นว่าเป็นหนังสือแต่งยากกว่าบทกลอนเรื่องอื่นของสุนทรภู่ เพราะตัวเรื่องพระราชพงศาวดารเป็นจดหมายเหตุ ไม่มีท่าทางที่จะแต่งให้ซับซ้อนยากจับใจได้เหมือนเช่นเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนอันเป็นแต่นิทานอ้าบองพงศาวดาร ถ้าสุนทรภู่เลือกได้เองก็เห็นจะไม่แต่ง แต่หากมีกระแสรับสั่งจึงต้องแต่ง ก็เอาหนังสือพระราชพงศาวดารมาเปิดอ่านแล้วพยายามแต่งเป็นกลอนไปตามหนังสือนั้น แต่ก็แต่งดีหนักหนา ถ้าไม่เป็นผู้ที่สามารถจริงก็เห็นจะแต่งไม่ได้ อย่างนี้ ที่เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารขาดเป็น ๒ ตอน ตอนต้นแต่งแต่เรื่องพระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา ไปจนเสร็จการรบขอม แล้วข้ามไปแต่งเอาตอนศึกพระเจ้าหงสาวดีคราวขอช้างเผือกในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ก็คงเป็นเพราะเมื่อสุนทรภู่แต่งตอนต้นถวายแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า เรื่องพระราชพงศาวดารตอนต้นนั้นถึงจะแต่งเสภาก็คงไม่น่าฟัง จึงโปรดให้ข้ามไปแต่งเอาตอนศึกพระเจ้าหงสาวดีในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทำนองพระราชประสงค์จะให้แต่งตลอดไปจนถึงเรื่องสงครามสมเด็จพระนเรศวรฯ แต่แต่งมาได้ถึงพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชกรุงศรีสัตนาคนหุต ยกกองทัพลงมาช่วยกรุงศรีอยุธยา มาถูกกลอุบายพระเจ้ากรุงหงสาวดีก็แตกกลับไป ก็ค้างอยู่เพียงนั้น เห็นจะเป็นเพราะเหตุสุนทรภู่ถึงแก่กรรม เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารนี้น่าจะเป็นหนังสือเรื่องหลังที่สุดที่สุนทรภู่แต่ง เข้าใจว่าแต่งในราวปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๗”

ความข้างบนนี้ให้ตำนานเกี่ยวกับเสภาเรื่องนี้เป็นอย่างดี มีข้อฉงนเพียงแต่ว่าพระสุนทรโวหาร (ภู่) เป็นอาลักษณ์วังหน้า เหตุไฉนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการให้แต่งได้ (อาลักษณ์วังหลวงชื่อฟัก ดูเหมือนเป็นที่พระสุนทรโวหารเช่นเดียวกัน) แต่สุนทรภู่จะได้แต่งตามพระบรมราชโองการ หรือพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แลเจ้าน้องนำถวายเจ้าฟักไปขับถวายเมื่อทรงเครื่อง

ใหญ่ ก็ดูจะไม่มีผลสำคัญอย่างไรเลย เพราะท่านก็เป็นพี่น้องหลานตามกันออกมาแท้ๆ

สวัสดิรักษา

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพรับสั่งว่า เรื่องนี้แต่งในรัชกาลที่ ๒ ถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ผู้เป็นศิษย์เมื่อปลายรัชกาลนั้น เรื่องนี้เคยพิมพ์รวมกับสวัสดิรักษาคำฉันท์สุภาสิตสอนหญิง แลสุภาสิตสอนเด็ก เรียกชื่อว่าสุภาสิตสามอย่าง เมื่อหนังสือพิมพ์ครั้งแรก (โดยพระยาสมบัติบริหาร (เชื้อ ศุภมิตร) แจกในงานสวดมหาศพเจ้าพระยาราชศุภมิตร) มีคำนำพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ คำนำนี้เกี่ยวกับเรื่องสวัสดิรักษาคำฉันท์มากกว่าเกี่ยวกับสุนทรภู่ แต่ทุกวันนี้เป็นหนังสือที่หาได้ยาก เพราะเมื่อพิมพ์ครั้งต่อไปมิได้พิมพ์คำนำนี้ก็เลยนำมาลงไว้เพื่อสะดวกในการค้นคว้าในภายหลัง

‘สวัสดิรักษาที่เรียกว่าคำฉันท์นั้น เรียกตามเจ้าของผู้แต่ง ผู้แต่งคือใครแต่งเมื่อไรไม่ปรากฏ แต่สุนทรภู่กล่าวไว้ในสวัสดิรักษาคำกลอนว่า บทบุราณท่านทำเป็นคำฉันท์’ สุนทรภู่แต่งกลอนสวัสดิรักษาในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ ถ้าฉันท์สวัสดิรักษาแต่งเพียงรัชกาลที่ ๑ หรือแม้แต่สมัยกรุงธนบุรี สุนทรภู่ก็เห็นจะไม่เรียกว่า ‘บทบุราณ’ เหตุดังนี้จึงสันนิษฐานว่าฉันท์นั้นแต่งครั้งกรุงเก่า แต่เห็นจะกรุงเก่าตอนปลาย คู่อ่านวนไม่เก้านัก ส่วนที่เรียกว่าสวัสดิรักษาคำฉันท์นั้น อันที่จริงไม่ใช่ฉันท์ แต่เป็นฉับ ๑๖ อย่างเดียวเท่านั้น ธรรมเนียมหนังสือรุ่นเก่าที่เรียกว่าคำฉันท์มักจะแต่ง ๘ อย่างปะปนกันไป คือ อินทวิเชียรฉับ ๑๑, โดฏกฉับ ๑๒, วสันตดิถีฉับ ๑๔, มาลินีฉับ ๑๕, สัททวิภักตีฉับ ๑๘, สัทธราฉับ ๒๑, กับฉับ ๑๖ แลสุรางคณาฉับ ๒๘ ฉับ ๖ อย่างนั้นสมมุติว่ามีครูลหุ และผู้แต่งก็เพียรที่จะแต่งให้ถูกคณะมากที่สุด แต่ฉับกับสุรางคณาฉับนั้นไม่มีกำหนดครูลหุ เพราะฉะนั้นการที่แต่งฉับอย่างเดียวก่อนแล้วเรียกว่าฉันท์ จึงไม่ตรงตามความนิยมเลย อนึ่งผู้แต่งฉันท์สวัสดิรักษากล่าวในบทเกือบสุดท้ายว่า ‘ครูลหุขัดแขวงแผงเผื่อ ช่วยซ่อมแซมเจือ’ ฉะนั้นก็ดูประหลาด เพราะฉับไม่มีครูลหุจะช่วยให้ช่วยซ่อมแซมครูลหุอย่างไรได้ ตามที่กล่าวนี้เพื่อจะแสดงว่าการที่ตั้งชื่อหนังสือว่าสวัสดิรักษาคำฉันท์นั้น ความเห็นสมัยนี้เห็นว่าเรียกชื่อผิด แต่ในสมัยที่แต่งนั้น ดูเหมือนจะเรียกอะไรๆ ว่าฉันท์ก็ได้ เพราะไม่รู้เคร่งครัดในเรื่องครูลหุนัก ลักแต่ว่าสวดกล่าวนำได้แล้วเป็นใช้ได้ ถ้าจะตรวจฉับรุ่นเก่า จะหาที่แต่งถูกครูลหุแต่ต้นจนปลายไม่มีเลย

ส่วนจำนวนที่แต่งสวัสดิรักษาคำฉันท์นี้ ถ้าอ่านด้วยตาผู้พิถีพิถันถ้อยคำ หรือฟังด้วยหูก็ไม่มีอะไรดีเลย แต่ที่ว่าเช่นนี้ ไม่ใช่เป็นการแสดงความเห็นว่าหนังสือนี้พิมพ์เสียกระดาก อันที่จริงควรพิมพ์เป็นอันมาก เพราะเหตุว่าการนิยมน่าสิ่งใดเป็นมงคล สิ่งใดเป็นอัปมงคล นับหนึ่งการ ‘ถือ’ ต่างๆ ของประชนชนต่างหมู่ต่างเหล่าย่อมเป็นวิชาประเภทหนึ่ง ซึ่งนักปราชญ์ใฝ่ใจสืบสวน แลหนังสือชนิดนี้เป็นเครื่องใช้สำหรับการศึกษาเช่นนั้น ซึ่งถ้ายังไม่มีใครฝึกฝนในเมืองไทยเวลานี้ก็จะมีในภายหลังเป็นแน่ ถ้าดูจากแง่ที่กล่าวนี้การ

พิมพ์สวัสดิรักษาคำฉันท์มีประโยชน์นัก เพราะหนังสือนี้จวนจะศูนย์เต็มที่อยู่แล้ว แม้ในหอพระสมุดสำหรับพระนครก็มีฉบับสมุดคำเขียนตัวดินสอขาวอยู่ฉบับเดียวเท่านั้น

“ส่วนสวัสดิรักษาคำกลอนนั้น เป็นของสุนทรภู่ กรมพระดำรงราชานุภาพทรงเขียนไว้ในประวัติสุนทรภู่ ว่าแต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ในรัชกาลที่ ๒ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่าคำกลอนนี้แต่งจวนสิ้นรัชกาล เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคตนั้น เจ้าฟ้าอาภรณ์มีพระชนมายุ ๘ ปีเท่านั้น”

(จบความจากคำนำสุภษิตตามอย่าง)

เมื่อข้าพเจ้าอ่านข้อความข้างบนนี้ที่ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคตนั้น เจ้าฟ้าอาภรณ์พระชนมายุเพียง ๘ ขวบ ก็ทูลถามว่าถ้าสุนทรภู่มิได้แต่ง สวัสดิรักษา ถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ แต่งถวายใคร?

“ก็ปู่แกนะซี” ท่านรับสั่งตอบ ความข้อนี้จะมีผู้ใหญ่เล่าถวายหรือจะทรงตัดเคาเอาเอง ข้าพเจ้าไม่ได้ติเตียนทูลถาม แต่เมื่อมาลองจับศักราชที่น่าจะเชื่อว่าเป็นจริง เพราะกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญได้ทรงผนวชเป็นสามเณรกับสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๙๖) ต่อจากนั้นอีก ๒ ปี สุนทรภู่จึงถึงแก่กรรม ขณะนั้นกรมพระราชวังบวรฯ พระชนมายุ ๑๘ ปี

และแล้ว...เรื่องสวัสดิรักษาที่เป็นหัวข้อในการอภิปรายแสดงความเห็นวิพากษ์วิจารณ์กันยืดยาว ท่านจันทร์ทรงเริ่มว่า

ในระหว่างที่ประวัติคำกลอนสุนทรภู่ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อประมาณ ๑๕ ปีมาแล้ว จนกระทั่งพิมพ์ใหม่ครั้งนี้ เรื่องของสุนทรภู่มิได้ก้าวหน้าไปจากที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้เท่าไรนัก ทางราชการได้สร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่เมืองแกลง จังหวัดระยอง จนสำเร็จ เป็นที่ยินดีแก่เราท่านที่รักกลอนจะได้ไปจุตูปเทียนนมัสการขอเป็นกวีกับเขาบ้าง ส่วนสโมสรสุนทรภู่ในพระนครก็ได้พิมพ์นิราศสุพรรณคำโคลงทั้งเล่ม ๑ และเล่ม ๒ ออกจำหน่ายต่อจากนั้น ก็ยังได้จัดการอย่างซึ่งชงในวันคล้ายวันสุนทรภู่ ส่วนชุมนุมนักกลอนชาวบางกอกก็ได้ไปยึดกุฏิสุนทรภู่ที่วัดเทพธิดาราม จัดงานรื่นเริงตามกาดะเทศะอันควร แต่ข้าพเจ้าได้ย้ายไปอยู่เชียงใหม่เป็นชาวเขาเผ่าคนเมืองเสียนาน เลยไม่รู้ว่า ชุมนุมนักกลอนสุนทรภู่ได้แต่งตั้งอนุสาวรีย์สุนทรภู่ไว้ที่วัดเทพธิดารามหรือไม่ เพื่อให้ชาวบ้านอย่างหมู่เขาหมู่เขาได้เลื่องเลื่องชือขอหวยโดยหวังให้เทพกวีได้เพียงให้เราสักมือหนึ่ง เหตุการณ์ได้ผ่านพ้นไปเสียเป็นเวลานาน เมื่อข้าพเจ้าเข้าเวียงแล้วก็เลยเข้ากรุง แถมก็มีผู้บอกว่า มีท่านนักวรรณคดีได้ถกเถียงเรื่องสุนทรภู่กันอย่างสุโขๆ พอจบเรื่องได้ความว่าปัญหาสุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษาคำกลอนถวายใคร เป็นเรื่องที่หนังสือพิมพ์วิทยาสารนำมาเสนอต่อประชาชนทั้งที่เป็นทหาร ตำรวจ และพวกคุณครูๆ ข้อความดังจะได้นำมาเสนอ ดังนี้

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระนิพนธ์ประวัติของสุนทรภู่มานานมาแล้ว ท่านมิได้ทอดพระเนตรเรื่องสำคัญบางเรื่อง เช่น ราชบัณฑิตยสถาน นิราศเนรกลั่น หรือนิราศคำโคลงเล่ม ๒ จึงมีคลาดเคลื่อน เช่น ท่านรับสั่งว่าเรื่องสวัสดิรักษาคำกลอนแต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๕๒-๖๗) แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าสุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษาในรัชกาลที่ ๔ ถวายกรมพระราชวังบวร บวรวิชัยชาญ ผู้เป็นปู่ของข้าพเจ้าเอง

ข้อความนี้ข้าพเจ้าได้ฟังรับสั่งมาจากกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ผู้เป็นบิดาของข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้ามิได้ทูลถามต่อไปว่าทรงยินมาจากผู้ใด แต่ก็พอสันนิษฐานได้โดยไม่รู้หลักฐานเสียทีเดียว ท่านบอกว่าเมื่อสุนทรภู่ลาสิกขาใน พ.ศ. ๒๓๔๕ แล้วได้ไปฟังพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (ขณะนั้นเรียกกันเป็นสามัญว่าเจ้าฟ้าน้อย) ในรัชกาลที่ ๓ พระองค์ท่านประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม ธนบุรี และสุนทรภู่ได้ไปอยู่ในบ้านของขุนนางของท่านผู้หนึ่งชื่อพระยามณเฑียรบาล (บัว) อยู่ไปจนถึงอายุใน พ.ศ. ๒๓๔๘ เมื่ออายุ ๗๐ ปี และนายพัดหรือหนูพัดในนิราศ ผู้เป็นบุตรได้อยู่ในห้องนั้นต่อ พระยามณเฑียรบาลเป็นทวดของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ท่านคงจะมีใช้ผู้ที่เล่าเรื่องสุนทรภู่ให้เสร็จในกรมฟัง เพราะขณะนั้นยังพระชนมายุน้อยอยู่ น่าจะเป็นลูกหรือหลานของท่านผู้หนึ่ง ถ้าจะให้เดาก็คงจะเป็นพระยาเสนาภุเบศร์ (ใส สโรบล) ผู้เป็นบุตรพระยามณเฑียรบาล และเป็นตาของเสด็จในกรมฯ เพราะท่านชอบแต่งกลอน มีบทละครเรื่องเทพวิไล และอุทัยนุราชยังเหลือเป็นพยานอยู่ ท่านคงจะนับถือสุนทรภู่ และมีเรื่องหนึ่งซึ่งน่าจะเกี่ยวกับตัวท่าน เล่าสืบกันมาว่าครั้งหนึ่งในรัชกาลที่ ๔ เมื่อสุนทรภู่ได้เป็นพระสุนทรโวหาร ตำแหน่งอาลักษณ์วังหน้าแล้ว วันหนึ่งสุนทรภู่กำลังแต่งตัวแบบไก่อามเพราะชน คนงามเพราะแต่ง เพื่อเข้าวังพากลอนเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวาย มีใครคนหนึ่ง (ซึ่งข้าพเจ้าสันนิษฐานว่าจะเป็นพระยาภุเบศร์) หยิบกลอนไปอ่านแล้วทักขึ้นว่า มีคำผิดอยู่คำหนึ่ง สุนทรภู่ตาเขยวขึ้นฉับพลัน ทวาดว่าอย่าไปแตะต้องของเขา เขามาดูก่อน เมื่อเห็นว่าผิดจริงจึงได้ยอมแก้ ข้อความนี้แสดงว่า สุนทรภู่ทรงงัดตัวในฝีปากของตนแต่ตามที่ได้ยินมา ไม่ปรากฏว่าเป็นเรื่องในรัชกาลที่ ๒ หรือที่ ๔ ไม่ปรากฏว่าผู้ที่ทักนั้น เป็นนายพัดหรือตาผู้เป็นลูก แต่จะต้องเป็นผู้ที่ใกล้ชิดพอที่จะเข้าไปในห้องของท่านได้ ที่ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า ท่านผู้นั้นเป็นพระยาเสนาภุเบศร์อาจผิดก็ได้ ฉะนั้นเอาความสั้นๆ ว่า พระยาเสนาภุเบศร์เคยอยู่ในบ้านเดียวกันกับสุนทรภู่ที่สนิทสนมกันพอที่จะรู้เรื่องบางอย่าง แล้วนำมาเล่าถวายกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ผู้เป็นหลานของท่านพอนับเป็นหลักฐานได้

ส่วน คุณฉันท ขำวิไล เสนอว่า สุนทรภู่มิได้แต่งสวัสดิรักษาคำกลอนในตอนต้นรัชกาลที่ ๔ อย่างข้าพเจ้าว่า แต่แต่งในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ อย่างสมเด็จฯ รับสั่ง ผิดกันแต่มิได้แต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ (เพราะพระชนมายุน้อยเกินไป) แต่แต่งถวายเจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เหตุผลของคุณฉันทน่าฟังมาก ต่อจากนั้น คุณฉันทวิชัย กระแสสินธุ์ คัดค้านคุณฉันทว่า สุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษาในรัชกาลที่ ๔ ถวายกรม

พระราชวังบวร บวรวิชัยชาญ (พระองค์เจ้ายอติยงยศ) ตรงกับที่ข้าพเจ้าว่า แต่คุณฉันท์ยังมีได้ออกนามข้าพเจ้าว่าได้เขียนไว้ก่อนแล้ว ๑๕ ท่านคงจะลืมกระมัง! แล้วคุณฉันท์ก็คัดค้านคุณฉันท์ศิษย์ต่อไป คุณเปลื้อง ณ นคร ก็ดูเหมือนออกความเห็นในเรื่องนี้ แต่ข้าพเจ้าไม่มีต้นฉบับ ตอนนี้จะขอนำเรื่องของ คุณฉันท์ และคุณฉันท์ศิษย์มาลง ส่วนเรื่องของ คุณฉันท์ตอบคุณฉันท์ศิษย์และของคุณเปลื้องขอผ่านเพราะค่อนข้างยาวและข้อความซ้ำกันเป็นส่วนใหญ่ ท่านผู้ใดสนใจอยากศึกษาต่ออย่างละเอียด ก็ขอให้ค้นดูในหนังสือวิทยากร ในระยะเวลาเดือนกรกฎาคม-ตุลาคม ๒๕๑๕

เรื่องสวัสดิรักษาคำกลอน

สุนทรภู่แต่งถวายใคร?

ฉันท์ ขำวิไล

(วิทยาสาร ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๓๒ ประจำวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๕)

เรื่องสวัสดิรักษาคำกลอนของสุนทรภู่นี้ เดิมนักปราชญ์แต่ก่อนท่านแต่งไว้เป็นคำฉันท์ และถือกันเป็นเสมือนราชานิติ คือเป็นกฎสำหรับท่านผู้ยิ่งใหญ่จะพึงปฏิบัติสืบมาแต่โบราณกาล แรกเริ่มเดิมทีเข้าใจว่า จะเป็นสุภาษิตหรือแบบแผนประเพณีของพราหมณ์และของไทยเรานับถือปฏิบัติกันมาก่อนที่จะแต่งขึ้นเป็นคำฉันท์ และที่ว่าเป็นคำฉันท์นี้ ท่าน น.ม.ส. (เสด็จในกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์) ว่าแต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

มูลเหตุที่สุนทรภู่ท่านแต่งแปลงบทคำฉันท์สวัสดิรักษาเป็นคำกลอนนั้น ตามความปรารภของท่านผู้แต่งว่า คำฉันท์ผู้อ่านผู้ฟังยังไม่ค่อยเข้าใจแจ่มแจ้ง จึงได้คิดดัดแปลงแต่งเป็นคำกลอนให้เข้าใจได้ง่ายเพื่อ “ถวายหน่อปิตริศรา” เรื่องนี้จึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นว่า สุนทรภู่แต่งถวายหน่อปิตริศรานั้นหมายถึงเจ้านายพระองค์ใด เมื่อดูในประวัติสุนทรภู่ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประทานเอาไว้ตอนหนึ่งว่า

มาถึงตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้สุนทรภู่เป็นครูสอนหนังสือถวายพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ สุนทรภู่แต่งกลอนเรื่องสวัสดิรักษาถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ขึ้นต้นว่า

สุนทรทำคำสวัสดิรักษา

ถวายหน่อปิตริศรา

ตามพระบาลีเฉลิมให้เพิ่มพูน

เป็นของคู่ผู้มีอิสริยยศ

จะปรากฏเกิดลาภไม่สาบสูญ
 สืบอายุสุริยวงศ์พงศ์ประยูร
 ให้เพิ่มพูนบุญญะเดชไชย
 อย่าลืมหงจงอุตสาห์รักษาศิริ
 ตามคติโบราณท่านชานไช
 ว่าเข้าครูสุริโยโณทัย
 ตื่นนอนให้ห้ามโมโหอย่าโกรธา

และกล่าวกลอนตอนปลายเมื่อก่อนจบว่า

ขอพระองค์จงจำไว้สำเหนียก
 ดั่งนี้เรียกเรื่องสวัสดิรักษา
 สำหรับองค์พงศ์กษัตริย์ชาติยา
 ให้ผ่องมาสุกสวัสดิ์ชัยจักภย
 บทโบราณท่านทำเป็นคำฉันท์
 แต่คนนั้นมิใคร่แจ้งแกล้งไข
 จึงกล่าวกลับซับซ้อนเป็นกลอนไว้
 หวังจะให้เจนจำได้ชำนาญ
 สอนคุณมุสิกาสามิภักดิ์
 ให้สูงศักดิ์สืบสมบัติพิสดาน
 แม้นผิดเพี้ยนเปลี่ยนเรื่องเบื่องโบราณ
 ขอประทานอภัยโทษได้โปรดเอย”

ตามข้อความที่ได้ยกมานี้ สมเด็จพระยาตำรากราชานุภาพจะทรงเข้าพระทัย
 ในกลอน หรือจะได้ทรงทราบจากสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (เจ้าฟ้ากลาง) พระ
 อนุชาเจ้าฟ้าอาภรณ์ทูลเกล้าถวายจึงเข้าพระทัยว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 นภาลัยโปรดให้สุนทรภู่ถวายพระอักษรแก่เจ้าฟ้าอาภรณ์แล้ว สุนทรภู่ก็แต่งสวัสดิรักษา
 ถวายด้วย และหรือจะมีฉบับเป็นมรดกของเจ้าฟ้าอาภรณ์ตกทอดกันมาซึ่งมีผู้รู้เห็นได้ทูลเกล้า
 ถวาย

อีกแนวทางหนึ่ง เมื่อค้นดูในหนังสือ “สุภาษิตสามอย่าง” ซึ่งพิมพ์เป็นเล่มรวม ๓
 เรื่อง คือ

๑. สวัสดิรักษาคำฉันท์ และคำกลอน
๒. สุภาษิตสอนเด็ก

๓. สุภาสิตสอนหญิง

ทั้งสามเรื่องนี้ พระยาสมบัตินิพนธ์ (เชื้อ ศุภมิตร) พิมพ์แจกในงานสวดมหาศพ เจ้าพระยาราชศุภมิตร มีคำนำพระนิพนธ์ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ประทานเอาไว้ว่า

‘สวัสดิรักษาที่เรียกว่าคำฉันท์นั้นเรียกตามเจ้าของผู้แต่ง ผู้แต่งคือใคร แต่งเมื่อไร ไม่ปรากฏ แต่สุนทรภู่กล่าวไว้ในสวัสดิรักษาคำกลอนว่า บทโบราณท่านทำเป็นคำฉันท์’ สุนทรภู่แต่งกลอนสวัสดิรักษาในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ คำฉันท์สวัสดิรักษาแต่เพียงรัชกาลที่ ๑ หรือแม้สมัยกรุงธนบุรี สุนทรภู่ก็เห็นจะไม่เรียกว่า ‘บทโบราณ’ เหตุดังนี้จึงสันนิษฐานว่า ฉันท์นั้นแต่งครั้งกรุงเก่าตอนปลายดูจำนวนไม่มากนัก ส่วนที่เรียกสวัสดิรักษาคำฉันท์นั้น อันที่จริงไม่ใช่ฉันท์ แต่เป็นฉับ ๑๖ อย่างเดียวเท่านั้น ธรรมเนียมหนังสือรุ่นเก่าที่เรียกว่า คำฉันท์ มักจะแต่ง ๘ อย่างปะปนกันไป คือ อินทริวิเชียรฉันท์ ๑๑ โद्यกฉันท์ ๑๒ วสันตดิถีฉันท์ ๑๔ มาลินีฉันท์ ๑๔ สัททวิภักตีฉันท์ ๑๔ สัทธราฉันท์ ๒๑ กับฉับ ๑๖ แด่สุรางคนางค์ ๒๘ ฉันท์ ๖ อย่างนั้นสมมุติว่ามี ครุ ลหุ และผู้แต่งก็เพียรที่จะแต่งให้ถูกคณะมากที่สุด แต่ฉับกับสุรางคนางค์ไม่มีกำหนด ครุ ลหุ เพราะฉะนั้นการที่แต่งฉับอย่างเดียวแล้วเรียกว่าฉันท์ จึงไม่ตรงความนิยมเลย ผู้แต่งฉันท์สวัสดิรักษากล่าวในบทเกือบสุดท้ายว่า

ครุลหุขัดขวางแผงเผื่อ ช่วยซ่อมแซมเจือ’ ะนี้ก็อุปประหลาดเพราะฉับไม่มีครุลหุ จะให้ช่วยซ่อมแซมครุลหุอย่างไรได้ ตามที่กล่าวนี้เพื่อจะแสดงว่า การที่ตั้งชื่อหนังสือว่า สวัสดิรักษาคำฉันท์นั้น ความเห็นสมัยนี้เห็นว่าเรียกชื่อผิด แต่ในสมัยที่แต่งนั้นดูเหมือนจะเรียกอะไรๆ ว่าฉันท์ก็ได้ เพราะไม่สู้เคร่งครัดในเรื่องครุลหุนัก ลักแต่ว่าสวดล่านำได้แล้วเป็นใช้ได้ ถ้าจะตรวจฉับที่รุ่นเก่าจะหาที่แต่งถูกครุลหุแต่ต้นจนปลายไม่มี

จำนวนที่แต่งสวัสดิรักษาคำฉันท์นี้ ถ้าอ่านด้วยตาผู้พิถีพิถันถ้อยคำหรือฟังด้วยหู กวีก็ไม่มีอะไรดีเลย แต่ที่ว่าเช่นนี้ไม่ใช่เป็นการแสดงความเห็นว่าหนังสือนี้พิมพ์เสียกระดาก อันที่จริงควรพิมพ์เป็นอันมาก เพราะเหตุว่าการนิยมว่าสิ่งใดเป็นมงคล สิ่งใดเป็นอัปมงคล นัยหนึ่งการ ถือ’ ต่างๆ ของประชุมชนต่างหมู่ต่างเหล่า ย่อมเป็นวิชาประเภทหนึ่ง ซึ่งนักปราชญ์ใฝ่ใจสืบสวนแลหนังสือชนิดนี้เป็นเครื่องใช้สำหรับการศึกษาเช่นนั้น ซึ่งถ้ายังไม่มีใครฝึกฝนในเมืองไทยเวลานี้ ก็จะมีในกายหน้าเป็นแน่ ถ้าดูจากแง่ที่กล่าวนี้ การพิมพ์สวัสดิรักษาคำฉันท์มีประโยชน์นัก เพราะหนังสือนี้จวนจะสูญเต็มที่อยู่แล้ว แม้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ก็มีฉบับสมุดคำเขียนตัวดินสอขาวอยู่ฉบับเดียวเท่านั้น

ส่วนในสวัสดิรักษาคำกลอนนั้น เป็นของสุนทรภู่ กรมพระดำรงราชานุภาพเขียนไว้ในประวัติสุนทรภู่ ว่าแต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ในรัชกาลที่ ๒ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า คำกลอนนี้แต่งเมื่อสิ้นรัชกาลแล้ว เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคตนั้น เจ้าฟ้าอาภรณ์มีพระชนมายุ ๘ พรรษาเท่านั้น

สุภาสิตสอนเด็กกับสุภาสิตสอนหญิงเป็นจำนวนกลอนของสุนทรภู่อีก ๒ เรื่อง

กลอนสุนทรภู่เป็นของชวนอ่านเสมอ การที่นำมาพิมพ์ครั้งนี้ก็คงจะเป็นเครื่องนิยมของผู้รับแจกที่ยังไม่มีหนังสือนี้”

ตามข้อความในคำนำพระนิพนธ์ของท่าน น.ม.ส. ดังที่ยกมานี้ ทรงแสดงความหมายว่าถ้าแต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ ซึ่งเวลานั้นมีพระชนม์เพียง ๘ พรรษา จะเข้าพระทัยในเรื่องนี้ได้อย่างไร หม่อมเจ้าจันทร์จิรายุ (พ. ณ ประมวญมารค) พระโอรสของท่าน น.ม.ส. ทรงเล่าว่า ได้ทูลถามพระองค์ท่านในเมื่อได้อ่านข้อความนั้นว่า “เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคตนั้น เจ้าฟ้าอาภรณ์พระชนมายุ ๘ พรรษา ถ้าสุนทรภู่มิได้แต่งสวัสดิรักษาถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ แล้วแต่งถวายใคร”

“ก็ปู่แกนะสิ” ท่านรับสั่ง

แล้วหม่อมเจ้าจันทร์ฯ ก็มีได้ทรงชักต่อไปอีกว่า ความข้อนี้มีผู้ใหญ่เล่าถวายหรือจะตรัสเอาเอง เพราะไม่ได้ตั้งใจทูลถามไว้ แต่เมื่อลองจับศักราชก็น่าเชื่อว่าเป็นจริง เพราะกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ได้ทรงผนวชเป็นสามเณรกับสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๙๖) ต่อจากนั้นอีก ๒ ปีสุนทรภู่ออกแก่กรรม ขณะนั้นกรมพระราชวังบวรฯ พระชนม์ ๑๘ ปี (ตามที่หม่อมเจ้าจันทร์ฯ ทรงเล่าไว้)

คำว่า “ปู่แก” หมายถึงปู่ (พระอัยกา) ของหม่อมเจ้าจันทร์ฯ และเป็นพระบิดาของท่าน น.ม.ส. มีพระนามว่าพระองค์เจ้ายอติยงยศ (กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ) ซึ่งเป็นพระโอรสในเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (พระปิ่นเกล้าฯ) พระองค์เจ้ายอติยงยศประสูติใน พ.ศ. ๒๓๘๑

เมื่อนับปีสวรรคตพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ใน พ.ศ. ๒๓๖๗ ถอยหลังมาถึง พ.ศ. ๒๓๖๓ นับตามปีได้ ๕ ปี คือระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๓-๖๗ ในรัชกาลที่ ๒ พระองค์เจ้ายอติยงยศ (กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ) ยังไม่ประสูติและเจ้าฟ้าอีก ๓ พระองค์ คือ

๑. เจ้าฟ้าอาภรณ์ ประสูติใน พ.ศ. ๒๓๕๙ พระชนม์อยู่ในระหว่างนั้น ๕-๘ พรรษา

๒. เจ้าฟ้ามงกุฎ (พระจอมเกล้าฯ) ประสูติใน พ.ศ. ๒๓๔๗ พระชนม์อยู่ในระหว่างนั้น ๑๗-๒๑ พรรษา

๓. เจ้าฟ้าจุฑามณี (พระปิ่นเกล้าฯ) ประสูติใน พ.ศ. ๒๓๕๑ พระชนม์อยู่ในระหว่างนั้น ๑๓-๑๗ พรรษา

ว่าตามฐานันดรศักดิ์ของเจ้าฟ้าทั้งสามพระองค์นี้ แม้จะเป็นเจ้าฟ้าชั้นเดียวกัน แต่ก็ต่างกันโดยตำแหน่งพระชนนีเป็นที่อัศกรมเหลือหรือเอกอัศกรมเหลืออันจะต้องเป็นไปตามกฎมณเฑียรบาล เจ้าฟ้าอาภรณ์ประสูติแต่เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี พระชนนีซึ่งนับเป็นชั้นอัศกรมเหลือ ส่วนเจ้าฟ้ามงกุฎและเจ้าฟ้าจุฑามณี ประสูติแต่เจ้าฟ้าบุญรอด (สมเด็จพระศรีสุริเยนทร์) พระชนนีอันเป็นชั้นเอกอัศกรมเหลือ และผู้ที่สืบสันตติวงศ์เป็นพระมหากษัตริย์

ก็ต้องเป็นพระราชโอรสในพระมเหสีที่ยิ่งใหญ่ อย่างที่เราเฉลิมพระนามว่า “สมเด็จพระบรมราชินีนาถ” ดังนี้

เมื่อกลับหวนไปพิจารณาคำกลอนที่สุนทรภู่ท่านแต่งไว้ในตอนต้นว่า “ถวายหน่อ
บพิตรอิศรา” ซึ่งหมายความว่าแต่งถวายแด่พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ คำ
ว่า พระหน่อ จะมีผู้ค้านว่า ไม่ใช่หมายถึงพระเจ้าลูกยาเธออย่างเดียว แม้จะหมายถึงพระ
เจ้าหลานเธอก็ได้ คือหมายถึงหน่อใหญ่หน่อเล็กที่เป็นพระหน่อเหมือนกัน เช่นนี้ท่านผู้แต่ง
จะหมายถึงใคร ผู้อ่านก็ยังไม่แน่ใจนัก และในตอนท้ายที่ว่า “สำหรับองค์พงศ์กษัตริย์ชาติยา”
จะแปลความไปว่าสำหรับพระญาติวงศ์ของพระมหากษัตริย์อีกด้วยก็ได้ แต่ความจริงแล้วใน
บทกลอนที่สุนทรภู่ท่านประพันธ์ดังที่นำมาถวายนี้นี้ ว่าตามท่วงทีกี่ฟังกันแล้ว ก็ย่อมเข้าใจว่า
แต่งถวายพระราชโอรส ผู้มีฐานันดรศักดิ์จะสืบสันตติวงศ์ ดำรงอยู่เป็นสยามมกุฎราชกุมาร
คือองค์รัชทายาท ดังกลอนบทสุดท้ายที่ท่านแต่งถวายพระพรว่า เพื่อ

“พลของคุณมุสิกาสามีภักดี
ให้สูงศักดิ์สืบสมบัติพัสถาน”

ตามความปรารถนาและคำถวายพระพรของท่านสุนทรภู่ดังที่ยกมากล่าวนี้ ทำให้หวน
คิดมากไปว่า ถ้าท่านผู้แต่งเรื่องสวัสดิรักษาแต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์อย่างนี้แล้ว แม้พระองค์
ท่านยังทรงพระเยาว์อยู่ในระหว่างพระชนมายุ ๕-๘ พรรษา จะยังไม่ทราบเรื่องราวและ
ความหมายในบทกลอนนี้ก็ดี แต่เจ้าฟ้าคุณทูลฯ พระชนนี ก็ย่อมทรงทราบในฐานันดรศักดิ์
ของพระโอรส ว่าอยู่ในฐานะเช่นไร จะทรงดำนิผู้แต่ง ว่าแต่งถวายให้เกินกว่าเหตุ ถ้าเรื่อง
นี้จะแพร่ไปถึงเจ้าฟ้ามงกุฎหรือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็จะทรงเห็นความไม่
เหมาะสม เป็นเสมือนถวายให้ความยั่วยุฝึกฝนเจ้าฟ้าอาภรณ์ ดังนั้นจึงเชื่อว่าพระอาลักษณ์
ซึ่งมีพระราชทินนามว่าขุนสุนทรโวหารจะเข้าใจได้ดี

เมื่อพิจารณาเรื่องต่อไปอีกว่า ถ้าสุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษานี้ถวายพระองค์เจ้ายอ
ยิ่งยศ พระโอรสเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (เจ้าฟ้าจุฑามณีพระอนุชาเจ้าฟ้ามงกุฎ) แล้ว
จับปีประสูติของพระองค์เจ้ายอยิ่งยศเป็นปี พ.ศ. ๒๓๘๑ อันเป็นรัชสมัยแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ รัชกาลที่ ๓ ในระยะนี้คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นต้นที่
สุนทรภู่ลาสิกขาออกจากวัดเทพธิดาไปถวายตัวพึ่งพระบารมีอยู่กับเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศ
รังสรรค์ที่พระราชวังเดิมจนถึง พ.ศ. ๒๓๘๘ ก็เปลี่ยนแผ่นดิน เจ้าฟ้ามงกุฎทรงลาผนวช
ขึ้นครองเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แล้ว
ทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชา เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่น
เกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระอิสริยยศเสมอด้วยพระองค์ ตามนัยที่กล่าวมานี้จึงเห็นทางมีอยู่ว่า ถ้า
สุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษาถวายพระองค์เจ้ายอยิ่งยศ ก็คงแต่งในระยะเวลาที่เปลี่ยนแผ่นดิน

แล้วนี้เป็นต้นไปจนถึง พ.ศ. ๒๓๙๘ คือในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๕-๙๘ ซึ่งสุนทรภู่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่พระสุนทรโวหาร ในตำแหน่งจางวางพระอาลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ฝ่ายพระบวรราชวัง (วังหน้า) และถึงมรณกรรมใน พ.ศ. ๒๓๙๘

ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๕-๙๘ นี้พระชนมายุของพระองค์เจ้ายอติยงยศซึ่งนับแต่ปีประสูติ พ.ศ. ๒๓๘๑ เป็นต้นมา ก็จะตกอยู่ระหว่าง ๑๔-๑๘ พรรษา ถ้าสุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษาถวายในระยะนี้ก็จะทรงเข้าพระทัยได้ แต่ปัญหามีอยู่ว่า พระราชอิสริยยศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสถาปนาพระปิ่นเกล้าฯ เสมอด้วยพระองค์นั้น ทรงพระราชทานเฉพาะองค์เท่านั้นไม่มีการสืบสันตติวงศ์ทุกแผ่นดินหรือทุกรัชกาลไป ถ้าสมมุติว่าสุนทรภู่ท่านแต่งสวัสดิรักษาตั้งข้อความที่ปรารภและถวายพระพรดังกล่าวมานั้น เมื่อทางฝ่ายพระราชวังหลวงเห็นข้อความนี้แล้ว จะเข้าใจในฝ่ายพระบวรราชวังไขว่ไขว่ไปก็ได้ คุณพระสุนทรโวหารคงไม่ก้าวก่ายอาจเอื้อมถึงปานนั้น

ตามข้อความที่ได้พิจารณา มา จึงเห็นแนวทางอีกทางหนึ่งว่าคำกลอนเรื่องสวัสดิรักษา สุนทรภู่มิได้แต่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๓-๖๗ ในเมื่อมีพระราชประสงค์ให้สุนทรภู่ถวายพระอักษรแต่เจ้าฟ้าอาภรณ์อันเป็นวิสาธน์ตามวัยวุฒิของพระองค์ท่าน ซึ่งมีพระชนมายุ ๓-๔ พรรษานั้นแล้ว จึงทรงพระราชปรารภถึงเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งมีพระชนมายุอยู่ในระหว่าง ๑๗-๒๑ พรรษา ตามกฎมณเฑียรบาลเท่ากับเป็นองค์รัชทายาท ควรจะรู้ราชันติแบบแผนประเพณีสำหรับจะได้ทรงสืบสันตติวงศ์ต่อไป จึงรับสั่งให้สุนทรภู่หาเรื่องแต่งถวาย เรื่องสวัสดิรักษาซึ่งเดิมเป็นคำฉันท์ จึงได้กลายมาเป็นคำกลอนทูลเกล้าฯ ถวายเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงศึกษาในระบอบเดียวกันกับถวายพระอักษรเจ้าฟ้าอาภรณ์ สมดังพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยดังกล่าวมา

เมื่อเรื่องกลอนสวัสดิรักษา ได้ทูลถวายเจ้าฟ้ามงกุฎแล้ว เจ้านายอื่นๆ ในราชวงศ์ได้รู้ได้เห็น ทราบข้อความนั้นๆ เป็นประโยชน์ควรที่จะเลือกปฏิบัติเพื่อความสวัสดิมงคลได้ก็ขอลอกคัดกันต่อไป และหรือสุนทรภู่เองจะคัดถวายเจ้านายพระองค์อื่นที่นับถือ อีกอย่างในชั้นหลังคัดถวายพระองค์เจ้ายอติยงยศก็เป็นได้ ฉบับจึงตกไปอยู่ในที่ต่างๆ ก็เลยเข้าใจกันว่า สุนทรภู่แต่งถวายเจ้านายองค์นั้นองค์นี้ ความจริงแล้วท่านคัดถวายบ้าง คนอื่นคัดต่อๆ กันไปบ้าง ที่แท้หาใช่ฉบับเดิมนั้นไม่ เมื่อเช่นนี้แล้ว สุนทรภู่จะถูกกล่าวหาเป็นอย่างอื่นไปอย่างไรได้ เพราะสมมุติฐานเดิมเริ่มแรกที่แต่งขึ้น เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายเจ้าฟ้ามงกุฎตั้งพระราชประสงค์ให้สูงศักดิ์สืบสมบัติพัฒนาด้านตามกฎมณเฑียรบาลนั้นถูกต้องแล้วหาได้ข้ามฐานันดรศักดิ์พระองค์ใดไม่

อนึ่ง จะมีผู้ข้องใจคำประพันธ์ในตอนต้นเรื่องสวัสดิรักษาว่า **“ถวายหน่อปทรธิศรา”** นั้น สุนทรภู่คงหมายถึงพระองค์เจ้ายอติยงยศพระโอรส (หน่อ) ในพระบาทสมเด็จพระ

พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเดิมทรงพระนามว่าเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เพราะมีคำว่า **“บพิตรอิศรา”** คือ **อิศรา** ก็หมายถึง อิศเรศ นั่นเอง ดังนั้นก็เป็นความเข้าใจที่ใกล้เคียงอยู่ แต่คำบพิตรอิศราในที่นี้ เข้าใจว่าผู้แต่งจะหมายถึงกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่จะต้องกว่า เพราะถ้าหมายถึงพระนามเดิมแล้วก็ต้องพ้องกันกับพระนามเดิมพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คือเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร หรือพ้องพระนามเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราอนุรักษ์ (อิศรางกูร) อีกด้วยก็ได้ แต่พระองค์หลังนี้มีได้เป็นบพิตร ก็พอจะฟังได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่า ผู้แต่งคงไม่มุ่งหมายถึงพระนามเดิมของเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งตามที่ข้องใจนั้น

ส่วนในเรื่อง **“สุภาสิตสามอย่าง”** คือ

๑. สวัสดิรักษา

๒. สุภาสิตสอนเด็ก

๓. สุภาสิตสอนหญิง

ในท้ายคำนำของท่าน น.ม.ส. ที่ทรงไว้ว่า สุภาสิตสอนเด็กกับสุภาสิตสอนหญิง เป็นจำนวนกลอนของสุนทรภู่อีก ๒ เรื่อง หม่อมเจ้าจันทร์ฯ พระโอรสท่าน น.ม.ส. ทรงเล่าว่า “เมื่อข้าพเจ้าได้อ่านคำนำนี้ก็มิได้สนใจในเรื่องสุนทรภู่ว่า จึงไม่ได้ทูลถามว่า ทรงได้ยินมาเช่นนั้นหรือมีอะไรแฝงอยู่ในบทหรือเผลอ” แล้วทรงเห็นว่า กลอนสุภาสิตสอนเด็กมีกลอนตะกุกตะกักอยู่จริง และไม่ใช่วรรณคดีของสุนทรภู่น่ากลัวจะทรงเผลอ

พูดถึงเรื่องการดำเนินงานหรือการค้นคว้าวิจัยทุกสิ่งทุกอย่างย่อมสุจริตที่จะให้สมบูรณ์แบบที่เดิวนั้นยากนัก ท่านบูรพชนของเราเป็นผู้สร้าง ผู้ก่อ ผู้สาน เพื่ออนุชนรุ่นหลังจะได้ปฏิบัติรักษาศึกษาสืบต่อ หรือขัดเกลาให้บริสุทธิ์ดีใสดุจดังต้องตามเหตุผลที่ควรเป็นลำดับไป บางประการก็เท่ากับท่านโคลนไว้ให้เผลอ เพียงเท่านั้นก็เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้แล้ว

สุนทรภู่ว่าสวัสดิรักษา

ถวายเป็นใคร

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์

(วิทยาสาร ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๓๖ ประจำวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๕)

ปัญหาที่กำลังสนใจกันอยู่ในขณะนี้คือ “พระหน่อบพิตรอิศรา” ที่ท่านสุนทรภู่อธิษฐาน “สวัสดิรักษา” ถวายเป็นใคร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเขียนไว้ในประวัติสุนทรภู่ว่า “มาถึงตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้สุนทรภู่อ่านครุสอนหนังสือถวายพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอาภรณ์ สุนทรภู่ว่าแต่งกลอนเรื่องสวัสดิรักษาถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ ขึ้นต้นว่า

“สุนทรทำคำสวัสดิรักษา
ถวายพระหน่อบพิตรอิศรา
ตามพระบาติเฉลิมให้เพิ่มพูล”

พิเคราะห์จากคำ “ตอนปลายรัชกาล” ก็คงอยู่ในปีมะเมียหรือมะแม พ.ศ. ๒๓๖๕-๖๖ ตามลำดับ เพราะปี พ.ศ. ๒๓๖๗ เป็นปีเสด็จสวรรคต (ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม) สุนทรภู่ก็ได้ “ออกขาดราชกิจ บรรพชิตพิสดาทพระศาสนา” แต่ปีออกนั้นด้วย

คุณฉันทน์ ขำวิไล ได้พิจารณาเห็นไปในทางเป็นอย่างอื่นโดยกว้างขวาง ตามที่ได้ปรากฏอยู่ในวิทยาสาร แล้วสรุปว่า “คำกลอนเรื่องสวัสดิรักษา” สุนทรภู่คงจะแต่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๓-๒๓๖๗ ในเมื่อมีพระราชประสงค์ให้สุนทรภู่ถวายพระอักษรแก่เจ้าฟ้าอาภรณ์ อันเป็นวิชาสามัญตามวัยวุฒิของพระองค์ท่าน ซึ่งมีพระชนมายุ ๔-๘ พรรษาแล้วนั้น จึงทรงพระราชปรารภถึงเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งมีพระชนมายุอยู่ในระหว่าง ๑๗-๒๑ พรรษา ตามกฎมณเฑียรบาล เท่ากับเป็นองค์รัชทายาท ควรจะรู้ราชนิติแบบแผนประเพณีสำหรับจะได้ทรงสืบสันตติวงศ์ต่อไป จึงรับสั่งให้สุนทรภู่หาเรื่องแต่งถวาย เรื่องสวัสดิรักษา ซึ่งเดิมเป็นคำฉันทน์จึงได้กลายมาเป็นคำกลอนทูลเกล้าฯ ถวายเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงศึกษาในระยะเวลาเดียวกันกับถวายพระอักษรเจ้าฟ้าอาภรณ์ สมดังพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังกล่าวมา...”

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงอ้างไว้ในประวัติสุนทรภู่ว่า แต่งกลอนเรื่องสวัสดิรักษาถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ก็ดี และที่ คุณฉันทน์ ขำวิไล ว่าแต่งทูลเกล้าฯ ถวายเจ้าฟ้ามงกุฎก็ดี ชวนให้น่าคิดอยู่ แต่เมื่อคิดแล้ว ทำให้เห็นว่า ไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น โดยเหตุผลที่จะลองยกเอามาให้ท่านผู้อ่านรวมทั้ง คุณฉันทน์ ขำวิไล ลองคิดดู เมื่อจะมีความเห็นอย่างข้าพเจ้าบ้าง

ที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานหรือทรงเข้าพระทัยตามคำกลอน หรือจะทรงทราบจากสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (เจ้าฟ้ากลาง) พระอนุชาเจ้าฟ้าอาภรณ์ ว่าสุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษาถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์นั้น พิจารณาตามระยะเวลา และความเป็นผู้มีอาวุโสในการรับราชการของสุนทรภู่ดูแล้ว เห็นว่ายังไม่ชวนให้ปักใจเชื่อได้สนิทนัก เพราะเราทราบกันมาว่าสุนทรภู่เริ่มเข้ารับราชการในกรมพระอภัยมณี โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เอาตัวมานั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓ ขณะนั้น สุนทรภู่มียายุได้ ๓๕ ปี และด้วยความฉลาดในการแต่งกลอนของสุนทรภู่ ผู้ซึ่งครั้งหนึ่งได้ลองทรงดำรัสสั่งให้แต่งตอบพระราชนิพนธ์ บทนางสีดาถูกคอตาย บทพระราชนิพนธ์ที่ทรงไว้ให้หนุมานเข้าแก้โดยรวดเร็วว่า “จึงเอาผ้าผูกพันกะสันรัด เกี่ยวกระหวัดกับกิ่งไผ่ใหญ่” ทรงติดอยู่เพียงนี้ไม่อาจทรงแต่งบทต่อไปอย่างไรให้รวดเร็วได้ แม้

กวีที่ปรึกษาหลายคนก็ไม่อาจแต่งตั้งให้พอพระราชหฤทัยได้เช่นกัน เมื่อโปรดให้สุนทรภู่ลอง แต่ง สุนทรภู่ก็แต่งต่อพระราชนิพนธ์ว่า “ชายหนึ่งผูกศออรไท แล้วทอดองค์ลงไปจะให้ตาย บัดนั้น วายบุตรแก้ได้ตั้งใจหมาย” ดังนี้ ก็ชอบหฤทัยและอีกครั้งหนึ่ง ทรงพระราชนิพนธ์ เรื่องรามเกียรติ์ตอนศึกสิบขุนสิบรถ ทรงพระราชนิพนธ์บทมรณของทศกัณฐ์ ซึ่งใหญ่โต มโหฬารเหลือขนาดแล้วไม่อาจจะหาความใหญ่โตของสิ่งไหนที่จะนำมาประกอบให้สมกับความ ใหญ่ที่ทรงแต่งไว้ได้ จึงโปรดให้สุนทรภู่แต่งต่ออีก สุนทรภู่ก็แต่งต่อได้พอพระราชหฤทัยมาก โปรดให้สุนทรภู่เป็นกวีที่ทรงปรึกษาคด้วยอีกคนหนึ่ง และทรงตั้งเป็นที่ขุนสุนทรโวหาร ในกรม พระอาลักษณ์ พระราชทานที่ให้ปลูกเรือนอยู่ที่ได้ทำช้าง...

ปีที่ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้สุนทรภู่เป็นขุนสุนทรโวหารเป็นปี พ.ศ. ๒๓๖๔

ตามประวัติของสุนทรภู่ เราก็ทราบกันว่าสุนทรภู่ดื่มเหล้า “ครั้งหนึ่ง กำลังเมาสุรา ไปหามารดา มารดาว่ากล่าว กลับขู่เชิญมารดา ขณะนั้นมีญาติผู้ใหญ่ จะเป็นลุงหรือน้าคน หนึ่งเข้าไปห้าม สุนทรภู่ทุบตีเอาบาดเจ็บถึงสาหัส เขาพูดเกล้าฯ ถวายฎีกา ก็ถูกกริ้ว มีรับสั่งให้เอาตัวไปจำไว้ ณ คูก...”

ปีที่ติดคุก ก็เป็นปี พ.ศ. ๒๓๖๔ นั่นเอง เป็นปีที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นขุนสุนทรโวหารแล้ว เขาจึงพูดเกล้าฯ ถวายฎีการ้องทุกข์จึงถูกจำคุกตามรับสั่ง

สุนทรภู่ติดคุกอยู่นานเท่าใดไม่อาจทราบได้ ตามประวัติที่สมเด็จพระยาตำรากรา ฐานภาพทรงแต่งว่า “เล่ากันแต่เหตุที่จะพ้นโทษว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องใดเรื่องหนึ่งเกิดติดขัด ไม่มีผู้ใดต่อให้พอพระราชหฤทัยได้ จึงมีรับสั่งให้ไปเบิกตัวสุนทรภู่มาจากคุก สุนทรภู่ต่อกลอนได้ตั้งพระราชประสงค์ที่ทรงพระ กรุณาโปรดฯ ให้พ้นโทษกลับมารับราชการตามเดิม...” แต่ตอนนี้เป็นปลายรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสียแล้ว ถ้าจะโปรดเกล้าฯ ให้สุนทรภู่แต่งสวัสดิ รักษาถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ ก็ต้องแต่งในระยะพ้นโทษ ซึ่งคงจะราวๆ พ.ศ. ๒๓๖๕ หรือ ๒๓๖๖ นั่นเอง

ฉะนั้น ตามประวัติที่ยกมาก็พอจะสันนิษฐานได้ว่า สุนทรภู่คงจะติดคุกอยู่ราวปีเศษ ก็โปรดเกล้าฯ ให้พ้นโทษจำกลับเข้ารับราชการใหม่ ปีที่เข้ารับราชการใหม่ เป็นปี พ.ศ. ๒๓๖๕ ปลายรัชกาล ตามที่สมเด็จพระยาตำรากราฐานภาพทรงสันนิษฐานว่า สุนทรภู่ แต่งสวัสดิรักษาถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า นภาลัย ถ้าสุนทรภู่แต่งตอนปลายรัชกาลจริงตามที่ทรงเขียนไว้ในประวัติ ก็คงเป็น พ.ศ. ๒๓๖๖ เพราะพอถึงวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัยสวรรคต สุนทรภู่ก็ออกจากราชการในปีนั้น พอออกจากราชการก็บวชทันที โดยเหตุนี้ ปี พ.ศ. ๒๓๖๗ คงไม่ใช่ปีที่แต่งสวัสดิรักษา

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖ เจ้าฟ้าอาภรณ์มีพระชันษาประมาณ ๘ พรรษา สุนทรภู่มี อายุได้ ๓๘ ปี ลองพิจารณาจากกลอนสวัสดิรักษาที่สุนทรภู่เขียนดูแล้ว สงสัยว่าเจ้าฟ้า

อาภรณ์มีพระชันษาเพียง ๘ พรรษา คงจะยังไม่เข้าพระทัยในคำกลอน ได้ตระหนักถึงจะทรงพระปรีชาเฉลียวฉลาดสุชุมมาดชาติอย่างไรๆ ก็ตามแต่ เพราะกลอนสวัสดิรักษานั้นดูจะไม่เหมาะสำหรับราชกุมารอายุ ๘ ขวบเลย และชีวิตรับราชการในกรมพระอาลักษณ์ก็เพียง ๔ ปี จะทรงโปรดเกล้าฯ ใ้วางพระราชหฤทัยให้เป็นผู้แต่งหนังสือเรื่องสวัสดิรักษา ถวายเที่ยวหรือ ประกอบทั้งทางความและท่วงทำนองของกลอนแสดงให้เห็นว่า แต่งสำหรับ “พระหน่อปิตริศรา” ผู้ทรงเจริญพระชนมายุเกินเข้าฟ้าอาภรณ์มากกว่า

ถ้าเช่นนั้น ควรจะเป็น “พระหน่อปิตริ” องค์ใด?

ตรงนี้มาเข้ากับข้อเขียนของ คุณฉันทน์ ขำวิไล ที่เสนอว่าสุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษา “เป็นคำกลอนทูลเกล้าฯ ถวายเจ้าฟ้ามงกุฎไคร้ทรงศึกษาในระยะเดียวกันกับถวายพระอักษรเจ้าฟ้าอาภรณ์...” พอดี

คุณฉันทน์ ขำวิไล ใ้รายละเอียดประกอบว่า “ทรงพระราชปรารภถึงเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งมีพระชนมายุในระหว่าง ๑๗-๒๑ พรรษา ตามกฎมณเฑียรบาลเท่ากับเป็นองค์รัชทายาทควรจะรู้ราชนิติ แบบแผนประเพณีสำหรับจะได้ทรงสืบสันตติวงศ์ต่อไป จึงรับสั่งให้สุนทรภู่หาเรื่องแต่งถวาย เรื่องสวัสดิรักษาซึ่งเดิมเป็นคำฉันทน์ จึงได้กลายมาเป็นคำกลอน...” ตามที่ได้ยกมาอย่างข้างต้น

พระบรมราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าทรงมีพระสติปัญญาเฉลียวฉลาดกว้างขวางลึกซึ้งยิ่งนัก พระราชสมภพเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๒๔๗ ทรงศึกษาอักษรสมัยแตกฉานตั้งแต่มีพระชนม์ ๖ พรรษา ยิ่งเจริญพระชันษาที่ยิ่งทรงพากเพียร ทรงอ่านเขียนได้ทั้งไทยและขอม จากสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมฬีโลกยาราม ทรงแตกฉานวิชาคำนวณคุณหารถึงกรณฉวางทรงเชี่ยวชาญแพทยศาสตร์ นิติศาสตร์ราชกฤษฎีราชประเพณี ทรงขับขับพาชีพระคชกรรม ชำนาญเพลงอาวุธโดยเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (บุญรอด บุญยรัตพันธุ์) เป็นผู้ถวายอนุศาสน์ “โปรดศึกษาที่ฟ้าโลด โปรดไปโปรดเกินสมโปรดสมาคมขัดตียอมมาตย์ โปรดคบบราชนัญ สมณะพราหมณ์ โปรดชักถามคติโบราณ พระโหราเฉลียวฉลาด”

จากพระราชพงศาวดารและตามมหากฎราชคุณานุกรณสุนทรภู่จะประมวลได้ว่าการศึกษานิติศาสตร์ราชประเพณีแบบแผนสำหรับกษัตริย์สืบสันตติวงศ์นั้น มีสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสอนและทรงอนุศาสน์ด้วยพระองค์เอง “บิตวินทรถวิลฝึกเลี้ยง เชี่ยวชิตราชกิจย์เพียงภาคย์ ใต้ถนองงาร รัชนา รับราชการเกียรติฟัง ต่างพระเนตรกรรณคึง เชื้อถ้วนทวยขุนราชนา... ฯลฯ ทรงเจริญวัยวุฒิแกแล้วสมทอดหฤทัยแล้ว โปรดให้ออกวัง...แลนา”

เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้ออกวัง โดยเสด็จไปประทับ ณ พระราชวังเดิมซึ่งเคยเสด็จอยู่มาก่อน และควรจะนำมากล่าวไว้ ณ ที่แห่งนี้ด้วยว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๕ นั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายมงกุฎสมมุติเทวาวงศ์ฯ ทรงมีพระชันษา ๑๘ พรรษา ก็ทรงมีพระองค์เจ้าพระโอรส

๑ องค์ ทรงพระนามพระองค์เจ้าชายนพวงศ์ฯ (คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ต้นราชสกุล นพวงศ์) และ พ.ศ. ๒๓๖๗ ทรงมีพระองค์เจ้าพระโอรสอีก ๑ องค์ ทรงพระนามพระองค์เจ้าสุประติษฐาฯ (คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุภาณินิภาธร ต้นราชสกุล สุประติษฐ์)

ขอให้พิจารณาที่คุณสมบัติเจ้าฟ้ามงกุฎพระบรมราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระชันษาไม่น้อยกว่า ๑๘ พรรษา ทรงมีพระสติปัญญาสามารถฉลาดล้ำเลิศ ทรงเล่าเรียนเจนจบและมีพระองค์เจ้าถึง ๒ องค์ เห็นปานนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ยังจะทรงโปรดเกล้าฯ ให้สุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษา ค่ำกลอนถวาย เพื่อให้ทรงเรียนรู้ถึงราชนิติแบบแผนประเพณี สำหรับจะได้ทรงสืบสันตติวงศ์ข้าช้อนกับที่ได้ทรงสอนให้แล้วอีกหรือ? คุณไม่น่าจะเป็นไปได้ และในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ นั้นเอง เจ้าฟ้ามงกุฎก็ได้ทรงผนวช รูปสั้นๆ ตรงนี้ว่า

พ.ศ. ๒๓๖๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายมงกุฎสมมุติเทววงศ์ฯ เสด็จเข้าทรงผนวช สุนทรภู่ออกจากราชการและบวชในปีนั้นเหมือนกัน

ข้าพเจ้าไม่เห็นพ้องด้วยเลยที่ คุณฉันทน์ ข้าวิไล มาเกณฑ์ให้สุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษา ค่ำกลอนถวายเจ้าฟ้ามงกุฎ

ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยที่ คุณฉันทน์ ข้าวิไล ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รับสั่งให้สุนทรภู่หาเรื่องที่เหมาะสมสำหรับรัชทายาทได้ศึกษาเพื่อรู้ราชนิติแบบแผนประเพณี สำหรับจะได้สืบสันตติวงศ์ ข้าพเจ้ามิได้หมิ่นความรู้ของท่านอาจารย์สุนทรภู่ ผู้ซึ่งข้าพเจ้าเคารพเทิดทูนในอัจฉริยภาพของท่านอย่างยิ่ง การที่ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยในข้อที่ว่ามาทั้งหมด เพราะเห็นว่า ถ้าจะเป็นการให้เจ้าฟ้ามงกุฎทรงรอบรู้ราชนิติประเพณี ฯลฯ แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คงจะทรงเป็นองค์พระราชอนุศาสน์มากกว่าผู้อื่น สุนทรภู่สามารถแต่งสวัสดิรักษาถวาย “พระหน่อบพิตรอิศรา” ได้ แต่ต้องไม่ใช่ทั้งเจ้าฟ้ามงกุฎและเจ้าฟ้าอาภรณ์ และต้องไม่ใช่ในระยะเวลากาลเทศะนั้นอีกด้วย

ถ้าเช่นนั้น สุนทรภู่แต่ง “ถวายพระหน่อบพิตร” องค์ใด? เมื่อใด?

เรื่องน่าจะเป็นอย่างนี้...

เดิมสุนทรภู่มิได้มุ่งมาดปรารถนาจะเข้ารับราชการ ตามประวัติก็ว่าท่านหลบหนีกลัวพลอยผิดเนื่องจากการทิ้งบัตรสนเท่ห์ซึ่งระบาคอยู่ในยุคกรมหมื่นศรีสุเรนทรถูกจับและถูกจำขังด้วยเรื่องกาบขาว จนถึงพระชนม์ ไปถึงจังหวัดเพชรบุรี ท่านได้เข้ารับราชการเพราะลำนวนกลอนของท่านที่รัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้สอบสวนหาตัวผู้ลอบทิ้งบัตรสนเท่ห์ เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นลำนวนกลอนของสุนทรภู่ ก็ “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เอาตัวมารับราชการเป็นอาลักษณ์” นี่ เป็นมูลเหตุการเข้ารับราชการของสุนทรภู่ ครั้นรัชกาลที่ ๒ สวรรคต สุนทรภู่ก็ต้องออกจากราชการและดูเหมือนจะบวชหนีราชภัยหรือ

บวชถวายพระราชกุศลที่ได้ทั้ง ๒ ประการ ณ วัดราชบูรณะราชวรมหาวิหาร เมื่อบวชและออกพรรษาแล้วก็เตร็ดเตร่ไปทุกแห่ง “ทางบกเรือเหนือใต้เที่ยวไปทั่ว จังหวัดหัวเมืองล้นทุกถิ่นฐาน...” และได้รำพันถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้เป็น “เจ้าประคุณ” ของท่านไว้ในนิราศภูเขาทองว่า “ถึงหน้าวัดตั้งหนึ่งใจจะขาด คิดถึงบาท บพิตรอดิศร ใ้ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น พระนิพพานปานประหนึ่งศิระขาด ด้วยไฉนยากแค้นถึงแสนเข็ญ ทั้งโรคไข้กรรมชดวิบัติเป็น ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึงพา จะสร้างพรตอดสาห์ส่งบุญถวาย ประพฤติฝ่ายสมณะทั้งวสา เป็นสิ่งของฉลองคุณมุติกา ขอเป็นข้าเคียงบาททุกชาติไป...”

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็น “ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร” เพราะทรงเอาตัวสุนทรภู์เข้ารับราชการในกรมพระอาลักษณ์ ซึ่งสุนทรภู์ไม่อาจจะลืมพระมหากรุณาธิคุณอันล้นพ้นเกล้าพันกระหม่อมของท่านได้ จึง “สร้างพรตอดสาห์ส่งบุญถวาย ประพฤติฝ่ายสมณะทั้งวสา เป็นสิ่งของฉลองคุณมุติกา ขอเป็นข้าเคียงบาททุกชาติไป...” เมื่อสุนทรภู์พุดถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นต้องพุดไปในทำนอง “ฉลองคุณมุติกา” ซึ่งเป็นการสนองพระเดชพระคุณต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทุกแห่ง เช่น “แล้วลาออกนอกโบสถ์ขึ้นโซ่หิน กรวดวารินรดทำคำอักษร ส่งส่วนบุญสุนทรสาธนาพร ถึงบิตมมารดาครูอาจารย์ ถวายองค์มิ่งกุญอยู่ยเยศ ทรงเสด็จคชงามทั้งสามสารเสด็จถึงซึ่งบุรีนิฤพาน เคยโปรดปรานเปรียบเปี่ยมได้เทียมคน ล้นแผ่นดินปิ่นเกล้ามาเปล่าออก น้ำตาตกตายน้อยลงร้อยหน ขอพบเห็นเป็นข้าฝ่ายคุณ พระคุณล้นเลื่องเฉลิมให้เพิ่มพูน” แต่ในการเขียนสวัสดิรักษาคำกลอนนั้น เป็นทั้งสนองคุณทั้งสวามิภักดิ์ โปรดอ่านคำกลอนต่อไปนี้

“ขอพระองค์จงจำไว้ลำเนียง คังนี้เรียกเรื่องสวัสดิรักษา สำหรับองค์พงศ์กษัตริย์ชาติ ตียา ให้ผ่องผาสุกสวัสดิ์ขจัดภัย บทบูรณท่านทำเป็นคำฉันท์ แต่คนนั้นมีใครแจ่มแกล้งไข จึงกล่าวกลับซับซ้อนเป็นกลอนไว้ หวังจะให้เจนจำได้ช้านาน สอนคุณมุติกาสวามิภักดิ์ ให้สูงศักดิ์สืบสมบัติพัสดุฐาน...” พิศราห์จากคำกลอนตั้งแต่ต้นจนจบ ก็จะทำให้ความรู้สึกว่า คำกลอนสวัสดิรักษานั้นแต่งถวายพระองค์เจ้าชายยอชยธรรมาโชรรัตนราชกุมาร (ผู้ซึ่งต่อมาได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์) โดยอาศัยข้อวินิจฉัย ดังต่อไปนี้

เมื่อสุนทรภู่ออกจากราชการ พ.ศ. ๒๓๖๗ ได้บวชและท่องเที่ยวไปเกือบทั่วราชอาณาจักร ทั้งเหนือทั้งใต้ จนสุดท้ายได้มาจำพรรษาอยู่ที่วัดเทพธิดา และได้ลาสิกขาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ได้เข้าถวายตัวสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ตามที่กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพทรงแนะนำและสนับสนุน เพราะมีคำกลอนปรากฏอยู่ในนิราศพระประธม สุนทรภู์ได้กล่าวถึงการได้มาสวามิภักดิ์พึงบุญอยู่กับสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฑามณี

กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และทรงพระกรุณาฯ รับสุนทรภู่ไว้ในพระอุปถัมภ์เป็นความว่า
 “ถึงล่วงแล้วแก้วเกิดกับบุญฤทธิ์

ยังช่วยปิดปกอยู่ไม่รู้สูญ
 ลิ่นแผ่นดินทินกรจระจก
 ให้เพิ่มพุดพอสว่างหนทางเดิน
 ตั้งจินดาห้ำดวงช่วงทวิป
 ให้ฐิพช่วยทุกข์เมื่อถูกเงิน
 เป็นทำนุอุปถัมภ์ไม่กำเกิน
 จงเจริญเรียงองค์ทรงสุธา ”

ขณะที่สุนทรภู่เข้าถวายตัวกับเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังดำรงสิริราชสมบัติอยู่ และพระองค์เจ้าหญิงวิลาส กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ผู้ทรงสนับสนุนให้สุนทรภู่เข้าถวายตัวกับเจ้าฟ้า จุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ นั้น ก็เป็นพระราชธิดาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ประทานพระอุปถัมภ์ แก่สุนทรภู่ด้วยเช่นกัน ปรากฏตามที่เล่ากันสืบๆ มาว่า เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงโปรดฝึการมกลอนของสุนทรภู่ ได้รับสุนทรภู่ไว้เมื่อลาสิกขาแล้ว และดูเหมือนให้เป็นผู้บอก ลักวาประจำวงของพระองค์ท่านด้วย

เฉพาะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ก็ได้มีพระราชหฤทัยผูกโกรธ สุนทรภู่แต่อย่างใด พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเจ้าชายลักขณานุคุณ กับพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพทรงรับอุปการะสุนทรภู่ถึง ๒ องค์ ก็ได้ทรงห้ามปราม แสดงให้รู้ว่ามิได้ทรงสนพระทัยในเรื่องที่ผ่านมาเลย พระจริยคุณและพระเมตตาคุณ ของพระองค์ ทั้งนี้ทำให้สุนทรภู่ต้องเขียนเป็นกลอนถวายสรรเสริญพระบารมีไว้ว่า “หนึ่ง น้อมจอมนิกรอภรรราช บำรุงศาสนาสงฆ์ทรงศึกษา จงไพบูลย์พูนสวัสดิ์วัฒนา ชนมหาหมื่น แสนอย่าแค้นเคือง ”

สุนทรภู่เปรียบพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นแก้วดวงที่ ๕ ขอให้สังเกต คำกลอนที่ท่านแต่งไว้ว่า ถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะสวรรคตไปแล้วก็ยัง มี “แก้วเกิดกับบุญฤทธิ์ ยังช่วยปิดปกอยู่ไม่รู้สูญ” แม้จะลิ่นแผ่นดินก็ยังมี “ทินกร” (จุฑามณี ปิ่นแก้ว ยอดแก้ว ที่ส่องแสงในแผ่นดิน คือดวงตะวัน) ส่องหนทางชีวิตสว่างอยู่ สุนทรภู่นับพระพุทธรูปฟ้าจุฬาโลกเป็นแก้วดวงที่ ๑ พระพุทธรเลิศหล้านภาลัยเป็นแก้วดวง ที่ ๒ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นแก้วดวงที่ ๓ แก้วดวงที่ ๔ คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติ เทววงศ์ ดวงที่ ๕ คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี ขอให้แก้วแก้วที่ผ่านได้กล่าวมานี้ “จง เจริญเรียงวงศ์ทรงสุธา” หมายถึงให้ทรงพระเจริญเรียงพระวงศ์ทรงครองแผ่นดินสืบๆ ไป

ผู้ที่ได้อ่าน “สวัสดิรักษาคำกลอน” จบแล้ว คงมีความเห็นเหมือนข้าพเจ้าที่ว่า แต่ง

ถวาย “พระองค์เจ้ายอติยงยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร” และแต่งเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ได้รับพระราชทานบวรราชาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รับพระบวรราชโองการแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ พระชนมายุได้ ๔๔ พรรษา

- ขณะนั้นพระองค์ชายยอติยงยศ มีพระชนม์ประมาณ ๑๔ พรรษา
- สุนทรภู่ได้รับพระบวรราชโองการพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระสุนทรโวหาร เมื่อมีอายุได้ ๖๖ ปี
- และแต่งสวัสดิรักษา **“ถวายพระหน่ออบพิตรอิศรา”** เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ หรือ พ.ศ. ๒๓๙๕

พระองค์เจ้าชายยอติยงยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร ทรงพระอิสริยยศเป็นเพียงพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเจ้ายอติยงยศที่ ๒ (พระราชวังบวรฯ) จึงทรงสิทธิตามกฎหมายแต่ยกราบเพียง **“พระหน่ออบพิตร”** เท่านั้น หาใช่ **“พระหน่อพุทธเจ้า”** พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวแห่งวังหลวงไม่ สุนทรภู่จึงประหยัดถ้อยคำที่เขียนถวายให้ถูกต้องวิสัยพระอาลักษณ์โดยเริ่มต้นว่า

สุนทรทำคำสวัสดิรักษา
ถวายพระหน่ออบพิตรอิศรา
ตามพระบาติเฉลิมให้เพิ่มพูน
เป็นของคู่ผู้มีอิสริยยศ
จะปรากฏเกิดลาภไม่สาบสูญ
สืบอายุสุริยวงศ์พงศ์ประยูร
ให้เพิ่มพูนบุญบารมีโดยชัย

พึงสังเกตว่า สุนทรภู่มิได้ใช้ถ้อยคำตามอย่างธรรมเนียมประเพณีที่ใช้กับองค์รัชทายาทหรือเจ้าฟ้าผู้สืบสันตติวงศ์ให้ปรากฏอยู่ในเรื่องที่ท่านแต่งขึ้นเลย ใช้เฉพาะถ้อยคำสำหรับผู้ที่เป็นวงศ์กษัตริย์เท่านั้น ตอนท้ายเรื่องท่านจึงเขียนไว้ว่า

ขอพระองค์จงจำไว้สำเหนียก
ดังนี้เรียกเรื่องสวัสดิรักษา
สำหรับองค์พงศ์กษัตริย์ชาติตยา
ให้ผ่องผาสุกสวัสดิ์ชัฏภัย

ขณะแต่งสวัสดิรักษาถาวนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่มี

สมเด็จพระหน่อพุทธางกูร สุนทรภู่คงคาดหวังตามขนบธรรมเนียมประเพณีและโบราณราชประเพณีที่ได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเสมือนสมเด็จพระมหาอุปราช เจ้ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงสิทธิในการรับราชสมบัติเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เพราะเป็นอารยธรรมและวัฒนธรรมเก่าแก่ของชนชาติไทยมาแต่ปางบรรพ์ว่า “พี่ตายไว้แก่น้อง พ่อตายไว้แก่ลูก ลูกตายไว้แก่หลาน หลานตายไว้แก่เหลน...” ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องได้รับสิริราชสมบัติแห่งวังหลวงแทน เพราะเป็นพระโอรสธิดา และเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชสมบัติวังหลวงแล้ว พระองค์เจ้ายอติยงศ บวรราโชรรัตนกุมาร ก็ต้องได้รับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ในฐานะพระราชโอรส

แต่เป็นมงคลอันอุดมอย่างหนึ่งของพระราชวงศ์จักรี ที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลองค์ผู้ทรงสิทธิในราชสมบัติสืบสันตติวงศ์แทนวังหลวง เสด็จทิวศกก่อนวังหลวงทุกรัชกาล พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตเมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๘ ปัญหายุ่งยากในการครองราชบัลลังก์จึงไม่มีเกิดขึ้นเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

ฉะนั้น *สวัสดิรักษาคำกลอน* สุนทรภู่จึงเป็นเพียงแต่งถวายพระองค์เจ้ายอติยงศ โดยแปลงจาก

...บทพราณท่านทำเป็นคำฉันท์
แต่คนนั้นยังไม่แจ้งแถมลงไซ
จึงกล่าวกลับซับซ้อนเป็นกลอนไป
หวังจะให้เจนจำได้ชำนาญ
สนองคุณมุสิกาสามีภักดี
ให้สูงศักดิ์สืบสมบัติพัศฐาน
แม่นผิดเพี้ยนเปลี่ยนแปลงเรื่องเบื่องพราณ
ขอประทานขานุโทษได้โปรดเอย

ตามเหตุผลที่ได้กล่าวมา จึงเป็นการเฉลยปัญหาที่สนใจกันอยู่ในบัดนี้ได้ว่า *สวัสดิรักษาคำกลอน* นั้น สุนทรภู่แต่งถวายพระองค์เจ้าชายยอติยงศ บวรราโชรรัตนกุมาร ด้วยประการฉะนี้

อาจารย์ฉันท์ ขำวิไล และอาจารย์ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ว่าไปแล้ว ต่อไปนี้ท่านจันทร์จะว่าบ้าง

ข้าพเจ้าเห็นว่าปัญหา “หน่อบพิตรอิศรา” นั้นมิใช่ปัญหาสำคัญ เพราะเรื่องนี้คงไม่ใช่เรื่อง “ราชการลับเฉพาะ” แต่อย่างไร เมื่อแต่งแล้วเจ้านายพระองค์ใด หรือใครก็ตาม

ได้ ขึ้นไปคิดว่าเป็นเรื่องแต่งถวายโดยเฉพาะ เรื่องสวัสดิรักษาคำฉันท์ หรือต้นฉบับเดิม ภาษาบาลี มีต้องหมายว่าเป็นบทสำหรับเจ้านายองค์ใดองค์หนึ่งด้วยหรือ คำฉันท์ตอนต้นว่า

จะกล่าวในเบญจธาตุกถา ชื่อสวัสดิรักษา

ประกอบด้วยวิชาการ

สำหรับผู้มีปรีชาชาญ

ประพศิตตามโบราณ

จะเกียจจะกันจัญไร

ให้ดับทุกข์โศกโรครภัย

อุบัติหะมีใน

พิบัติสิ้นสพสรพ

โทษอันใดในปัจจุบัน

กฤตยาไภยัน

ตรายอย่าได้แปดปน

เป็นข่ายกางกั้นเกียจกล

ฝ่ายซึ่งสุราผล

มงคลอันดีมีมา ฯลฯ

ข้อความข้างบนนี้หมายความว่า สวัสดิรักษามีใช้บทสำหรับเจ้านายพระองค์ใด โดยเฉพาะอย่างที่คุณฉันท์หรือคุณฉันท์ขยี้เข้าใจ เป็นบทที่ขุนนางน้อยใหญ่ใช้ได้ทั่วทุกตัวตนตลอดจนตาสีตาสา จะมียกเว้นก็เห็นแต่ท่านที่มียศเป็นช้าง หรือขุนนางพระ แล้วข้าพเจ้ายังสงสัยเพิ่มเติมอีกว่า ท่านขุนนางที่เป็นหลวงพ่อนั้น ยังจะเอาบทนี้เสกกลาทำน้ำมันต์เป่าหัวชาวบ้านที่เจ็บท้องข้องใจอีกด้วย ท่านก็ว่าของท่านว่า ให้มันเป็นสิริมงคล ้วควายของมันจะได้ไม่ลงท้องแถมน้อ สวัสดิรักษาคุณจะเป็นบทที่ใช้ได้สารพัดอย่าง สมดังชื่อของเรื่อง

แต่ที่จจะรู้ว่าสุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษาเมื่อปลายรัชกาลที่ ๒ หรือต้นรัชกาลที่ ๔ รู้ได้ง่ายที่สุดจาก **“เสียงกลอน”** ในเรื่อง เสียงกลอนในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าจำนวน เพราะจำนวนของสุนทรภู่ก็คือจำนวนของสุนทรภู่นั้นเอง ผิดกับจำนวนกลอนของผู้อื่นเช่นเสมียนมี เป็นต้น เสียงกลอนหมายถึงกลอนของเรื่อง คือจังหวะที่ใช้สั้นเร็วหรือช้า จะขออธิบายโดยยกอุทาหรณ์เปรียบเทียบว่า สมมุติว่าสุนทรภู่ชันรยยนต์เป็น ในวัย ๒๐ ก็อาจขับโลดโผน ในวัย ๓๐/๔๐ ก็อาจขับอย่างราบเรียบด้วยความชำนาญ พอถึงวัย ๕๐/๖๐ ก็อาจขับอย่างเดียวกัน เว้นแต่ความประมาทมีน้อยลง ในระหว่างวัย ๖๖ (เมื่อเริ่มรัชกาลที่ ๔) และ ๗๐ (เมื่อสิ้นชีวิต) ก็อาจขับอย่างเชื่องช้า เพราะกำลังภายในและไหวพริบน้อยกว่าเก่า เช่นนี้เป็นธรรมดาของมนุษย์ทั่วไป ในการแต่งกลอนก็เช่นเดียวกัน ถ้าสุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษาเมื่อปลายรัชกาลที่ ๒ ก็จะต้องแต่งก่อนอายุ ๓๘ (สวรรคต พ.ศ. ๒๓๖๗) ซึ่งเป็นวัยที่คล่องว่องไวเต็มที่ แต่ถ้าแต่งเมื่อต้นรัชกาลที่ ๔ ก็จะอยู่ในวัย ๖๖-๗๐ เป็นระยะเวลาที่เจ้าตัวอาจรู้สึก ว่า ไม่แต่งดีกว่า!

ที่จะอธิบายว่าบทไหนของสุนทรภู่แต่งในวัยไหนเป็นวิชาที่ไม่มีสอนในโรงเรียน หรือมหาวิทยาลัย (หรือถ้ามี ข้าพเจ้าก็ไม่เคยเห็นใครเขียนไว้ก่อน) ฉะนั้นที่จะอธิบายย่อๆ ในเนื้อที่จำกัดเช่นนี้ก็มีหวังอ่านไม่รู้เรื่อง ดีไม่ดีจะกลายเป็นเรื่องของเซนไป รู้คนเดียวอธิบายให้คนอื่นไม่ได้ แต่เรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องยากเย็นอะไรเลย เมื่อสลับหำปีมานี้ ข้าพเจ้าได้รวบรวมเรื่องสั้นๆ ของสุนทรภู่ เพื่อทำหนังสือประวัติคำกลอนสุนทรภู่ ท่านมหาหริตเรื่องฤทธิ์ (ผู้ล่วงลับไปแล้ว) ได้ตรวจสอบต้นฉบับ เมื่อมีอะไรเป็นที่สงสัย พุดกันสองสามคำ ก็รู้กันทันทีว่าบทไหนเป็นของสุนทรภู่หรือไม่ใช่ เป็นบทที่แต่งในวัยไหน แต่ก่อนที่จะอธิบายข้อนี้ จะขอพูดถึงกลอนของสุนทรภู่เสียหน่อย

ในวัยหนุ่มสุนทรภู่แต่งกลอน (โคบุตร นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท ฯลฯ) ตามแบบเพลงยาวสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น (เจ้าฟ้ากุ้ง เจ้าพระยาพระคลังหน พระยามหานุภาพ ฯลฯ) พอถึงวัย ๔๐ ต้นรัชกาลที่ ๓ สุนทรภู่แต่งกลอนมีสัมผัสในอย่างที่เราเรียกในตำรากลอนศิริวิบูลกิจว่ากลอนมธุรสวาที (นิราศภูเขาทอง พ.ศ. ๒๓๗๑ เพลงยาวถวายโอวาท พ.ศ. ๒๓๗๒) แต่กลอนของสุนทรภู่อ่านสบายหูกว่าตัวอย่างในตำรา เพราะสุนทรภู่เป็น **“นักเลงทำเพลงยาว”** ทุกวันนี้เราชอบแต่งกลอน **“แบบสุนทรภู่”** กันมาก แต่งกันแต่เข้ายันค่ำ ตั้งแต่แรกหัดใหม่จนผมหงอกขึ้นคานแล้วก็ไม่รู้จักหยุด ข้าพเจ้าเคยเห็นหนังสือเล่มหนึ่ง ดูเหมือนจะชื่อวิธีแต่งกลอนสำหรับชนะประกวดหรืออะไรในเทือกนั้น ชื่อหนังสือก็ฟังดูพิกลแทนที่จะหัดแต่งกลอนเพราะอยากแต่ง หรืออยากเป็นกวี กลับเอาอาภิสเข้ามาแทรกทันที นอกจากนั้นก็ดูเหมือนตัวอย่างจะมีแต่กลอน **“แบบสุนทรภู่”** ที่พรากไปด้วยสัมผัสใน ทั้งนี้เป็นการตั้งสมมุติฐานขึ้นมาอย่างหนึ่งว่า กรรมการจะต้องชอบกลอนแบบสุนทรภู่ ถ้าไม่เช่นนั้นชื่อหนังสือก็จะกลายเป็นวิธีแต่งกลอนสำหรับแพ้ประกวดไปซิบ เรื่องของเรื่องมีว่า กลอนสุนทรภู่กับกลอนแบบสุนทรภู่ ไม่เหมือนกัน สุนทรภู่แต่งกลอนแบบมธุรสวาทีมีเสียงเพลงปนอยู่ด้วย (แล้วก็มีกลอนพาไปเป็นองค์ประกอบ เพราะมุ่งแต่เสียงเพลงมากกว่าใจความ) เราท่านที่ขาดพรสวรรค์หูไม่กระดิกอย่างสุนทรภู่ เมื่อแต่งกลอนแบบสุนทรภู่แล้ว ก็มีหวังท่านติดคุกไม่น่าไปเอาอย่างเลย กระทาสายนายเชกสเปียร์เป็นกวีที่โลกยกย่อง ถ้าเราแต่งกลอนหรือฉันทะแบบเป็นได้ก็ไม่น่าเอาอย่าง เพราะเราจะไม่เป็นตัวของตัวเอง เสด็จในกรมพระนราธิปฯ ทรงพระนิพนธ์กลอน ๘ มีสัมผัสอย่างสุนทรภู่ แต่กลอนของพระองค์ท่านมีเสียงดนตรีปนอยู่ด้วยจึงไม่เป็น **“กลอนสุนทรภู่”** น.ม.ส. ทรงนิพนธ์กลอน ๘ มีสัมผัสอย่างเดียวกัน แต่ของท่านใช้จังหวะขัดมันเพื่อจะเอาความมากกว่าเอาเสียงเพลง หรือเสียงดนตรี กลอนของท่านจึงไม่เป็น **“กลอนสุนทรภู่”** หรือ **“กลอนกรมมรา”** เป็นกลอน น.ม.ส. โดยเฉพาะที่ข้าพเจ้านำเรื่องนี้มากล่าวก็เพราะถ้าเรามัวแต่หลับหูหลับตาแต่งกลอน **“แบบสุนทรภู่”** โดยไม่คำนึงถึง **“เสียงเพลง”** ของสุนทรภู่ด้วยแล้ว เป็นวิธีที่จะพาตัวเองเข้ารกเข้าพงอย่างสบายแฮ

ตอนนี้ย้อนกล่าวถึง*สวัสดิรักษาคำกลอน*ของสุนทรภู่ วิธีที่จะศึกษาต้องทำเป็นขั้น ขั้นแรกคืออ่านเรื่อง*เสภาพงศาวดาร* ซึ่งแต่งในรัชกาลที่ ๔ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๔-๙๘ เมื่อสุนทรภู่อายุระหว่าง ๖๖-๗๐ เรื่องนี้ยาวถึงสองเล่มสมุดไทย เพราะฉะนั้นไม่ต้องอ่านทั้งหมด ประเด็นความรู้ลึกในเรื่องจังหวะจะด้านเสียหมด อ่าน ๘ หน้า ๑๐ หน้า ก็พออ่านจนลึกลงเข้าฝังในเส้นโลหิตคำ เสร็จแล้วอ่าน*สวัสดิรักษา* เพื่อเทียบว่าลึกลงเหมือนกันหรือไม่ เมื่อเทียบแล้วก็ลืมเสียให้หมด ทำขั้นที่สองต่อไป

ตอนนี้ถอยหลังไป ๑๐ ปี ถึง พ.ศ. ๒๓๘๕ อันเป็นปีที่สุนทรภู่ลาสิกขา เวลานั้นอายุ ๕๗ ปี ก่อนสักได้แต่งเรื่อง*รำพันพิลาป*เป็นทำนองนิราศลาพรต อ่านเรื่องนี้สัก ๘ หน้า ๑๐ หน้า ต่อจากนั้นอ่าน*นิราศอิเหนา* ซึ่งแต่ง*รำพันพิลาป* สัก ๔๑๕ ปี เป็นเรื่องเดียวกัน ลึกลงเดียวกัน เรื่องนี้ไม่ยาว จะอ่านทั้งหมด หลายๆ เทียบ ถ้าเห็นว่าลึกลงเร็ว ก็พยายามผินอ่านให้ช้า หรือถ้าเห็นว่าช้า ก็อ่านให้เร็ว ลองดูว่าจะเปลี่ยนลึกลงของเรื่องได้หรือไม่ เสร็จแล้วจะอ่าน*นิราศพระปฐม*สัก ๘ หน้า ๑๐ หน้าก็ได้ (เรื่องนี้แต่ง พ.ศ. ๒๓๙๔ ก่อน*รำพันพิลาป*ปีเดียว) แต่ถ้านึกว่าจะทำให้สับสนในระหว่างหัดเช่นนี้ อย่าอ่านเรื่องนี้ดีกว่า เมื่อลึกลงของ*นิราศอิเหนา*และ*รำพันพิลาป*เข้าเส้นโลหิตคำแล้วก็ลืมเสียให้หมด ทำขั้นที่สามต่อไป

ตอนนี้ลองจับถ่านวนเสมียนมีเพื่อเทียบ คือ*นิราศเดือน*และ*นิราศพระแท่นดงรัง* เรื่องหลังนั้นแต่ก่อนเคยเชื่อกันว่าสุนทรภู่แต่ง แต่ในปัจจุบันคงไม่มีใครเชื่อ เพราะหลักอ่านออกมาใหม่ว่า สุนทรภู่ไปพระแท่นสามปีก่อนเสมียนมี (พ.ศ. ๒๓๗๖ *นิราศเนรมิต*) *นิราศเดือน*อ่านให้หมด ส่วน*พระแท่นดงรัง*อ่าน ๘ หน้า ๑๐ หน้าก็พอ พอจังหวะอยู่ตัวแล้วก็ลืมเสีย ไปทำขั้นที่ ๔ ต่อไป

ขั้นนี้จะกระโดดข้ามไปเสียก็ได้ (ถ้ารู้ลึกว่าจะทำให้สับสนเปล่าๆ) คือเรากลับไปดูถ่านวนสุนทรภู่อีกที โดยถอยหลังไป ๑๐-๑๕ ปี ก่อนสัก มี*นิราศภูเขาทอง* พ.ศ. ๒๓๗๑ *เพลงยาวถวายโอวาท* พ.ศ. ๒๓๗๒ *นิราศเมืองเพชร* พ.ศ. ๒๓๗๔ *นิราศวัดเจ้าฟ้า* พ.ศ. ๒๓๗๕ สองเรื่องแรกสั้น สองเรื่องหลังยาว ฉะนั้นเลือกอ่านเรื่องสั้นเรื่องเดียว และเรื่องยาว ๘ หน้า ๑๐ หน้า เรื่องเดียว จะเห็นว่าเรื่องที่สุนทรภู่แต่งในระหว่างอายุ ๔๐ และ ๖๐ เริ่มแต่*นิราศภูเขาทอง*จนถึง*นิราศอิเหนา*ดีทุกเรื่อง ในนิราศต่างๆ ก็บิตข้อความ อ่านไม่รู้ลึกว่าซ้ำซาก นอกจากนั้นยังได้แต่งเรื่อง*พระอภัยมณี* ตั้งแต่ต้นเกาะแก้วพิสดารไว้ด้วย แต่ถึงกระนั้นลึกลงของ*นิราศภูเขาทอง* ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นนิราศของสุนทรภู่ที่ดีที่สุดเรื่องหนึ่ง กับ*นิราศอิเหนา* ก็มีติดกันอยู่มาก คือ*นิราศอิเหนา* ลึกลงกว่า

ตอนนี้ถึงขั้นสุดท้าย ขอให้เทียบ*นิราศอิเหนา*ของสุนทรภู่กับ*นิราศเดือน*ของเสมียนมี สองเรื่องนั้นขึ้นต้นดังนี้ :

นิราศอิเหนา

นิราศร้างห่างเหินหา
 ปางอิเหนาเศร้าสุดถึงบุษบา
 พระพายพาพัดน้องเที่ยวล่องลอย
 ตะลึงเหลียวเปลี่ยนแปลให้เหงาหมิม
 สุขลปรีมเปี่ยมเอยเอยเอย
 โอ้เย็นค่าน้ำค้างลงพร่างพร้อย
 น้องจะลอยลมบนไปไหนใด
 หรือเทวัญขึ้นฟ้าจะพาน้อง
 ไปไว้ห้องช่องสวรรค์ที่ชั้นไหน
 แม้นน้องน้อยลอยถึงชั้นตรึงสไตร
 สหัตถ์นี้จะช่วยรับประคับประคองฯ

นิราศเดือน

โอ้ฤดูเดือนห้าหน้าคิมหันต์
 พวกมนุษย์สุดสุขสนุกครัน
 ได้คู่กันพิศวงเมื่อสงกรานต์
 ทั้งผู้ตีเชิญใจใสองศา
 อภิวาทพุทธรูปในวิหาร
 ล้วนแต่งตัวทั่วทันวันสงกรานต์
 คุศราญเพริศพริ้งทั้งหญิงชาย
 ที่เฒ่าแก่แม่ยายมิใคร่เที่ยว
 ล้อดเปรี้ยวกินหวานลูกหลานหลาย
 ที่กำดัดขัดส่วยทั้งกาย
 เทียวถวายน้ำหอมพร้อมศรัทธา

เหตุที่ข้าพเจ้าเลือกสองเรื่องนี้เพื่อเปรียบเทียบ เพราะคุณฉันท์ที่มีความเห็นว่าสุนทรภู่มีได้แต่งเรื่องนิราศอิเหนา คุณฉันท์เห็นว่านิราศอิเหนาเหมือนนิราศเดือน และทั้งสองเรื่องเสมือนมีเป็นผู้แต่ง ในปัจจุบันไม่มีใครรับข้อเสนอนี้ เพราะลึกลองเรื่องผิดกันไกล ของสุนทรภู่เร็วกว่าจนเปรียบได้ว่า สุนทรภู่ชัชรถยนต์ ส่วนเสมือนมีขับเกวียน ต่อจากนั้นขอให้นำสวัสดิการึกษาของสุนทรภู่มาเทียบกับทั้งสองเรื่องว่า สวัสดิการึกษาลึกลาใกล้นิราศอิเหนาหรือใกล้นิราศเดือนกว่ากัน ข้าพเจ้าเห็นว่าใกล้นิราศเดือนของเสมือนมีมากกว่านิราศอิเหนาเปรียบว่าสุนทรภู่ขับรถแทรกเตอร์แทนที่จะขับรถยนต์อย่างในนิราศ อิเหนา แต่ถึงกระนั้น

ก็เร็วกว่าเสมียนมีชัยเกษียณ เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะสุนทรภู่แต่งเรื่อง*สวัสดิรักษา*ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อหมดพลังภายในแล้ว

สมเด็จพระยาตำรากราชานุกาพ ท่านทรงมีพระมติแปลกอยู่อย่างหนึ่ง ท่านทรงเห็นว่า*เสภาพงสาวदार*ของสุนทรภู่ไม่ดี (คือลืลาช้า) เพราะสุนทรภู่กางหนังสือแต่งไม่ได้คิดเรื่องของตนเองเรื่องจึงไม่ดี (เมื่อเทียบกับเรื่องอื่นๆ ของสุนทรภู่) ทั้งนี้หมายความว่าสุนทรภู่จะแต่งเรื่องนี้ในรัชกาลไหนก็ตาม แต่ที่ไม่ดีเพราะกางหนังสือออกแต่งตามความในหนังสือนั้น อนุโลมตามนี้เรื่อง*สวัสดิรักษา*อาจแต่งในแผ่นดินไหนก็ได้ และที่ไม่ดีก็เพราะกางหนังสือแต่งตามเรื่องที่มีอยู่แล้ว ในปัจจุบันจะมีใครรับข้อนี้หรือไม่ยังสงสัย กรมสมเด็จพระปรมานุ ทรงกางหนังสือเรื่อง*กฤษณาสอนน้อง*ของเก่าเพื่อทรงพระนิพนธ์*กฤษณาสอนน้องคำฉันท์* และพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านที่เป็นยอดเยี่ยมในภาษาจีนหนึ่ง เสด็จในกรมพระนราฯ ทรงกางหนังสือ*โอมารักยยาม* (ภาษาอังกฤษ) ทรงพระนิพนธ์เรื่อง*รุไบยยาตตาม* และพระนิพนธ์ของท่านที่เป็นยอดในภาษาจีนหนึ่ง น.ม.ส. ทรงกางหนังสือ*นโถปกรณัม* (ทั้งภาษาอังกฤษและภาษาสันสกฤต) ทรงพระนิพนธ์เรื่อง *พระนลคำฉันท์* และเรื่องของพระองค์ท่านที่เป็นยอดในภาษาจีนหนึ่ง ฉะนั้นที่สุนทรภู่จะกางหนังสือแต่งเรื่อง*สวัสดิรักษา*และ*เสภาพงสาวदार*ที่ไม่น่าจะเป็นเหตุให้สองเรื่องนั้นด้อยกว่าเรื่องอื่นๆ ของท่าน สรุปว่าข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับคุณฉันทว่า สุนทรภู่แต่งเรื่อง*สวัสดิรักษาคำกลอน*ในรัชกาลที่ ๒ ข้าพเจ้าเห็นว่าแต่งในรัชกาลที่ ๔ เมื่อสุนทรภู่แก่แล้วหมดพินหมดไฟที่จะแต่งให้ดีเหมือนที่แต่งเรื่องอื่นได้ ส่วนจะแต่งถวายกรมพระราชวังบวร บวรวิชัยชาญ หรือไม่นั้น ข้าพเจ้าก็ไม่แน่ใจว่าจะถวายเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งโดยเฉพาะ คงจะได้อ่านกันอย่างแพร่หลายหลายๆ พระองค์

สรุปประวัติคำกลอนสุนทรภู่

ตามธรรมเนียมโคลงกลอนบทหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นของไทยหรือฝรั่ง ถ้าจะดีก็เพราะตัวบท ไม่ใช่เพราะประวัติกวีผู้แต่ง เป็นต้น เราแทบจะไม่รู้ประวัติของนายนิรินทรธิเบศ (อิน) แดเสมียนมีผู้เป็นลูกศิษย์สุนทรภู่เลย เรารู้ประวัตินายตาบลูกสุนทรภู่มากกว่า แต่เรานิยม*นิราศนิรินทร* แดเรื่องของนายมี เช่น *นิราศเดือน* มากกว่า*นิราศนายตาบ* เรายกย่องเรื่องสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น *ยวนพ่าย* แด*พระลอ* ทั้งๆ ที่เราไม่รู้ว่าใครเป็นผู้แต่ง แต่เรากลับไม่ยกย่องเรื่อง เช่น *นิราศชีช้า* ทั้งๆ ที่ผู้แต่งคือข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าเอง

แต่ใน*นิราศ*ที่สุนทรภู่แต่ง เพื่อนเล่นใส่เรื่องส่วนตัวเข้ามา ฉะนั้นจำเป็นต้องรู้ประวัติบ้าง (แต่ไม่ต้องมากนักก็ได้ หยากโยมมากไม่ดี) ต่อไปนี้เป็นศักราชประกอบประวัติสุนทรภู่เท่าที่เขียนไว้ในหนังสือนี้

พ.ศ. ๒๓๒๙ : กำเนิดสุนทรภู่

พ.ศ. ๒๓๕๐ : (ต้นปี) ไปหาบิดาที่เมืองแกลง แต่ง*นิราศเมืองแกลง*

พ.ศ. ๒๓๕๐ : (ปลายปี) ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ไปนมัสการพระบาท
แตงนิราศพระบาท

พ.ศ. ๒๓๕๒ : เปลี่ยนแผ่นดิน (เป็นรัชกาลที่ ๒)

พ.ศ. ๒๓๕๙ : ทอดบัตรสนเท่ห์ สุนทรภู่เข้ารับราชการ (?) เป็นขุนสุนทร
โวหาร

ตามที่เล่ากันมา สุนทรภู่แต่งนิทานเรื่องโคบุตร ก่อนไปเมืองแกลง แลเรื่อง ลักษณะ
วงศ์ ก่อนเข้ารับราชการ ระหว่างนั้นได้แต่งเรื่องจันทโครบ ถึงเข้าถ้ำมูงดินที่ แลสุภาภิต
สอนหญิง ส่วนเรื่องที่แต่งในรัชกาลที่ ๒ มี สิงหไตรภพ ตอนต้น พระอภัยมณี ตอนต้น
แลเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอน กำเนิดพลายงาม

พ.ศ. ๒๓๖๗ : เปลี่ยนแผ่นดิน (เป็นรัชกาลที่ ๓) สุนทรภู่ออกบวช

พ.ศ. ๒๓๗๐ : มาอยู่วัดราชบูรณะ

พ.ศ. ๒๓๗๑ : ไปอยุธยา แต่งนิราศภูเขาทอง

พ.ศ. ๒๓๗๒ : เจ้าฟ้ากลาง เจ้าฟ้าปิ๋ว มาเป็นลูกศิษย์ แต่งเพลงยาวถวาย
โอวาท

พ.ศ. ๒๓๗๔ : ไปเพชรบุรี แต่งนิราศเมืองเพชร

พ.ศ. ๒๓๗๕ : ไปอยุธยา แต่งนิราศวัดเจ้าฟ้า (ถ่านวน “เนรพันธุ์พัศ”)

พ.ศ. ๒๓๗๖ : ไปพระแท่นดงรัง “เนรพันธุ์ถัน” แต่งนิราศเนรพันธุ์ถัน

พ.ศ. ๒๓๗๙ : (ประมาณ) ไปสุพรรณบุรีแต่งนิราศสุพรรณคำโคลง

พ.ศ. ๒๓๘๐ : (ประมาณ) ต่อเรื่องพระอภัยมณี

พ.ศ. ๒๓๘๒ : ย้ายไปอยู่วัดเทพธิดา

พ.ศ. ๒๓๘๓ : (ประมาณ) ต่อเรื่องสิงหไตรภพ

พ.ศ. ๒๓๘๔ : ไปพระปฐม แต่งนิราศพระปฐม

พ.ศ. ๒๓๘๕ : แต่งรำพันพิลาป แล้วลาสิกขาไปอยู่กับเจ้าฟ้าน้อย

ระหว่างที่อยู่วัดเทพธิดาได้แต่งกาพย์ถ่านวนเรื่องพระไชยสุริยา แลอาจได้แต่งนิราศ
อิเหนา กับเห่กล่อมพระบรรทม เรื่องพระอภัยมณี ส่วนเห่เรื่องอื่นๆ อาจแต่งแต่ในรัชกาล
ที่ ๒

พ.ศ. ๒๓๘๔ : เปลี่ยนแผ่นดิน (เป็นรัชกาลที่ ๔) สุนทรภู่เป็นพระสุนทร
โวหาร อาลักษณ์วังหน้า

พ.ศ. ๒๓๘๘ : ถึงแก่กรรม ในรัชกาลที่ ๔ เข้าใจว่าแต่งเรื่องสวัสดิรักษา แล
เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร

ข้อความข้างบนนี้ สันนิษฐานตามหลักฐานที่มีอยู่ในมือในขณะที่เขียนในโอกาส
ต่อไป เป็นต้นเมื่อพบบทที่ว่าแต่งถวายพระองค์เจ้าลักษณะานุกุณก็อาจเกิดข้อพิงพลาตได้
ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าเรื่องของสุนทรภู่จะเสร็จสิ้นลงได้ในหนังสือเพียงหนึ่งเล่มเช่นนี้

แต่อย่างไรก็ตาม หากมีข้อความใดผิดพลาดขาดตกบกพร่องเกิดขึ้นในภายหน้า ท่านผู้อ่านจงเข้าใจว่าเป็นเพราะความโง่เขลาเบาปัญญาของข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าเอง

จบประวัติคำกลอนสุนทรภู่

เรื่องสุนทรภู่นี้จะเห็นว่าผมเกือบจะไม่ได้เขียนเลย เพราะลืมนแต่คัดคัดตอนมา ประติดประต่อกันทั้งสิ้น

โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัดต่อหัวข้อพระนิพนธ์ของท่านจันทร์เป็นสำคัญ

๒๐ กว่าปีที่ผ่านมา ผมเข้าเฝ้าท่านจันทร์อย่างใกล้ชิดคนหนึ่ง ที่แน่ๆ ก็คือเข้าเฝ้าท่านที่ร้านเหล้าแถวหน้าพระลานเมื่อครั้งที่ท่านยังทรงรับราชการอยู่ในกระทรวงการคลัง ซึ่งมีที่ทำการอยู่ในบริเวณพระบรมมหาราชวังทางด้านประตูวิเศษไชยศรี

ระยะหลังไม่ค่อยได้เฝ้า เหตุเพราะท่านจันทร์ลาออกจากกระทรวงการคลังเสด็จไปประทับอยู่ที่เชียงใหม่ ต่อเมื่อท่านเสด็จลงมากรุงเทพฯ จึงได้เฝ้าท่านตามร้านเหล้าเหมือนเดิม

เมื่อเข้าเฝ้าท่านจันทร์ทุกครั้ง ผมจะได้ความรู้ใหม่ๆ เพิ่มเติมทุกครั้งทั้งทางด้านภาษา วรรณคดี ประวัติศาสตร์และโบราณคดี

เมื่อประมาณ ๒๐ ปีก่อนโน้นเข้าเฝ้าท่านคราวใดก็ต้องเล่นโคลงสดๆ กัน แล้วท่านก็ประทานเล่าเรื่องกวีโบราณสมัยต่างๆ เป็นพื้น ระยะหลังๆ ท่านจันทร์ทรงมุ่งไปทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี แต่ก็ยังโปรดเรื่องวรรณคดีอยู่ประปราย ดังนั้นจึงทรงคุยเรื่องวรรณกรรมท้องถิ่นเหนือโดยไม่ทรงลืมเรื่องสุนทรภู่แม้แต่ครั้งเดียวเพราะโปรดสุนทรภู่มาก ผมก็พลอยได้ความรู้จากพระโอษฐ์ท่านตามไปด้วย

ครั้นขณะนี้ท่านจันทร์ทรงสนพระทัยเรื่องโบราณคดีสมัยศรีวิชัย เมื่อเฝ้าท่านคราวใดก็ต้องได้ยินท่านทรงบรรยายเรื่องศรีวิชัย เรื่องสุนทรภู่ก็ดูจะหายไป

เจตนาเมื่อแรกนั้นผมจะเขียนคำนำเรื่องสุนทรภู่เพื่อจัดพิมพ์เรื่องสุนทรภู่ : มหา กวีกระฎุมพี ของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เล่มนี้ ครั้นเขียนๆ ไปเรื่อยเจื้อยเข้าก็กลายเป็นอย่างที่เราเห็นๆ อยู่นี้ ท้ายที่สุดเลยไม่รู้จะเรียกว่าคำนำหรือจะเรียกว่าอะไรดี

จะเรียกอะไรก็ได้ทั้งนั้นแหละครับ อย่าไปยึดอย่าไปติดอะไรเลย แต่ที่แน่ๆ ก็คือคัดลอกของท่านจันทร์มาปรุงแต่งใหม่ทั้งดุ้น

ทั้งหมดนี้ก็เพื่อเผยแพร่เรื่องราวของสุนทรภู่ให้กว้างขวางออกไปให้มากๆ ความจริงคนส่วนมากก็จะรู้จักสุนทรภู่ดีอยู่แล้ว แต่ที่จัดพิมพ์เล่มนี้ขึ้นมาก็เพื่อให้รู้จักดียิ่งขึ้นไปอีกเท่านั้น

สุนทรภู่เกิดเมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๙ ถ้าหากวันเดือนปีเกิดของสุนทรภู่ถูกต้องแน่ๆ ก็หมายความว่าครบ ๑๙๙ ปีนี้ และจะครบ ๒๐๐ ปี ใน พ.ศ.

๒๕๒๔ ปีหน้า

ดังนั้น จึงขอให้หนังสือเล่มนี้ช่วยกระตุ้นให้ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องได้ช่วยกันคิดว่า ๒๐๐ ปีสุนทรภู่ที่จะถึงปีหน้าเราจะทำอะไรกันอย่างไรดีเพื่อให้สมกับความเป็นมหากวี วรรณคดี

(ที่มา : สุนทรภู่ : มหากวีวรรณคดี โดย สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ
สำนักพิมพ์เจ้าพระยา พ.ศ. 2528)